

RAZPRAVE FF

Roman Kuhar (ur.)

Identitete na presečišču kriz

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Identitete na presečišču kriz

Zbirka: Razprave FF (ISSN 2335-3333)

Urednik: Roman Kuhar
Recenzenta: Samo Uhan, Nadja Furlan Štante
Lektor: Rok Janežič
Tehnično urejanje in prelom: Jure Preglau
Slika na naslovnici: Simon Kuhar

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Izdal: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete
Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Oblikovna zasnova zbirke: Lavoslava Benčič
Tisk: Birografika Bori, d. o. o.
Ljubljana, 2019
Prva izdaja
Naklada: 300
Cena: 19,90 EUR

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca. / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Raziskovalni program št. P6-0194 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>
DOI: 10.4312/9789610601692

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=299137024
ISBN 978-961-06-0171-5

E-knjiga
COBISS.SI-ID=299130112
ISBN 978-961-06-0169-2 (pdf)

Kazalo vsebine

Uvod: Identitete na presečišču kriz	5
1 Globalna kompleksnost in njeni lokalni odmevi	9
<i>Damjan Mandelc</i>	
2 (Post)krizni vzpon nacionalizmov v Evropski uniji in evropska identiteta: pogled razmerja skozi historično prizmo	23
<i>Marinko Banjac</i>	
3 Rekonstrukcija nacionalne identitete v času deglobalizacije	47
<i>Ana Ješe Perković</i>	
4 Nove artikulacije izključevanja Drugih: od izbrisanih do tujcev	77
<i>Tjaša Učakar</i>	
5 Identitetna gibanja in politike spola in seksualnosti v Sloveniji	101
<i>Milica Antić Gaber in Roman Kuhar</i>	
6 Vpliv sekularizacije in razumevanje pluralizma med muslimanskimi skupnostmi v Sloveniji.	123
<i>Anja Zalta</i>	
7 Spremembe interpretativnega okvira informacijskih medijev v Sloveniji od leta 1990 do danes in spremembe v njihovih reprezentacijah izbranih družbenih manjšin	137
<i>Jože Vogrinc</i>	
8 Čefurji raus! Večkulturna zamišljanja slovenske identitete v knjigi in filmu	153
<i>Ana Vogrinčič Čepič in Polona Petek</i>	
Povzetek	181
Summary	183
Imensko kazalo	187

Uvod: Identitete na presečišču kriz

Raziskovalna platforma programske skupine *Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije* je zastavljena kot pretres konceptov identitete in avtonomije skozi prizmo transformacij in multiplih kontekstov, ki jih povzročajo globalizacijski učinki. V obdobju »globoke globalizacije« sta se globalno in nacionalno izkazala za dopolnjujoči se in ne nujno antagonistični sili. Razpršena moč globalizacijskih silnic obstaja vzporedno s še vedno relevantno nacionalno državo. Pri tem je treba ločiti med položajem večinskih identitetnih pozicij in manjšinskih identitet, ki v globaliziranih, a hkrati tudi v vse bolj populistično-nacionalističnih zamejitvah političnega prostora doživljajo specifično usodo. Zaradi tega je analiza (ne)stabilnosti identitet in avtonomije v nacionalnodržavnem kontekstu ter njuno soočenje s procesi v globalnem okolju, še posebej z aktualnima ekonomsko krizo in politično krizo demokracije, osrednji del pričujoče monografije, ki predstavlja izbrane rezultate dela omenjene raziskovalne skupine.

V uvodnem poglavju Damjan Mandelc kritično naslavlja prispevke sociologije globalizacije, ki – navkljub različnim teoretskim in analitskim pristopom – bolj ali manj enotno ugotavljajo, da je globalizacija oslabilala nacionalno državo. Ta pa vendarle ostaja pomemben element v razumevanju posameznih identitet. Mandelc se zato v drugem delu razprave ustavi tudi pri nekaterih ključnih procesih v slovenski družbi (osamosvojitve, tranzicija, članstvo v EU), ki pomagajo pojasniti in osvetliti lokalne odmeve globalnih procesov. S tem odpre vrata v nadaljnje razprave, ki naslavlajo posamezne večinske in manjšinske identitete ter identitete v kontekstu kulture.

V prvem delu se ukvarjamo z večinskimi identitetami. Najprej naslavljam evropsko identiteto, ki jo Marinko Banjac v kontekstu aktualnega vzpona nacionalizmov postavlja v razmerje do projekta evropske integracije. Pri tem ga skozi historično prizmo zanima dilema, kako so bile nacionalne identitete in nacionalizem na eni ter evropska ideja, evropska identiteta in evropskost na drugi strani medsebojno prepletene in v kakšnem razmerju so bile v različnih zgodovinskih trenutkih.

V podobno časovno izhodiščno točko postavljamo tudi vprašanje slovenske nacionalne identitete. Ana Ješe Perković se ukvarja z nacionalno identiteto v kontekstu gospodarske krize in vzpona protekcionističnih in populističnih politik v Evropi in ZDA. Predstavi, kako so te krize vplivale na slovensko družbeno-ekonomsko in politično realnost, na slovenske vrednote in posledično na slovensko nacionalno identiteto. Med drugim izpostavlja, da – v nasprotju s pričakovanji – gospodarska kriza v Sloveniji ni nujno izzvala ksenofobije, pač pa se je – na primeru migrantskih

delavcev – vzpostavila celo nekakšna solidarnost, ki je presegala nekdanjo osamosvojitveno logiko izključevanja. Vendar pa to ne pomeni, da so bili procesi izključevanja manjšinskih identitet končani. S temi identitetami se ukvarjamo v drugem delu monografije.

Prva manjšinska identiteta, ki jo izpostavljam, so izbrisani in tujci. Tjaša Učakar odnos do teh dveh skupin opredeljuje kot perforiranost oz. luknjičavost slovenske demokracije. Njen prispevek se torej osredotoča na ti dve »luknji«, ki jih avtorica analizira z vidika političnih diskurzov, ki so jima tlakovali pot. Pri tem uporabi tekstualno in diskurzivno analizo razprav v parlamentu.

Naslednji dve manjšinski identiteti, ki ju obravnavamo, sta definirani skozi vprašanje spola in spolne usmerjenosti. Milica Antić Gaber in Roman Kuhar v svojem prispevku reflektirata politike enakosti na področju spolov in seksualnosti, ki so v Sloveniji nastale v postsocialističnem obdobju od leta 1991 naprej, in naslavljata upore proti tem politikam, katerih gonilno kolo je v zadnjih nekaj letih tako imenovano gibanje proti teoriji spola. To gibanje predstavlja prelom s preteklimi upori, saj je prevzelo nove politične taktike delovanja ter nov diskurz, ki se – podobno kot politike enakosti – sklicuje na človekove pravice.

Sklop o manjšinskih identitetah zaokroža prispevek Anje Zalta o muslimanski skupnosti v Sloveniji. Zanima jo predvsem možnost koeksistence islamske in slovenske/evropske identitete. V prispevku pokaže, kakšna je bosanska intelektualna tradicija, iz katere izhaja slovenska različica islama, ter analizira razumevanje sekularizacije in združljivosti islama z evropskimi/slovenskimi normativi.

Zadnji, tretji razdelek pričujoče monografije se z manjšinskimi identitetami ukvarja v kontekstu kulture, ki je ena od pomembnih elementov izgradnje in ohranjanja identitet. Jože Vogrinc v svojem prispevku najprej kritično obravnava raziskovanje medijskih reprezentacij manjšin in opozarja na vrsto epistemoloških in metodoloških zagat, ki se ob tem pojavljajo. Svojo razpravo postavlja v kontekst medijske obravnave verskih, etičnih in spolnih manjšin v Sloveniji.

Ana Vogrinčič Čepič in Polona Petek v središče svoje analize postavita enega najbolj opaznih kulturno-umetniških dogodkov zadnjega desetletja – Vojnovičevi Čefurji raus, ki najprej v romanu (2008) in potem še v celovečercu (2013) v režiji istega avtorja ponudijo vpogled v literarno-filmsko upovedovanje večkulturnih identitet v poosamosvojitveni Sloveniji. Avtorici oba avtorska projekta umestita v širši družbeni kontekst in v kontekst slovenske literarne oz. filmske produkcije, pri čemer preizprašujeta predvsem možne učinke romana oz. celovečerca, ki se razlikujejo tudi glede na različne izrazne potenciale avtorjeve vizualne in verbalne poetike.

Besedila, zbrana v pričujoči monografiji, so heterogena tako po vsebini kot po metodoloških pristopih, združuje pa jih refleksija zgodovinskega trenutka, ki ga označujejo povečane neenakosti, polarizacija, nacionalizem, populizmi in ekstremizmi. Očitno je, da je razmerje med globalizacijo in avtonomijo povezano s političnimi spremembami, ki so posledica stalnega premeščanja (družbene ali/in politične) moči, razmerje med njima pa je dinamično in stalno podvrženo novim konfiguracijam in rekonfiguracijam. V tej sociološki dinamiki se istočasno konstruirajo in rekonstruirajo identitete kot najbolj prepoznavni dejavnik avtonomije. V družbenih obdobjih sinergičnega sozvočja med procesi globalizacije in avtonomije se identitete ohranjajo ter se razvijajo, v časih preloma med globalizacijo in avtonomijo pa so ravno identitete prepuščene največjemu tveganju. Ker je aktualni čas predvsem in očitno čas preloma, disrupcije in družbene transformacije, so vprašanja avtonomije in identitet še posebej aktualna in družbeno relevantna. Pričujoča monografija, ki se specifično ukvarja z identitetami v slovenskem prostoru v času aktualnih kriz in združuje družbene, kulturne in politične dimenzije tega vprašanja, je prispevek naše raziskovalne skupine k osmišljanju omenjenih turbulentnih časov in identitet, ki so se znašle na presečišču kriz.

*Programska skupina
Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije*

1 Globalna kompleksnost in njeni lokalni odmevi

Damjan Mandelc

Znanstvena produkcija v polju globalizacijskih študij je bila od svojih začetkov interdisciplinarna in je zavzemala tako tradicionalne kot tudi inovativne raziskovalne poti za soočenje z dinamikami globalizacije. Globalizacije ne opazujemo zgolj na transnacionalni in globalni ravni, pač pa vzroke in učinke globalizacije razumevamo tudi s sociološkim raziskovanjem, ki zasleduje nacionalne in regionalne dinamike in transformacije. V naši razpravi o globalizaciji se bomo zato ustavili tudi pri nekaterih ključnih procesih v slovenski družbi (osamosvojitve, tranzicija, evropeizacija). Za ustrezno razumevanje slovenskih procesov v dobi globalizacije je pomembno razumevanje geopolitičnih kontekstov (val demokratizacije v devetdesetih 20. stoletja, ekonomska globalizacija, kulturološke, intelektualne, religijske in druge determinante). Sedanje razumevanje globalizacije je navkljub vrsti različnih teoretičnih in analitskih pristopov relativno enotno o tem, da je globalizacija oslabila nacionalno državo in nacionalno identiteto, da je pospešila vpliv transnacionalnih akterjev in da je odgovorna za novo supranacionalno realnost na ekonomskem, političnem področju in na področju kulture (Beck 2003, Lechner et. al. 2000, Held 1991, Tomlinson 1999).

Vsaka razprava o globalizaciji se sooča ne le z mnogoterimi aspekti globalizacije in neenakomerno distribucijo njenih učinkov, upoštevati mora tudi specifične zgodovinske dimenzije ter razsežnosti vsakdanjih percepcij sprememb. Globalizacija (so) oblikuje in vse bolj tudi preoblikuje skupinske, večinske in manjšinske identitete, pri čemer so za spremembe enako dovzetne tako stabilne družbe kot tudi družbe v tranzicijah. Globalizacija je odgovorna za ekonomsko, politično, kulturno in druge oblike integracije, njeni učinki in zahteve pogojujejo prilagajanje, zato je razprava o globalizaciji tudi razprava o njenih učinkih na oblikovanje nacionalne, kulturne in manjšinskih identitet. V slovenskem kontekstu smo od zgodovinskega leta 1989 dalje priče redefinicijam in reartikulacijam tako nacionalne kot kulturne identitete, identitete manjšin v Sloveniji in slovenskih manjšin v zamejstvu. Pretekla slaba tri desetletja je mogoče razdeliti na dve skoraj enako dolgi obdobji, v grobem na čas »državotvorja« v prvem desetletju in pol ter obdobje evropeizacije in globalizacije v drugem desetletju in pol. Leta 1991 je bila javna razprava osredotočena na mesto nove države v svetu, leta 2017 na vlogo sveta v tej državi (globalna finančna kriza, kriza evropske integracije, begunska kriza, tuje investicije, strategije na področju turizma ...). Po treh desetletjih tranzicije in globalizacije je mogoče

ponuditi analizo, kje so bile storjene največje napake, ni pa še mogoče oceniti, ali bo v aktualnem soočenju nacionalnega na eni strani in evropskega ter globalnega zamišljanja na drugi prevladalo prvo ali drugo. Serija kriz, med katerimi velja gotovo izpostaviti globalno finančno krizo in njene evropske in nacionalne naplavine, krizo evropske integracije, ki je svojo streznitev doživela z začetkom britanskega izstopanja iz EU, varnostne krize, kot so vojne na Bližnjem vzhodu, grožnja terorizma, nestabilni evropski sosedi Turčija in Ukrajina, begunski eksodus in migrantski val, porast skrajnih političnih gibanj in strank kot neposredna posledica (in odgovor) na begunsko krizo, so sociološko analizo še otežile. Odzivi na takšne krize, na nestabilnosti, ki jih povzročajo, namigujejo, da je zaenkrat in znova v vo-dečem položaju nacionalno zamišljanje in nacionalni odgovor na račun globalnega, kozmopolitskega, multikulturnega.

Razprava o globalizaciji je multidimenzionalna, multidisciplinarna, kompleksna. Prvi odgovori in raziskovanja so orisali in naslovili neoliberalni obraz globalizacije, globalizacijo kapitalizma in transnacionalizacijo družbenih, političnih in kulturnih procesov, ki jih ta vključuje (prim. Robinson 1996). Učinkovanje globalizacije na ekonomskem področju je bilo tisto, ki je najbolj zaposlovalo znanstveno in širšo javnost. Transnacionalni kapital se je izmuznil kontroli države in se zalezal v vse kotičke sveta, globalizacija je pospešila internacionalizacijo kapitala, novo mednarodno delitev dela, ekonomske integracijske procese in šibitev moči nacionalne države (Robinson 1996, 14).

Opravimo sedaj pregled razumevanj globalizacije, kot so se vrstila v preteklih desetletjih. Vplivni teoretik globalizacije Ulrich Beck je opozoril, da je raba koncepta globalizacije predimenzionirana in preveč poenostavljeno reducirana na goli ekonomizem (2003). Beck je zato predlagal niansirano razumevanje koncepta in dinamik, ponudil je razumevanje globalizma na eni in globalnosti in globalizacije na drugi strani, pri čemer *globalizem* razume kot ideologijo neoliberalizma, ki nastopa enozvočno, ekonomistično, večplastnost globalizacije pa skrči le na ekonomsko dimenzijo, *globalnost* opisuje kot stanje nove svetovne družbe, pod pojmom *globalizacija* pa razume procese, pri katerih nacionalne države spodkopavajo različni pritiski s strani transnacionalnih akterjev. Beck dodaja, da druga ob drugi obstajajo ekološke, gospodarske, politične, civilnodružbene in druge globalizacije, ki se jih ne da zvajati drugo na drugo niti drugo skozi drugo predstavljati (ibid.).

Featherstone zapiše, da je bila raba termina globalizacija do zgodnjih devetdesetih v postopnem porastu in je nato v prvem desetletju 21. stoletja vstopila v vsakdanji vokabular ne le akademskega sveta, ampak tudi medijev in najširše javnosti. To je obdobje, ki je razglasilo, da živimo v globalni dobi, in je obenem obdobje,

ki je porodilo številne skupine boja proti globalizaciji, predloge za deglobalizacijo in pozive k alternativnim globalizacijam (2006: 387). Enako obdobje, od devetdesetih dalje, je naplavilo serijo konceptov, ki naj bi olajšali razumevanje nove dobe. Holton (1998) je skoval koncept *globalne vasi*, ki naj bi opisal dobo, v kateri so lokalni, regionalni, nacionalni in transnacionalni elementi povezani v drug na drugega učinkujočo celoto. Drugi avtorji (prim. Scholte 2000, Wallerstein 1998) zavračajo tezo, da je globalizacija fenomen zadnjih nekaj desetletij, in argumentirajo, da je mogoče šteti stopnjevanje medsebojne povezanosti sveta zadnjih petsto let, od evropskega osvajanja naprej; ob tem se sprašujejo, zakaj ne zadostuje več dosedanja terminologija, ki sta jo še najbolj povzela koncepta internacionalizma in mednarodnih odnosov.

Zavračanje globalizacije v akademskih krogih je prihajalo tudi v obliki kritike, da globalizacija ni nič drugega kot nova oblika homogenizacije in pozahodničenja. Walters ugotavlja, da sumničavost do globalizacije ni presenetljiva, saj je videti, kot da opravičuje ekspanzijo zahodne kulture in kapitalizma s tem, ko vzpostavlja silo, nad katero ljudje nimajo nadzora (1994, 3). Po takšni konceptiji je globalizacija razumljena kot dominacija zahodnih ekonomskih (tudi političnih in kulturnih) odnosov nad drugimi deli sveta, kot mehanizem, ki povečuje neenakosti med bogatimi in revnimi državami. Tovrstni argument imenuje homogenizacijo tudi *amerikanizacija* in izpostavlja vlogo Združenih držav Amerike kot tiste politične, ekonomske in vojaške sile, ki si podreja svetovne resurse in šibkejše države v imenu svojih interesov. Ritzer (1993) je v svojih delih predstavil koncept *mcdonaldizacije*, s katerim je želel pokazati, kako princip restavracij hitre prehrane vse bolj dominira različne sektorje ameriške družbe in posledično vsega sveta, s podobno argumentacijo pa se mu je pridružil tudi Holton (1998, 166–168).

Toda kot smo zapisali že zgoraj, teze o homogenizaciji in standardizaciji, versterizaciji in amerikanizaciji ne pojasnjujejo vseh aspektov globalizacije, izpuščajo namreč dejstvo, da globalizacija ni enotna sila, ki bi osvajala in dominirala vsepovprek. Nederveen Pieterse opozarja, da kulturne izkušnje niso napredovale v kulturno uniformiranost in standardizacijo ter da tovrstna perspektiva spregleda vpliv nezahodnih kultur, ki delujejo in vplivajo na zahodni svet (1995, 53). Obenem teza o homogenizaciji izpušča relevantne trende migracij in hitrega razvoja nekaterih nezahodnih družb, kar dodatno spodkopava razumevanje, da je globalizacija enako pozahodničenju oziroma vesternizaciji. Zatorej, četudi drži, da so šle aktivnosti globalnih korporacij v smeri standardizacije in homogenizacije, še vedno obstaja (in se širi) prostor za reprodukcijo družbene in kulturne raznolikosti, družbenih večin in manjšin znotraj povezane globalne strukture, kot odgovor na poskuse

standardizacije in kulturne homogenizacije pa se nekatere družbe in skupine odločijo za zapiranje svojih (družbenih in simbolnih) meja (Goldmann 2000, 11).

V zgodnjem obdobju preučevanja globalizacije so avtorji poudarjali predvsem zgoščevanje časa in prostora (prim. Harvey 1990), kar naj bi imelo precejšnji vpliv na politične in ekonomske dejavnike, v nekoliko manjši meri pa tudi na kulturo in družbeno življenje. Vzroke za takšno zgoščenost prepoznamo v novih oblikah organizacije, v novih tehnologijah produkcije in s tem povezanimi menjavo in potrošnjo (ibid., 284–300). V tej zvezi je Anthony Giddens ponudil prepoznavno misel, ko je zapisal, da je globalizacija definicija potenciranih in okrepljenih svetovnih družbenih odnosov, ki povezujejo oddaljene lokalitete na način, da na lokalne dogodke vplivajo in jih oblikujejo dogodki, ki se dogajajo daleč stran (ibid., 64).

Globalizacija je povzročila erodiranje vloge nacionalne države, njeno nekdanjo moč je ogrozila vrsta regionalnih in supranacionalnih akterjev, med katerimi so najvplivnejše multinacionalne korporacije, supranacionalne agencije in institucije, nevladne organizacije in druge sile pritiska. Takšno širjenje supranacionalnosti je olajšalo in spodbudilo rast neteritorialnih identitet, med njimi tudi kozmopolitske solidarnosti. Povečanje obsega migracij, vpliv množičnega potrošništva, množični turizem in nove oblike komunikacije so dale krila globalnim hibridnim kulturam, ki privabljajo vse več ljudi. Nacionalno po dveh stoletjih dominacije, tako nedvoumno pokaže Scholte (1990), ni več edina oblika skupnosti. Obenem Scholte priznava, da rast supranacionalnosti in suprateritorialnosti povratno vpliva na porast nacionalističnih formacij. Globalizacija je reducirala relativno moč držav tako, da je postalo težje zatirati zahteve manjšinskih nacionalizmov znotraj državnih meja, prav tako pa etnična, manjšinska in nacionalna gibanja v vse več primerih za dosego svojih ciljev izkoriščajo prav transnacionalna omrežja (ibid., 168). Države so danes navkljub vse večji vpetosti v globalne tokove še vedno relevantne akterke, a posamično ne zmorejo več naslavljati ključnih problemov, kot so mednarodne migracije, terorizem, trgovina z ljudmi, klimatske spremembe ipd.

Če je globalizacija segmentiran, neenak in lokaliziran proces in ne nekakšna vseobsegajoča in homogenizirajoča sila, potem je ni smiselno poenostavljati in ji dajati enoznačnih predznakov. Globalizacija ni »dobra ali slaba« (Özkirimli 2005, 154), konceptualizirati bi jo morali kot priložnost, da okrepimo postnacionalne oblike skupnosti in pripadanja. To ne pomeni, da bi se morali odpovedati svojim lokalnim posebnostim, jezikom, kulturam, nacionalnim identitetam ali svojim državam, pač pa bi morali stopiti preko tega, da narod dojemamo kot izključno strukturo politične identitete. Globalizacija je lahko pri tem poskusu v pomoč, da postaneta narod in država le dva izmed mnogih (identitetnih) referenčnih okvirov (ibid.).

Pozno 20. stoletje je prineslo razvoj družb, za katere je značilna relativno visoka stopnja mobilnosti. Takšne družbe pogosto označujemo kot odprte družbe. To je nekatere napeljalo na ideje o multikulturalizmu kot o širšem procesu in projektu, ki bo pripeljal do *svetovne družbe* (Habermas 2005); David Held je napovedal, da bodo procesi politične globalizacije pripeljali do svetovne vlade in kozmopolitske demokracije (Steger 2003, 68), drugi pa so tovrstne ideje zavrnil kot preveč idealistične (ibid.).

Če sprejmemo koncept svetovne družbe, ta predpostavlja, da odpadejo teritorialne meje na način, kot so definirane v primeru nacionalno-državne suverenosti, nacionalne identitete in kulture. Postavi se vprašanje, kako bi potekal takšen proces večkulturnosti in kako bi različne kulture in jeziki soobstajali v eni in si delili politične in ekonomske resurse. Legitimno v tej zvezi je tudi vprašanje politične organizacije svetovne družbe, njene orientacije in legitimnosti njenih institucij. Na tem mestu vstopamo v polje razprave o multikulturalizmu, kar je v globalni dobi legitimna in potrebna razprava. Paradigma multikulturalizma (Storti 1994, Bennett 1998, Kohls 1994) razlaga izmenjavo med kulturnimi skupinami znotraj družbe. Različne države izvajajo tovrstne politike, ko spodbujajo socializacijo in integracijo ljudi različnih etničnih, religijskih, jezikovnih izvorov, multikulturalizem pa je okvir, v katerem se odpira izpostavljenost kulturi »drugega«. Pokazatelj uspeha takšnih politik so večjezično izobraževanje, demarginalizacija zapostavljenih skupin, še posebej starih in novih etničnih manjšin, dobre prakse upravljanja različnosti, krepitev človekovih pravic in transkulturnih kompetenc, kulturna občutljivost, negovanje in ohranjanje pluralne družbe. Ko takšne prakse v večetničnih, večkonfesionalnih, večjezikovnih družbah izostanejo, smo priče porastu diskriminacije na podlagi etnične, verske in drugih pripadnosti, asimilaciji manjšinskih in emigrantskih skupnosti, predsodkom in drugim učinkovinam nestrpne družbe. In kakor je težavna pot do strpne družbe v večetničnih državah, si je toliko težje zamišljati stabilnost svetovne družbe. Vendarle smo v zadnjih desetletjih priče različnim modelom integracije skupin držav v ekonomskem, v nekaterih primerih pa tudi v političnem smislu. Geografsko nekoliko bolj oddaljene so denimo ASEAN, skupnost držav Jugovzhodne Azije, MERCOSUR v Latinski Ameriki, Afriška unija, Arabska liga, našemu prostoru najbližja pa je Evropska unija, ki je med naštetimi tudi edina, ki je presegla golo ekonomsko integracijo in z nedavnimi pogodbami (maastrichtska, lizbonska) vstopila v proces političnega povezovanja, vključno s sui generis obliko izvršilne (Evropska komisija), zakonodajne (Evropski parlament in Svet Evropske unije) in drugih oblasti (Sodišče Evropskih skupnosti, Računsko sodišče, Evropska centralna banka) v obliki supranacionalnih institucij. Če je zagovornikom nacionalnodržavnega modela težko razložiti, zakaj je večkulturnost neizogibna potreba,

je prav primer evropskega integracijskega procesa tisti, ki najbolj pokaže, da je sobivanje in sodelovanje v večkulturni družbi oziroma v zvezi držav mogoče in koristno. V globaliziranem svetu se je nemogoče izogniti srečevanju kulturnih razlik, zato je kompetentnost, da vstopimo v medkulturni dialog, vitalnega pomena tako za nacionalne države, njene narode/nacije, za večinske in manjšinske skupnosti, posameznike in posameznice. Zgodovina evropske integracije je polna poskusov, kako med seboj različne družbe pripeljati v dialog in sodelovanje. V takem procesu igrajo ključno vlogo odgovorna politika, demokratični mediji, izobraževalne institucije, širok družbeni konsenz.

Vendarle je treba priznati, da niti model integracije in še manj poskusi večkulturnosti niso povsod in vedno naleteli na plodna tla. Nasprotno, odpor je (bil) močan in trajen. Leta 2001 se je znameniti kanadski teoretik multikulturalizma Will Kymlicka spraševal, v kolikšni meri je mogoče zahodne modele in prakse varovanja manjšinskih pravic implementirati v drugih okoljih, denimo v prostoru postkomunističnih dežel Vzhodne Evrope in nekdanje Sovjetske zveze. Današnji čas ponuja nekatere odgovore na Kymlickova vprašanja. Pridružitve vzhodnoevropskih držav Evropski uniji je gotovo prispevala k dvigu demokratičnih standardov, uveljavitvi vladavine prava, demokratičnih institucij itd., vendarle pa je obenem opaziti tudi porast skupin, ki jih označujemo kot skrajno desnico, zgodili so se nekateri prevzemi oblasti s strani skrajno konservativnih strank, ki poudarjajo etnično in versko homogenost, ki spodkopavajo demokratične institucije, ki svojim starim in novim manjšinam oporekajo polno uveljavljanje državljanskih pravic, vse višji je delež volilnega telesa, ki zavrača odprto družbo in kot odgovor na politično nemoč iskanja rešitev izbira skrajni nacionalizem, populizem, demagogijo, protekcionizem in ksenofobijo.

Namesto zahodnega modela, ki mu očitajo držo superiornosti in dogmatizma, Bhikhu Parekh predlaga model pluralne perspektive kulturne raznolikosti in razvija teoretsko primernejše pristope upravljanja globaliziranih večkulturnih družb (2000). Lukšič Hacin zapiše, da je mogoče večkulturnost razumeti na različne načine; kot opis družbe, v kateri vzporedno živijo različne etnične in kulturne večine in manjšine, kot teoretsko podlago za analizo odnosov med njimi ali kot politični program oziroma pristop, po katerem naj pride do spremembe obstoječega odnosa med dominantnimi in manjšinskimi kulturami (2004, 107–120). Politike multikulturalizma se nekaterim svetlim izjemam navkljub soočajo s hudimi kritikami, ki ne pojenjajo, ampak se, nasprotno, krepijo. Nasprotniki izrekajo strah, da multikulturalizem povzroča getoizacijo manjšinskih skupin, saj da odtuja mi-grante in manjšinske skupnosti, namesto da bi promoviral integracijo v večinsko

družbo. Druge vrste kritika opozarja, da uveljavitev večkulturnosti pri manjšinskih skupnostih povzroča, da pričnejo prakticirati monokulturalizem. Takšne trende je denimo opaziti med nekaterimi muslimanskimi skupnostmi v evropskih državah, kjer priseljske skupine niso želele sprejeti večinskih praks in norm, temveč so se, tudi zaradi pravice do ohranjanja lastne kulturne, verske, jezikovne in politične identitete zaprle vase in zaživele vzporedno življenje. Zagovorniki multikulturnih politik takšne strahove zavračajo in v ospredje postavljajo prednosti, med drugim dejstvo, da multikulturne politike pomagajo priseljencem (od katerih so države v današnjem času ekonomsko življenjsko odvisne) in varujejo manjšine pred rasizmom, izključevanjem in marginalizacijo. Obstaja še en argument, ki prepričuje, da multikulturalizem ponuja možnost manjšinam, da delujejo kot polnopravni deli družbe, saj v nasprotnem primeru grozi nevarnost, da postanejo, ko jih predstavniki večine odrivajo na politično in ekonomsko margino, destruktivne, se izolirajo, to pa vodi do trenj in napetosti, celo nasilnih konfliktov, kot smo jim bili priče v francoskih predmestjih. Primerjava med državami, ki spodbujajo (oziroma so v preteklosti spodbujale) multikulturne politike, in tistimi, ki raje podpirajo princip »talilnega lonca« oziroma asimilacije, govori v prid multikulturnih politik. Kanada denimo beleži manj kriminala, ki temelji na sovraštvu do tujcev (t. i. *hate crime*), in manj medrasnih incidentov kot ZDA. Posamezniki, ki prihajajo iz manjšinskih skupnosti, so bolj zastopani v politiki in javnih zadevah, manj je praks izključevanja na področju zaposlovanja in izobraževanja (Kurthen 1997, 261).

Naslednje vprašanje, ki ga odpirajo globalizacijske študije, je vprašanje demokracije v pogojih globalizacije. V temeljnih delih in prispevkih k teoriji demokracije (Dahl 1998, Lijphart 1977) najdemo podlago za raziskovanje demokracije primarno v okviru nacionalne države, v pogojih globalizacije je zato treba takšno raziskovanje nadgraditi z novimi pristopi in novimi koncepti, da bi mogli nasloviti sodobne družbenopolitične, ekonomske in kulturne kontekste ter pogoje za doseg demokracije. Primeri takšnega novega pristopa so razprave o postdemokraciji (Croucher 2004), pretresi koncepta *demosa* (Bohman 2010), premislek o volilnih sistemih in predstavniki demokraciji, ki pogosto onemogoča demokratični proces (Van Reybrouck 2016), in druge razprave, ki stare koncepcije demokracije postavljajo pod vprašaj oziroma jih na novo artikulirajo.

Pomemben del raziskovalnih prizadevanj v polju globalizacije je danes usmerjen k vprašanju identitet, od njihovega pogajalskega potenciala pa vse do specifičnih vidikov njene pojavnosti v razmerah globalizacije. Za razumevanje pojma identiteta je treba omeniti, da so se v zadnjem obdobju močno razvila analitska orodja, s katerimi se je mogoče v družbenih in humanističnih znanostih dokaj prepričljivo

soočiti s tem sicer izmuzljivim pojavom. Globalizacija je nedvomno močno zaznamovala nove in relevantne transformacije identitet s tem, ko je še posebej v zadnjem času izpostavila njihovo fluidnost in negotovost. Preučevanje identitet v globaliziranih družbenih kontekstih ponuja priložnost, da poglobimo razumevanje njihove kompleksnosti in istočasno priznamo, da se na tem področju ponujajo izzivi in priložnosti. V strogo sociološkem smislu sta globalnost in nacionalnost del pogajanj, ki se odvijajo med njima. V tej zvezi se zdi potemtakem neodgovorno zatrjevanje, da se bližamo nastopu postnacionalne dobe. Konec narodov bi namreč potegnil s seboj tudi konec identitet, ki so nastale kot posledica zgodovinskih procesov in pogajanj o etničnih zadevah. V času informacijske revolucije, ki spodbuja procese kulturne globalizacije, nismo priča toliko, če sploh, preseganju etničnosti, temveč prej njeni revitalizaciji, ki jo spremlja pojav novih identitet.

Raziskovanje identitet v globaliziranih družbenih kontekstih ponuja priložnost, da poglobimo naša razumevanja kompleksne narave identitet in hkrati priznamo, da nove dinamike zahtevajo nove in drugačne prijeme. Enega bolj produktivnih teoretskih predlogov je nemara mogoče uzreti v tezi, da se globalnost v veliki meri konstituira znotraj nacionalnosti (Rizman 2008). Pritiski globalizacije sicer prispevajo k fragmentaciji identitet in kultur, kulture pa so rezultat spominov, lokalnih artikulacij razmišljanja, običajev in norm, ki rastejo iz lokalnih prizadevanj. Takšna lokalna prizadevanja, ki so prepletena z novimi globalnimi stvarnostmi in željami, ki jih posredujejo (in ustvarjajo) množični mediji, zadevajo ponovno spominjanje preteklosti na način, ki dopušča fragmentirano razpravo o napredovanju (ibid.).

Način, kako moderne, postnacionalne skupnosti najdejavajo ali izgubljajo svojo avtonomijo, se spreminja v odgovorih na različne pritiske globalizacijskih procesov. Globalizacijski procesi reducirajo mnoge ovire v družbenih interakcijah, ki sta jih nekdaj predstavljala čas in prostor. Obenem globalizacija destabilizira obstoječe centre in avtoritete ter povzroča vzkvanje novih centrov, ki se porajajo v vseh sferah družbenega življenja tako na globalni kot na nacionalni in lokalni ravni. Morda ključni problem, s katerim se soočamo v globalizirani družbi, je kritična koncentracija moči v nekaterih državah in ekonomskih krogih, ki izkoriščajo dejstvo, da je pojav globalizacije relativno nov, v veliki meri nereguliran in kot tak prepuščen plenjenju močnih in vplivnih držav in ekonomsko močnih skupin.

Konfliktom in ekonomskim pritiskom se pridružujejo tudi povečevanje kulturnih tokov, obsežni prenos pomenskih sistemov in simbolnih form – svet vse bolj postaja eno, ne le v smislu političnega in ekonomskega, ampak tudi v pomenu njegovih kulturnih konstrukcij. Četudi, kakor ugotavlja Hannerz (1991, 107), globalni kulturni zemljevid izrisuje nenehne kulturne interakcije in izmenjave, svet ne postaja

egalitarna globalna vas. Nasprotno, različni sloji družb so podvrženi radikalnim spremembam, ogrožena je identiteta posameznikov in skupin, lokalnosti in celotne regije so prisiljene, da se prilagodijo ali potonejo pod pritiski novih ekonomskih sil; nacionalne države občutijo pritiske na svojo suverenost in avtonomijo, da same urejajo in odločajo o svoji prihodnosti, prisiljene so v tesnejše vezi z drugimi. Eden vodilnih afriških mislecev Claude Ake (1995: 26) argumentira, da globalne ekonomske sile vzpostavljajo svet ene ekonomije in mnogo manj ene politične družbe. Narodi in države sodelujejo pri upravljanju sveta glede na svojo ekonomsko moč, ta jim sorazmerno podeljuje tudi njihove pravice. Globalni red obvladuje neformalna svetovna »vlada«, ki jo sestavljajo ekonomsko najmočnejše države (in korporacije), njena logika je logika trga, status v tem novem redu pa podeljuje skoraj izključno ekonomska moč.

Glasovi, ki so v resnih teoretskih analizah do nedavnega še iskali pozitivne učinke globalizacije, se vse bolj umikajo tistim (prim. MacEwan, 1994), ki trdijo, da ima globalizacija predvsem negativne učinke, saj šibi kakovost politike, upravljanja in javnega življenja, ker omejuje vlade in skupnosti, da samostojno urejajo svoje družbe in ekonomije, s tem pa obenem omejujejo ljudi, da bi uveljavljali nadzor nad svojim političnim in ekonomskim življenjem.

Globalna zavest, zavedanje o globalnih omrežjih in transnacionalni povezanosti, ki vključuje ekonomsko, politično, kulturno in okoljsko dimenzijo, poraja priložnosti enako kot omejitve, boj med globalizirajočimi in lokalizirajočimi tendencami in identitetami. Takšni odnosi in identitete so jedro dialektike globalizacije. Kompresija časa in intenzifikacija zavedanja o svetu kot celoti (Robertson, 1992) sta agendo globalizacije postavili v prvi plan. Globalne družbe se soočajo s procesi in fenomeni, kot so delokalizacija, vse hitrejša menjava dobrin, pospešitev transporta in komunikacije, standardizacija, mobilnost, hibridizacija in ustvarjanje novih kulturnih križišč, tveganja, nove identitetne politike, alterglobalizacija, zaostrena socialna vprašanja, integracija in modernizacija. Ne glede na poskuse, da bi globalizacijo reducirali na enodimenzionalnost (kot neoliberalizem ali neoimperializem), je mogoče globalizacijo razumeti edino kot multidimenzionalno in večsmerno.

Slovenska država, njene politične institucije ter raznolike družbene skupine, ki tvorijo slovensko družbo, v tem pogledu seveda niso izjema. Nove globalne okoliščine, kot jih naštevamo zgoraj, so jih zadele v procesu tranzicije med dvema političnoekonomskima sistemoma, ko je že bilo jasno, da ključna atributa državnosti, suverenost in avtonomija, nista več tako samoumevna kot v dobi starega, vestfalskega sistema. Vse države, tudi velike, so premajhne, da bi lahko odločilno

vplivale na spremembe v globalnem okolju. Slovenski politiki tako ni ostalo drugega, kot da pospešeno stopa proti evropskim integracijam, da bi si zagotovila ekonomsko in siceršnje varnost, vendar ob tem tudi evropska skupnost ni imela odgovorov, kako se organizirati navznoter in s kako enotnim glasom nastopati navzven. Trije prevladujoči koncepti vloge držav v transnacionalni evropski povezavi vse do danes zaposljujejo politično teorijo in politično prakso: Evropa nacionalnih držav, federativna Evropa in Evropa regij (kot najbolj demokratična, a najmanj verjetna med njimi). Ker je bilo evropskim voditeljem že v devetdesetih letih 20. stoletja jasno, da tako ekonomske kot varnostne in druge dimenzije postajajo vse bolj kolektivne in multilateralne zadeve (Held in McGrew 2002, 9–14), se je zdelo, da tudi mladi srednjeevropski državi ni preostalo drugega, kot da se priključi procesu. Odhod iz ene federacije, da se priključi drugi, je bil pospremljen s paradoksalno okoliščino, v kateri so se znašle tudi druge države, ko se nacionalne države zato, da bi ostale nacionalne, odrekaajo nacionalnemu v prid povezovanja, in odpovedujejo atributom suverenosti v transnacionalni skupnosti zato, da bi se odzvale na nevarnosti – transnacionalnih in globalnih pritiskov. Majhne države, kot zapiše Ulf Hedetoft (2005), so ranljive, ekonomsko odprte, imajo večje potrebe po varnosti, omejene resurse in se morajo hitreje prilagajati kot velike. Nova doba jih je prisilila v omejeno, deljeno, kvalificirano suverenost. Takšne zunanje negotovosti so prispevale tudi k počasnemu osvajanju lekcij iz demokracije navznoter. Če je varstvo manjšin lakmusov papir varovanja demokratičnih norm v neki državi, potem Slovenija svoje naloge ni opravila zadostno. Z izjemo dveh z ustavo zaščitenih narodnih manjšin je nova slovenska država izkazala nizko demokratično kulturo, ko je več kot desetletje in pol kolebala ob urejanju ustrezne pravne zaščite za romsko skupnost. Podobno dolgo je politika potrebovala za ureditev zakonodaje na področju istospolnih partnerstev, še vedno pa ni naslovila niti vprašanja postjugoslovanskih manjšin, ki živijo na območju Slovenije. Tedanji komisar Sveta Evrope za človekove pravice, Álvaro Gil-Robles, je ob svojem obisku leta 2003 slovenski vladi predlagal, naj odpravi razlikovanje med avtohtonimi in neavtohtonimi manjšinami, vendar so oblasti takšne in druge podobne pozive preprosto ignorirale (Rizman 2006: 129). Slovenska ustava tako z izjemo italijanske in madžarske manjšine ne omenja zaščite nobene druge manjšine, ki ostajajo v pravnem smislu nevidne, prav tako ne obstajajo v političnem slovarju državnih institucij (Mandelc, Učakar 2011: 30). Kakor podrobneje pokažejo drugi avtorji in avtorice v pričujoči monografiji, je večkulturalnost kategorija, ki je slovenska država ni vzela za svojo, nacionalna identifikacija je ostala v statičnih gabaritih 19. stoletja. Konzervativnim političnim, kulturnim in religijskim strujam težavna obdobja kriz, kot sta bili zadnja ekonomska in

migrantska kriza, politični in drugi pretresi predstavljajo podlago, da pomemben segment družbe vlečejo v preživele narative ekskluzivnega zamišljanja monokulturnega, ogroženega nacionalnega prostora. Krči strahu, ki mejijo na paranojo, ne bodo rešili vitalnih problemov slovenske družbe, prej jo bodo vodili v družbo neliberalnih demokracij vzhodne Evrope, jo radikalizirali in odmikali od vrednot in demokratičnih standardov, ki jih je s plebiscitarno podporo državljank in državljanov Republika Slovenija vpisala v svojo ustavo.

Viri in literatura

- Ake, Claude, 1996: *Democracy and development in Africa*. Washington: Brookings Institution.
- Beck, Ulrich, 2003: *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma in odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
- Bennett, Milton J., 1998: *Basic concepts of intercultural communication*. Boston: Intercultural Press.
- Bohman, James, 2010: *Democracy across borders: From Dēmos to Dēmoi*. London: Cambridge.
- Dahl, Robert A., 1998: *On democracy*. London: Yale University Press.
- Featherstone, Mike, 2006: Genealogies of the Global. *Theory, Culture and Society*. 23/2–3. 387–419.
- Giddens, Anthony, 1990: *The Consequence of Modernity*. Cambridge: Polity.
- Goldmann, Kjell, 2000: Introduction: Nationalism and internationalism in the Post-cold war. V: *Nationalism and Internationalism in the Post-cold war era* (ur. Goldmann, Kjell). London: Routledge. 1–21.
- Habermas, Jürgen, 2005: A political constitution for the pluralist world society? *Anales de la Catedra Francisco Suarez*. 39/2005. 121–132.
- Harvey, David, 1990: *The condition of postmodernity: an inquiry into the origins of cultural change*. Cambridge and Oxford: Blackwell.
- Hedetoft, U., 2003: *The global turn: national encounters with the world*. Aarhus: Allborg University Press.
- Held, D. in McGrew, A. (ur.), 2002: *Governing Globalization*. Cambridge: Polity Press.

- Hannerz, Ulf. 2000: Scenarios for peripheral cultures. V: *The Globalization Reader* (ur. Lechner, Frank in Boli, John). Oxford: Blackwell Publishing. 331–338.
- Holton, Robert, 1998: *Globalization and the Nation State*. Basingstoke: Macmillan.
- Kohls, Robert, Knight, John, 1994: *Developing Intercultural Awareness*. Boston: Intercultural Press.
- Kurthen, Hermann, 1997: The Canadian experience with multiculturalism and employment equity: lessons for Europe. *New Community – the Journal of European Research Centre on Migration and Ethnic Relations*. 23/2. 249–270.
- Kymlicka, Will, Opalski, Magda, 2001: *Can liberal pluralism be exported? Western political theory and ethnic relations in Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Lijphart, Arend. *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press, 1977.
- Lukšič Hacin, Marina, 2004: Konceptualne dileme v razpravah o multikulturalizmu in globalizaciji. *Dve domovini*. 19. 107–120.
- MacEwan, Arthur, 1994: Globalization and Stagnation. *Monthly Review*. 45/11. 1–16.
- Mandelc, Damjan, 2010: Multikulturalizem, medkulturni dialog in demokratično državljanstvo v pogojih nacionalnega in globalizacije. V: *Nova državljanstva v dobi globalizacije* (ur. Pikalo, Jernej). Ljubljana: Sophia.
- Mandelc, Damjan, Učakar, Tjaša, 2011: Perforated democracy: disintegration, state-building, europeanisation and the erased of Slovenia. *Revija za sociologiju: sociološki tromesečnik*. 41/1. 27–49.
- Nederveen Pieterse, Jan, 1995: Globalization as Hybridization. V: *Global Modernities* (ur. Robertson, Roland). London: Sage.
- Özkirimli, Umut, 2005: *Contemporary debates on nationalism. A critical engagement*. Basingstoke: Macmillan.
- Parekh, Bhikhu, 2000: *Rethinking multiculturalism – cultural diversity and political theory*. Houndsmills: Palgrave.

- Ritzer, George, 1993: *The McDonaldization of Society: an Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Rizman, Rudi, 2006: *Uncertain Path: Democratic Transition and Consolidation in Slovenia*. College Station: Texas A&M University Press.
- Rizman, Rudi, 2008: *Globalizacija in avtonomija. Prispevki za sociologijo globalizacije*. Ljubljana: Razprave Filozofske fakultete.
- Robinson, I. William, 1996: Globalisation: nine theses on our epoch. *Race & Class*. 38. 2.
- Robertson, Roland, 1992: *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: SAGE.
- Scholte, Jan Aart, 2000: *Globalization: A critical introduction*. Basingstole: Macmilan.
- Steger, Manfred. (2003). *Globalization: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Storti, C., 1994: *Cross-Cultural Dialogues*. Boston: Intercultural Press.
- Tomlinson, John, 1999: *Globalization and culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Reybrouck, David, 2016: *Against election. The case for democracy*. London: Penguin random House.
- Wallerstein, Immanuel, 1998: *Utopistics: Or, Historical Coices of the Twenty-First Century*. New York: The New Press.
- Waters, Malcolm, 1994: *Globalization*. London: Routledge.

2 (Post)krizni vzpon nacionalizmov v Evropski uniji in evropska identiteta: pogled razmerja skozi historično prizmo

Marinko Banjac

2.1 Uvod

Pogosto se v različnih medijih in strokovnih razpravah izpostavlja ter argumentira, da je Evropska unija v velikih težavah, ali celo, da smo priča njenemu razkroju. Tovrstne ugotovitve so vse glasnejše in vidnejše vsaj od leta 2008, ko je (tudi) območje Evropske unije zajela velika finančna kriza. Slednja je prispevala k polarizaciji Evropske unije tudi tako, da so države kreditodajalke in (finančne) mednarodne institucije državam kreditjemalkam (najbolj znan primer je seveda grški) vsilile varčevalne ukrepe in »zategovanje pasov«, s čimer so se med državami članicami Evropske unije pojavile še večje razlike. Poleg tega je Evropska unija v preteklih letih iskala rešitve na področju migracij, saj so krize drugod po svetu pognale v beg proti evropskemu kontinentu številne ljudi, na kar so se države odzvale zelo različno, med drugim tudi tako, da se je zamajal temeljni red brezmejne Evrope, ki je bil vzpostavljen z dogovorom iz Schengna. Tretji velik dejavnik, ki je pri argumentiranju razkroja Evropske unije pogosto izpostavljen, pa je tudi njena nemoč v boju proti terorizmu, zaradi česar so v mnogih državah glasni pozivi, naj države same ponovno prevzamejo »stvari v svoje roke«.

V kontekstu teh procesov, ki so načeli legitimnost Evropske unije in kot taki predstavljajo izjemno težavo, s katero se evropski kontinent spopada, je prišlo do ponovnega vznika (skrajnega) nacionalizma, ki se je zdel v luči integracijskih procesov od konca druge svetovne vojne v Evropi vse manj relevanten družbenopolitični pojav (Shore 2000, 16) in ki ga evropsko sodelovanje nadomešča. Dve od najbolj jasnih manifestacij novega pohoda nacionalizma v Evropi sta na eni strani vse jasnejša drža vlad držav članic glede ščitenja »nacionalnih interesov« in na drugi tudi vzpon (skrajne) desničarske populistične retorike in gibanj, ki z veliko agresivnostjo mobilizirajo nezadovoljne evropske množice prek islamofobnega in antimigrantskega diskurza ter pozivov k branjenju lastnih nacionalnih meja, populacije, kulture, načina bivanja (BBC 2017). Nacionalistična retorika (skrajne) desnice ne temelji le na širjenju negativnih podob o islamu in prihajajočih migrantih, temveč je uperjena tudi proti Evropski uniji. Ne zgolj evroskepticizem, temveč zavračanje Evropske unije v svoji trenutni podobi in načinu delovanja je prav tako značilno

v kontekstu vzpona novega nacionalizma (Nougayrède 2017). Evropska unija je v tej retoriki pogosto označena kot okostenela, preživeta, nesposobna in odtujena, institucije in njeni predstavniki pa okarakterizirani kot (bruseljska) elita, ki svoje delo opravlja zgolj v lastnem interesu in ne v interesu evropske populacije. Ni treba izpostavljati, da je širjenje prav takšnega sentimenta med ljudmi prispevalo k odločitvi Britancev za brexit, francoska stranka Front National z Marine Le Pen in nizozemska stranka Partij voor de Vrijheid z Geertom Wildersom pa sta v svoji državi daleč od zanemarljivih političnih sil, ki krojijo politični teren (BBC 2017). Vzpon nacionalizmov v kontekstu kriz v zadnjem desetletju se torej napaja tudi prek anti-EU retorike in je z njo bistveno zaznamovan.

Zavedajoč se tega nevarnega diskurza in vse bolj razširjenega anti-EU sentimenta, tudi voditelji Evropske unije iščejo primerne odzive in izpostavljajo pomembnost dosežkov, do katerih je prišla Evropa od druge svetovne vojne dalje. Med drugim so tako v Rimu na prireditvi ob 60-letnici podpisa rimske pogodbe izpostavili, da gre za nov začetek, začetek procesa, kjer se mora 27 držav članic skupaj odločiti o prihodnosti Unije. Eno glavnih sporočil srečanja je bilo, da so se voditelji srečali zato, da se začne proces razmisleka o preteklih dosežkih in preučitve možnosti prihodnjega razvoja EU (Boffey 2017). Ob dogodku je Donald Tusk, predsednik Evropskega sveta od leta 2014, izpostavil, da bo »Evropa kot politična entiteta enotna ali pa je sploh ne bo. Samo enotna Evropa je lahko suverena Evropa« (Tusk 2017). Osrednja ideja, ki jo je želel sporočiti in ki reprezentira odgovore na pojav ostrih kritik Evropske unije in vzpona nacionalizma, je, da ni druge alternative kot to, da se evropski integracijski procesi nadaljujejo, in sicer tako, da države ostanejo v skupnem okviru Evropske unije, ne pa da iščejo stranpoti in se vračajo v nacionalne okvire ter k ščitenju ozkih nacionalnih interesov. Enotnost ter združenost vseh držav članic in različnih populacij je temeljni odgovor na prodirajočo nacionalistično anti-EU retoriko.

Takšni odgovori na nacionalistično anti-EU retoriko pa ne prihajajo zgolj s strani elit EU in voditeljev večine držav članic, temveč je prisotna tudi v civilnodružbeni sferi. »Au nom de l'amitié,« je geslo, ki je bilo vidno na dogodkih Pulz Evrope, nemške grassroot iniciative, ki želi več Evrope in manj nacionalizmov. Dogodki v okviru te iniciative so potekali po številnih nemških in drugih evropskih mestih, pri čemer so udeleženci pozivali k vztrajanju pri projektu EU, solidarnosti in enotnosti vseh Evropejcev. Eden od ustanoviteljev iniciative Daniel Röder je v eni od svojih izjav povedal, da je ideja za iniciativo zrasla po odločitvi Britancev za izstop iz Evropske unije, kar je bilo zanj kot nočna mora. Povedal je, da je bila želja ukreniti nekaj, da tudi na Nizozemskem in v Franciji ne zmagajo nacionalistične

protievropske sile, saj bi to pomenilo dodaten veter v jadra skrajnemu desničarskemu nacionalističnemu populizmu in konec projekta EU (Kern in Bleiker 2017).

Vidimo torej lahko, da je vzpon nacionalizma tesno povezan in zaznamovan (vendar ne izključno) z retoriko, ki kritizira EU in jo zavrača, na drugi strani pa opazamo poskuse preprečevanja, ustavljanja, zaviranja in zavračanja nacionalizmov s klicanjem po nadaljevanju projekta EU in zahtevami po »več Evrope«. Ob tem se pojavljajo številna vprašanja in dileme, ki jih je treba reflektirati, če želimo razumeti zgoraj opisano politično bipolarno pozicioniranje »nacionalizem versus evropskost«.

V pričujočem prispevku se lotevam vprašanja vzpona nacionalizmov v času multiple krize, ki zaznamuje Evropsko unijo v obdobju po letu 2008, ko so se v večji meri percipirano in dejansko pojavile gospodarska kriza, begunska oziroma migrantska kriza ter t. i. varnostna kriza. Izhodiščno dilemo članka predstavlja razmerje med (novimi) nacionalizmi v državah Evropske unije in protievropsko retoriko, na katero se skrajno desničarske nacionalistične grupacije in politične stranke naslanjajo v svojih argumentih in političnih diskurzih. Izhajajoč iz te dileme se v članku skozi historično prizmo lotevam predvsem preverjanja, kako so bile nacionalne identitete in nacionalizem na eni ter evropska ideja, evropska identiteta in evropskost na drugi strani medsebojno prepletene in v kakšnem razmerju so bile v različnih historičnih trenutkih. Zgodovinski pogled nam namreč razkrije, kakšni so bili pogoji (ne)možnosti, v katerih so se v različnih zgodovinskih obdobjih medsebojno prepletali različni koncepti, kot so država in narod/nacija ter ideje evropske identitete in evropskega združevanja ter preseganja nacionalnih okvirov v Evropi. Poudariti je treba, da v prispevku ne želim v teleološki maniri prikazati, kako se je razvijalo razmerje med nacionalizmom kot idejo in prakso ter evropsko identiteto in evropskostjo, temveč prikazati nekatere formativne epizode, kontinuitete in lome oziroma reze, ki so (so)določali formacijo omenjenega razmerja. Ob tem v prispevku ne gre za poskus celovitega popisa historičnih dimenzij tega razmerja, saj nikakor ni mogoče pokazati vseh dimenzij in historičnih epizod razvoja evropske identitete v razmerju z nacionalizmom/nacionalizmi, temveč gre kvečjemu za poskus orisa nekaterih kontekstov, ki lahko osvetlijo in nam omogočijo boljše razumevanje trenutnih konstelacij in procesov v Evropski uniji glede vznika (skrajne) nacionalistične retorike in političnih grupacij ter strank, vzpona antievropskega diskurza in razumevanja projekta Evropske unije ter gradnje evropske identitete kot odgovor nanje.

V ta namen najprej v prvem delu prispevka teoretiziram vprašanje identitet, pri čemer se osredotočam na nacionalne identitete in tudi na idejo ter prakse evropske identitete in občutka »evropskosti«. Glede evropske (in nacionalnih) identitet

izhajam iz predpostavke, da je pomemben element njenega vzpostavljanja, formiranja, strukturiranja in obstoja pomembno politično razmerje (oblastni odnosi) do drugih entitet, formacij in kolektivitet, ki hkrati vplivajo na to, kakšna sta (samo) podoba in (samo)razumevanje. V drugem delu prispevka skozi historično prizmo reflektiram nacionalne identitete in nacionalizem na eni strani ter evropsko idejo, evropsko identiteto in evropskost na drugi v njunem medsebojnem razmerju ter prepletu v obdobju pred drugo svetovno vojno in povojnim začetkom evropskih integracijskih procesov. V tretjem delu prispevka se nato usmerim predvsem na omenjeno razmerje nacionalizmov in evropske identitete v kontekstu po drugi svetovni vojni in pokažem, na kakšen način se je to razmerje reartikuliralo, hkrati pa ga premislim tudi v kontekstu kasnejšega pojava (nekje od sedemdesetih let 20. stoletja dalje) formalizacije in institucionalizacije ideje evropskega državljanstva oz. državljanstva EU. V zadnjem, sklepnem delu prispevka se obrnem k premisleku sodobnih kontekstov vznika skrajnega desničarskega nacionalističnega diskurza v Evropski uniji in ga poskušam razumeti tudi prek predhodno opravljene zgodovinske refleksije razmerja med nacionalizmom in evropsko identiteto.

2.2 Nacionalne identitete, evropska identiteta

Ko govorimo o evropski identiteti, vezani primarno na Evropsko unijo kot formaliziran družbenopolitični ustroj, je izhodiščna dilema povezana s kolektivnimi identitetami. Teoretizacije kolektivnih identitet so seveda izjemno raznolike in med seboj pogosto tudi tekmujoče. Sociologi, antropologi in politologi so se z vprašanjem identitet na ravni skupin in skupnosti ukvarjali praktično vse od nastanka disciplin. Koncept kolektivne identitete se v najširšem smislu nanaša na praktično privzeto in skorajda ponotranjeno idejo določene skupine ljudi, da so si med seboj po določenih značilnostih podobni ali enaki, kar jih medsebojno povezuje in ustvarja občutek pripadnosti in tudi solidarnosti. Čeprav se identiteta pogosto uporablja kot termin, ki opisuje praktično vsakršno afiniteto, občutek povezanosti, bližnjosti z drugimi ipd., pa je ravno zaradi tega ta termin večkrat nejasen, in kot pravita Brubaker in Cooper (2000), analitično neuporaben. Ob tem velja poudariti, da je občutek kolektivne pripadnosti družbeno konstruiran, identiteta pa je kategorija prakse in sicer zato, ker se jo uporablja v najrazličnejših vsakodnevnih kontekstih v namen osmišljanja posameznikovih in kolektivnih aktivnosti, delovanj, značilnosti, ki si jih medsebojno delijo, in ne nazadnje osmišljanja razlik do drugih. To je tudi ena od bistvenih značilnosti samodefiniranja skupnosti, in sicer identifikacije tistega, po čemer se ena skupina ali skupnost razlikuje od druge.

Čeprav na tem mestu ni namen povzeti vse pristope k narodu/naciji kot kolektivni identiteti, pa velja kljub temu vsaj omeniti eno ključnih del razumevanja naroda, in sicer delo Andersona (2003) z naslovom *Zamišljene skupnosti*. V njem narod opredeli kot zamišljeno politično skupnost, saj se med seboj neposredno pozna le peščica ljudi, pa kljub temu ljudje delujejo, kot da jih določeni atributi povezujejo v homogeno skupnost. Ko politično zamišljena politična skupnost zadobi formo države, narod vzpostavi svoje meje, formalizirajo se pravila, kdo je član – državljan te države in kdo ne. Čeprav morda med ljudmi obstajajo velike razlike in celo izkoriščevalska razmerja, se vzpostavi (ali zamišlja) ideja o enotnosti, homogenosti in celo medsebojni solidarnosti. Vsekakor velja ob tem poudariti, da ne obstajajo povsod enaki kriteriji ali značilnosti, ki bi definirali, kaj tvori narod ali nacijo. Ti elementi kot vezno tkivo naroda so lahko jezik, skupni kulturni vzorci, vera, rasa, etnična pripadnost ali predpostavljena skupna preteklost (Jenkins in Sofos 1996). Še eden od ključnih elementov moderne nacionalne države je tudi teritorialnost. Teritorij ne zaznamuje in opredeljuje le nacionalnih identitet v okviru (lastne) države, vendar je nacionalna identiteta v tem oziru bistveno vezana prav na določeno zamejeno ozemlje, ki jo kombinira z ostalimi komponentami, kot so etnične, kulturne, gospodarske, pravno-politične (Smith 1991). Še eden od možnih pristopov k razumevanju formacije in obstoja nacionalnih identitet je tudi tisti, ki ga zagovarja Deutsch (1951). Slednji izpostavlja, da je nacionalnost povezana z močjo in željo ljudi, da pridobijo vzvode, prek katerih je mogoče določene navade, običaje, delovanja, obnašanja, kulturne in politične prakse razširiti in jih narediti »naravne« v smislu, da jih določena populacija ponotranji in sprejme za svoje. S tem se različne skupine in razredi povežejo v relativno homogeno skupino, ki v veliki meri (lahko) zanemari včasih ogromne razlike med posamezniki in heterogenimi skupinami znotraj sebe. Kot izpostavljajo Fligstein, Polyakova in Sandholtz (2012), je Deutshev pristop k obravnavi nacionalizma in nacionalnosti relevanten zato, ker pokaže, da je določene attribute ali prakse mogoče mobilizirati v namen vzpostavljanja kolektivnih identitet in da postanejo del imaginarija, na katerem se historično zgradi, oblikuje, ukaluplja, stabilizira in zagotavlja kontinuiteta specifične kolektivne identitete.

Podobno kot velja za nacionalne identitete, velja tudi za evropsko identiteto, in sicer da je bila in mora biti utemeljena na določenih predpostavkah in naracijah, ki predstavljajo pogoje, možnosti njenega formiranja. Te so se skozi zgodovino spreminjale in rekonstruirale. Eder in Spohn (2005) na primer za 20. stoletje trdita, da obstaja pet ključnih konceptov, ki so predstavljali temelje evropske samoidentitete, in čeprav vsi Evropejci nikoli niso povsem enako delili in prevzeli teh konceptov, jih je vseeno smiselno identificirati, saj so v smislu velikih naracij korenito določali

pogled na to, kaj je Evropa in kdo so Evropejci. Prvi takšen koncept je evropska superiornost. V okviru tega koncepta in njemu priležnega pogleda je bila Evropa dojeta in razumljena kot nadrejena vsem ostalim civilizacijam. Ta pozicija Evrope je bila videna kot stabilna, njena vodilna globalna vloga pa je bila razumljena kot produkt napredne evropske mentalitete in celo bioloških predispozicij (glej tudi Wolf 1999). Evropejci običajno niso premišljali ali debatirali o tem, kako bi lahko druge civilizacije dohitele evropsko in kako bi prišle na raven njene modernosti. Evropska superiornost je bila dojeta kot celovita in je zajemala področja, kot so kultura, politika, vojaška tehnologija, znanost in ekonomija. Prav zaradi raznovrstnosti področij je bila naprednost evropske civilizacije hkrati tudi kompleksna in zato so obstajali različni pogledi, kaj je tisto, kar dela evropsko naprednost najbolj izrazito. Kot pravita Eder in Spohn (2005), je imel vsak politični milje svojo različico evropske superiornosti, v temelju pa je obstajalo strinjanje, da je evropska civilizacija naprednejša od ostalih. Ta ideja je bila v poznem 19. stoletju in zgodnjem 20. stoletju najbolj razširjena.

Naslednji od konceptov, ki je opredeljeval in zaznamoval lastno percepcijo Evrope, je njena ogroženost (Eder in Spohn 2005). Ta pogled se v precejšnji meri razlikuje od prvega koncepta, njegovo bistvo pa je, da je obstajalo prepričanje, da je evropska civilizacija ogrožena, primarno s strani drugih ravno tako močnih ali še močnejših civilizacij. Grožnja je lahko različne narave, lahko gre na primer za kulturno grožnjo, ki bi lahko zamajala evropsko kulturo in jo spremenila v odvisno drugim, superiornim kulturam (Nederveen Pieterse 1991). V okviru tega koncepta so civilizacije med seboj vedno tekmujoče ali celo antagonistične. Posledično v tem okviru civilizacije niso razumljene kot enote, ki med seboj iščejo razumevanje, spoznavanje, medsebojno učenje. Civilizacije kvečjemu med seboj tekmujejo, so medsebojno v veliki meri nekompatibilne in sumničave druga do druge. Na tej podlagi je ustvarjanje strahu ali celo sovraštva do drugih kolektivnih identitet ali civilizacij tkivo, ki veže določeno civilizacijo.

Tretji koncept, ki je pomemben za razumevanje samopodobe Evrope, je njeno postavljanje v kontekst globalne modernizacije. Tretji pogled torej razume Evropo kot del univerzalne modernizacije sveta, pri čemer je osrednje mesto rezervirano za t. i. prvi svet. Ta pogled je v veliki meri drugačen kot pogled superiornosti Evrope, saj je ne postavlja na piedestal ali vodilno mesto v globalnem kontekstu. V okviru tega pogleda so druge civilizacije ali kontinenti prevzeli vodilno vlogo, hkrati pa Evrope kot civilizacije ne ogrožajo neposredno. Evropa v tem kontekstu ni več najnaprednejša in najmočnejša civilizacija, temveč je zgolj del globalnega napredka, v katerem je na isti poti več civilizacij (glej Dirlik 2003). Tiste civilizacije, ki še niso

napredne, pa morajo to postati. V tem pogledu Evropa ni več nosilka napredka, ki zanika možnost razvoja drugih, manj razvitih civilizacij, temveč tudi sama išče načine, kako prispevati k razvoju drugih kolektivitet, ki so manj razvite. V teku 20. stoletja in še danes je univerzalni napredek pogosto razumljen ne samo v smislu gospodarstva, temveč tudi družbenopolitičnega ustroja, ker napredek pomeni prevzemanje demokratičnega urejanja družbe in zagotavljanje ter varovanje človekovih pravic (Eder in Spohn 2005).

Četrty pogled razume Evropo kot kolektivteto, ki je zgolj ena od mnogih. Ni ne superiorna ne ogrožena, temveč zgolj ena od različic modernih civilizacij. To samorazumevanje je bilo zgrajeno na osnovi evropske samozavesti, da je med drugim sposobna neposredno komunicirati in biti v razmerju z drugimi regionalnimi kolektivitetami. Civilizacije v tem okviru med seboj ne tekmujejo ali se ogrožajo, temveč izmenjujejo ideje, prakse, ljudstva, dobrine in življenjske sloge. S tem se pojavi prepletanje civilizacij, srečevanj, zavezništov, kompromisov in hibridne civilizacije. Običajno ta pogled ne predpostavlja, da se bodo civilizacije, ki hodijo po isti razvojni poti ali si delijo družbeno-kulturne prvine in institucionalizirane forme političnega delovanja, enostavno združile in zlile druga v drugo, s čimer bi izginile razlike med njimi. Obstajata sicer dve različici tega pogleda (Eder in Spohn 2005). Prva različica cilja na to, da je med civilizacijami potrebno razumevanje, ustvarjanje zavesti glede notranjega ustroja in logike delovanja drugih civilizacij. V tem oziru so bistvene intenzivne vezi z drugimi civilizacijami. Druga različica tega pogleda pa cilja predvsem na proces spoznavanja in učenja, prilagajanja vrednot in inovacij, znanja in življenjskih slogov, ki jih je nato možno vpeljevati v Evropi.

Zadnji, peti pogled, ki se je razvil v teku 20. stoletja, pa je v veliki meri drugačen od ostalih, predvsem zato, ker ne gre eksplicitno za razmerje z drugimi civilizacijami, temveč je obrnjen predvsem navznoter. V okviru tega pogleda obstaja prepričanje in zavedanje, da je evropski kontinent oziroma civilizacija notranje močno diverzificirana. Ideja, ki se je začela graditi, je, da je ravno notranja raznolikost tudi v preteklosti prispevala k razvoju; razvoj torej ni posledica notranje enotnosti in poenotenosti, temveč ravno obratno, posledica velikih razlik; o njih govori tudi Hobsbawm (2012). Prav zaradi tega, ker so razlike prednost in ne slabost, se je razvil pogled, da je treba razlike morda ne ravno krepiti, jih pa vsaj spoštovati in znati ceniti. V tem in skozi to se Evropa lahko razvije kot notranje raznolika, sicer pa homogena celota. Brez dvoma je tudi danes naracija homogene Evrope z notranjo raznolikostjo izjemno uporabljena, med drugim jo je mogoče prepoznati tudi v uradnem sloganu Evropske unije »združena v raznolikosti« (Lähdesmäki 2012). Diskurz interne raznolikosti je uporabljen kot nekaj, kar Evropo dela močnejšo,

in tudi morebitni notranji tekmovalni odnosi med državami ter drugimi akterji jo delajo bolj produktivno. Kot pravita Eder in Spohn (2005), je to vsaj deloma tudi reakcija na dogajanja po drugi svetovni vojni, ko so številni migracijski procesi, tudi zaradi konca obdobja evropskega kolonializma, prispevali k vedno večji kulturni in verski diverzifikaciji evropskega kontinenta.

Čeprav spreminjajoča se in nikoli povsem izkristalizirana, je ob projektu evropskih integracij po drugi svetovni vojni postajala evropska identiteta vse bolj prepoznavna in popularna. Vendar kljub temu procesu, ki bi vodil k nadomeščanju občutka pripadnosti lastni državi – narodu z občutkom pripadnosti Evropi, nismo priča. Pripadnost Evropi oziroma Evropski uniji po statistikah še vedno močno zaostaja za pripadnostjo nacionalnim državam. Obenem pa to ne pomeni, da moramo gledati na evropsko identiteto kot nekaj, kar nujno izključuje in je v nasprotju z nacionalnimi identitetami. Že od samega začetka evropskih integracij je bil projekt zasnovan tako, da je moral dopuščati tudi ohranjanje nacionalnih identitet, saj sicer do premikov na nadnacionalni, evropski ravni nikakor ne bi moglo priti. Evropska identiteta je nekaj, kar je večnivojsko in večslojno, sploh v kontekstu primerjave in vlečenja vzporednic z nacionalnimi identitetami. Po drugi strani pa je za projekt EU bistvenega pomena, da se krepí evropska identiteta *vis-à-vis* nacionalnim identitetam, saj je nujni predpogoj tudi, da je možno urejanje družbenopolitičnih zadev v okviru institucionalne ureditve, kakršna je Evropska unija. Problem, ki se mu pri tem ne moremo izogniti, je, da evropska identiteta ne more enostavno nadomestiti nacionalnih identitet, čeprav je izhodiščna ideja tudi, da je na ta način mogoče preseči ozke nacionalne identitete, ki v obliki skrajnih nacionalizmov predstavljajo potencialno in realno grožnjo miru in sobivanju raznolikih populacij. Nacionalizem, ki je sicer v svojih formativnih obdobjih predstavljal za marsikoga osvobajajočo idejo v smislu interne politične mobilizacije ljudi in pacificirajočega elementa med državami, se je v 20. stoletju brutalno sprevrgel v nasilno ideologijo, materializirano predvsem v dveh svetovnih vojnah. Nacionalizma in nacionalnih identitet, ki so sicer močno zakoreninjene, ni mogoče kar tako preseči, in kot rečeno, evropski projekt to od samega začetka niti ni poskušal. Milward (2010) celo trdi, da je projekt evropskih integracij rešil idejo in formo nacionalne države, oziroma da so se nacionalne države rešile s tem, ko so pristale na določeno mero nadnacionalne integracije. Ne nazadnje, države članice Evropske unije so še vedno, kljub temu, da so nekaj suverenosti izgubile, ključni akter in vir legitimnosti projekta Evropske unije.

V vsakem primeru je za evropsko identiteto, sploh ko jo postavljamo v kontekst razmerja z nacionalnimi identitetami, ključno tudi razmerje do »drugega«, kar je

seveda tudi eden najbolj ključnih vidikov formiranja in obstoja nacionalnih identitet. Tudi tu lahko trdimo, da evropska identiteta izhaja oziroma se napaja iz razmerja do drugega, pri čemer obstaja vrsta mehanizmov, prek katerih se ta naracija vzpostavlja. Omeniti velja le migracijske politike EU in njeno zunanjo politiko, prek katere samo sebe tudi vzpostavlja kot akterja, ki temelji ne toliko na vojaški, kolikor bolj na gospodarski in normativni moči (glej med drugim Manners 2006; Pace 2007). Prek tega se Evropska unija vzpostavlja kot normativni akter, ki v razmerju do drugih regionalnih akterjev ali držav nastopa kot entiteta, ki zasleduje norme, kot so spoštovanje človekovih pravic in demokratično delovanje družb in političnih institucij. V tem kontekstu bi torej težko rekli, da Evropska unija lahko vzpostavlja, kreira in vzdržuje lastno identiteto brez navezave oziroma razmerja do drugih akterjev in političnih entitet.

2.3 Evropski nacionalizmi, evropska identiteta

Razmerja med državnimi nacionalizmi ter identitetami na eni strani in evropsko identiteto na drugi imajo svoje korenine v različnih zgodovinskih kontekstih, ki seveda predhodijo začetkom evropskih integracij sredi 20. stoletja in so povezani z vzponom ideje ter praks nacionalne države v Evropi. Z začetkom v 18. stoletju so postajali nacionalni sentimente vedno bolj izključujoči, pri čemer je tudi ideja naroda/nacije postajala konceptualizirana vedno bolj zaprto. Prek antagonistične identifikacije so se evropski narodi osmišljali vedno bolj v terminih razlik ter stereotipov glede drugih narodov. S tem se je nacionalna zavest gradila tudi na ta način, kar je gledano skozi široko prizmo prispevalo k razvoju tekmujočih in tudi nasilnih nacionalizmov. Po drugi strani pa se je v naslednjem stoletju razvil tudi določen občutek evropske zavesti in evropske enotnosti, kar je bila posledica takrat že dolgotrajnejšega razumevanja Evrope kot nosilke razvoja in napredne civilizacije. Chebel d'Appolonia (2002) pravi, da so zaprte in izključujoče koncepcije nacije, kakršne sta na primer razvila in zagovarjala Johann Gottfried Herder in Johann Gottlieb Fichte, doživele tudi zavrnitve, pri čemer sta vzroka vsaj dva. Prvič, za nekatere so bile nacionalne države še premalo jasne politične identitete brez zgodovinskih temeljev in drugič, ozek koncept naroda so videli kot pot k agresivnemu boju med oblastmi. V tem kontekstu sta vznik in utrjevanje nacionalnih držav vodila tudi k prvim izrazom in zagovorom evropske identitete oziroma evropskosti kot kontradiskurzu državnim nacionalizmom. Chebel d'Appolonia (2002) trdi, da je tovrstna identiteta imela tri pojavne oblike. Najprej so obstajali zagovorniki ideje, da je razvoj nacionalizma na ravni nacionalnih držav le vmesni korak k združevanju celotne svetovne populacije. Vendar je za mislece ta svetovna populacija zaobsegala primarno evropske narode, medtem ko so bile neevropske

populacije izpuščene. Rousseau je, na primer, trdil, da sčasoma ne bomo več pričali Francozom, Nemcem, Špancem, temveč bodo navsezadnje vsi Evropejci, saj imajo vsi enak okus, enake strasti, enake navade. Večina zagovornikov določene oblike evropske skupne identitete je razumela pripadnost v smislu večslojnosti; najprej oseba pripada družini, potem naciji, Evropi in nato celotnemu občestvu. Podobno sta ugotavljala Montesquieu in Voltaire (Boer, Wilson, in Dussen 2005). Slednji je v svojem delu *Le siecle de Louis XV* trdil, da je bila Evropa ena velika republika, razdeljena na nekaj držav, s skupno versko osnovo in z enakimi pravnimi in političnimi principi, ki so preostalim delom sveta neznani (d'Appollonia 2002). Prav intelektualna, vojaška in gospodarska prevlada je Evropo naredila homogeno celoto, v tem kontekstu pa so jo določeni misleci razumeli kot enotno. Vse do prve svetovne vojne je tovrstno razumevanje evropske identitete oziroma evropskosti temeljilo na evropocentrizmu, kar trdita tudi Eder in Spohn (2005). Pred prvo svetovno vojno je večina Evropejcev, ki so sodelovali v debati o evropski civilizaciji, verjela, da ta predhodi in je naprednejša od preostalih neevropskih populacij. Počasi pa se je vendarle začela tudi debata o razmerju med Evropo in Združenimi državami Amerike, ki so sledile ali celo prednjačile v zagotavljanju določenih svoboščin specifičnemu delu populacije.

Po drugi strani pa so nekateri avtorji kritizirali zamejenost in omejenost Evrope, kar so videli kot nevarnost zastoja napredka v Evropi in s tem tudi njene gospodarske superiornosti. Nasprotno pa so, trdita Eder in Spohn (2005), v zamejenosti Evrope videli prednost, saj so se bali razkroja evropskih vrednot in zatona evropske superiornosti. S tem je bila evropskost utemeljena na partikularizmu kontinenta in evropska identiteta ter kultura sta bili prav zaradi svoje posebnosti reflektirani kot univerzalni. Eden od bolj znanih zagovornikov tega paradoksa je bil Kant s svojim delom *Perpetual Peace*, ki je izšel konec 18. stoletja. Ta Kantova ideja je bila povezana s pacifizmom, spoštovanjem moralnosti in aplikacijo pravic kot emanacija Razuma (Boer, Wilson, in Dussen 2005, 76). S tem je Kant vstopil v debato, ki so jo pred njim sprožili že Juan Luis Vives in Hugo Grotius, pa tudi Jeremy Bentham s svojim delom *Plan for an Universal and Perpetual Peace* (d'Appollonia 2002). V jedru zagovorov evropskega povezovanja oziroma enotnosti je bila teza, da je treba evropske interese in evropsko superiornost zaščititi napram neevropskim populacijam oziroma političnim entitetam.

Od sredine 19. stoletja pa vse do začetka druge svetovne vojne se je pojavil nov diskurz glede evropskosti in evropske identitete kot kontrapola nacionalizmom v Evropi. Ta se je manifestiral v obliki tematike in razprav glede »Združenih držav Evrope«. Debata je izšla iz nekaterih takratnih mnenj, ki so nasprotovala novemu

evropskemu vzpostavljaljočemu se redu, ter je bila tudi reakcija na percipirano in dejansko izgubo prevlade oziroma superiornosti Evrope. Zagovornika, ki sta jasno izražala svoja stališča v tej maniri, sta bila Victor Hugo in Richard Cobden, sicer tudi osrednji figuri na Pariškem mirovnem kongresu leta 1849. Projekt združenih držav Evrope je bil bolj posledica želje, da se evropske države prilagodijo novemu mednarodnemu okolju, kot pa jasne želje, da se evropske nacionalne države združijo. Že takrat je bila za nekatere intelektualce država politična in gospodarska entiteta, ki je bila preživeta in ni več odgovarjala dejanskim svetovnim razmeram, predvsem v kontekstu vznika novih držav, vključno z Združenimi državami Amerike, ki so bile včasih klient Evrope, potem pa so postale njen rival (Boer, Wilson in Dussen 2005).

Vzpon Združenih držav Amerike po ameriški državljanski vojni je torej postal nov izziv Evropi, med drugim tudi zato, ker se je ameriška populacija znatno povečevala, produktivnost ameriškega gospodarstva pa je počasi postajala večja od evropskih držav. Evropska kultura in gospodarski razvoj nista bil več tako jasno napredna kot pred tem. Tudi na Daljnem vzhodu so nekatere politične entitete postajale vse močnejše, med njimi na primer Japonska, ki je pokazala, da je sposobna premagati velike sile. Prepričanje o zunanjem sovražniku ali vsaj grožnji je postajala vse močnejša tudi po drugi svetovni vojni in v celotnem obdobju med obema svetovnima vojnama. Ideja evropskosti in evropske identitete kot kontrapol partikularnim nacionalizmom specifičnih evropskih držav je bila izrazito neučinkovita, hkrati pa vse bolj antinacionalistična. Preseganje ozkih nacionalnih delovanj in praks v Evropi je bilo mogoče v medvojnem obdobju opazovati tudi v okviru vzpostavljanja Evropske carinske unije leta 1925. Tudi v tem obdobju je bila izrazito prisotna antinacionalistična retorika v ideji evropskosti, pri čemer je izstopal tudi Španec Ortega y Gasset, ki je v tej maniri poudaril, da je bila vsaka nacija nekoč velik, odprti prostor, ki je sčasoma postal provinca ... Vsi nacionalizmi so v slepi ulici in samo odločitev, da se zgradi velika nacija z vsecelinsko populacijo, bo ponovno obudila utrip Evrope (Raley 1971).

Eder in Spohn (2005) pa poudarjata, da je bila ta nova identifikacija z Evropo še vedno zelo nenačrtna in po vsebini nedoločljiva. Zgrajena je bila okoli idej o skupni kulturi, skupnih normah, skupni preteklosti, predvsem zapuščini antičnih kultur. V tem kontekstu je bilo izjemno težko oblikovati in razviti bolj natančno in bolj substancialno identiteto, sploh v času, ko je bila Evropa še vedno izjemno raznolika in ko ni imela skupnih nadnacionalnih institucij. Prav zato je bilo samorazumevanje z vidika skupne evropske identitete omejeno na ozek krog ljudi, predvsem mislecev. Toda ne glede na to je bila ideja prisotna in je pomenila premik ali celo rez v času krize, ki je imela sicer tri vidike.

Najprej je pomembno, da je bila v času vojn in medvojnem obdobju evropska identiteta v primežu gospodarskega in političnega zatona, kar je bilo posledica padca standarda v primerjavi z na primer Združenimi državami Amerike. Poleg tega je to bil tudi čas začetka dekolonizacije in spoznanja, da Evropa ni več center sveta in superiorna sila (Lundestad 1986). Drugi vidik se nanaša na izkušnjo obeh svetovnih vojn, ki sta ravno na evropskem kontinentu pustile izjemne posledice v smislu števila žrtev in drugega nasilja, tudi genocida. Prav zaradi brutalnosti vojn in z današnjega vidika nerazumljivih razsežnosti uporabe orožja so mnogi Evropo označili kot kontinent, ki je izšel kot propadajoč kontinent brez moralnih zadržkov. Tretji historični vidik krize tega obdobja pa je razdelitev in razmejitev Evrope, ki je bila v kontekstu že omenjenih vojn težko videna kot ena celovita civilizacija, kot enovita entiteta, kjer gre zgolj za eno samo populacijo. Vsekakor je mogoče govoriti tudi o politični razdelitvi v smislu raznolikih političnih sistemov, pri čemer so nekatere države ohranjale določeno demokratičnost, druge pa so se vzpostavile ali prelevile v desno orientirane diktature, spet tretje so prevzele socialistično oziroma komunistično ideologijo.

V tem historičnem trenutku se je po drugi svetovni vojni oblikovala bipolarna delitev sveta, ki je kulminirala oziroma se manifestirala tudi v hladni vojni, hkrati pa se je v večji razsežnosti nadaljeval nepovraten proces dekolonizacije, ki je predstavljal novo realnost v mednarodnih odnosih in ne nazadnje tudi v evropski samopodobi in njenem razumevanju geopolitičnega ustroja sveta. Vse to je prispevalo k oblikovanju novega zagona glede poenotenja evropske celine, predvsem na temeljih pacifizma (»nikoli več vojn«), ponovno vzpostavljeno zupanje v mehanizme trga in gospodarstva, trgovske ambicije in tudi nostalgija po preteklih uspehih in poziciji Evrope v svetu. Sploh slednje je vidno tudi v notorično znanem govoru Winstona Churchilla, v katerem je poudaril, da bi, če bi se evropske države uspele združiti, 200 do 400 milijonov prebivalcev Evrope s skupno preteklostjo in prihodnostjo, uživalo srečo, ki ne bi poznala ovir in ki je ne bi mogla zadržati nobena meja. V tem kontekstu je zagovarjal oblikovanje in gradnjo entitete Združene države Evrope (Dinan 2004).

2.4 Evropska identiteta po drugi svetovni vojni: umik nacionalizmov?

Diskurz evropeizacije in gradnje evropske identitete je po drugi svetovni vojni zadohival veliko bolj institucionalne temelje, prek katerih se je kolektivni »mi« na ravni Evrope lahko politično oblikoval. V postopnem oblikovanju evropskih integracij so države imele do določene mere okrnjeno možnost vplivati na rezultate

oblikovanja novih nastajajočih nadnacionalnih političnih okvirov, vendar pa to ne pomeni, da so države enostavno izgubile svoj smisel ali svojo legitimnost. Evropski red je izšel iz materialne nemožnosti ponovne reifikacije države, saj je bila v tistem historičnem momentu nacionalna država kot vir skrajnih nacionalizmov, ki so rezultirali v vojnah, videna kot vir preteklih problemov. Bélanger (2014) trdi, da je po drugi svetovni vojni terminologija, povezana z državo, v kontekstu formacije evropskih integracij enostavno usahnila, saj na podlagi tega diskurza oziroma imaginarija ter konceptov ni bilo mogoče načrtovati in vzpostaviti nove politične nadnacionalne realnosti Evrope. Počasi se je tako nacija države in nacij/narodov umikala, uporabljal pa se je nov besednjak, ki je bil v tistem času bolj primeren za realnost novega evropskega prostora. V tej luči so se začele uporabljati besede, kot so mir, solidarnost, unifikacija in pomiritev nasprotij, s čimer se je oblikoval nov diskurzivni teren, ki je lahko zaokrožil in predstavljal humus, na katerem se je kot dodana vrednost izkazovala nova politična skupnost – denacionalizirana evropska politična skupnost z novim evropskim besednjakom. Današnja Evropska unija je do določene mere rezultat prav teh procesov, ki so bili lahko v tistem zgodovinskem trenutku vzpostavljeni ravno zaradi pogojev možnosti, formiranih ne le v nekaj desetletjih, temveč, kot smo pokazali tudi v predhodnem delu prispevka, v daljšem časovnem okviru.

Na ta način so se torej začeli vzpostavljati evropska identiteta, ideja in diskurz evropskosti. Slednji so se odrezali in ločili od politične skupnosti, primarno zamišljene v okviru države in koncepta naroda/nacije. Ideja evropskosti, ki so jo gradili na nadnacionalni ravni, je bila navezana na obstoj vse manj notranje zamejenega evropskega teritorija, ravno pri tem pa lahko opazimo paradoks. Evropska identiteta in evropskost sta morala biti vezana tudi na teritorij ravno tako, kot je to značilnost (nacionalnih) držav kot politične skupnosti. S tem je bila izgradnja nove evropske skupnosti z nastajajočimi nadnacionalnimi strukturami simulacija državne politične tvorbe; torej ravno tistega, čemur je na določen način želela ubežati (Bélanger 2014). V tem smislu ne gre za propad struktur in sistematizacije države, temveč bolj za poskus vzpostavljanja alternativnega diskurza, ki je identificiral, zamejil, zaokrožil in formiral novo evropsko konstrukcijo. Slednja je bila najbolj izrazito upovedana v okviru t. i. Schumanove deklaracije (Schuman 2015 [1950]), ki sicer velja kot eden od bistvenih mejnikov začetka evropskih integracij po drugi svetovni vojni. Ob tem je smiselno poudariti, da evropsko povezovanje in integracija nikakor nista le produkta te deklaracije, prav tako pa ta deklaracija ni izšla na praznem terenu, brez predhodnih podobnih idej. Kar pa je glede Schumanove deklaracije vendarle pomembno in bistveno, pa je, da je šlo za začetek politične materializacije, ki je bila v danem trenutku mogoča zaradi predhodnih zgodovinskih kontekstov.

Bélanger (2014, 36-7) izpostavlja, da je Schumanova deklaracija eden od prelomnih trenutkov razvoja evropske integracije in diskurza evropskosti, čeprav je bil v njegovem govoru, v katerem je Schuman predstavil deklaracijo, nov ustroj Evrope relativno slabo opredeljen in še vedno nejasen. Toda po drugi strani je pomembno, da so prav pogoji možnosti vzpostavljali teren, na katerem so bili nov evropski red, sistematizacija ter politična institucionalizacija nadnacionalnega evropskega okvira opredeljeni in formirani. Država kot ideja in kot koncept ter materializacija ni bila več tista, ki je v izhodišču temeljno opredeljevala nov evropski red, temveč je bila Evropa zamišljena kot skupnost izven države. Nova razmerja in razmere na evropskem kontinentu so opredeljevali teren, na katerem je evropska skupnost lahko bila zamišljena, v prvi vrsti pa je bil ta teren opredeljen v deklaraciji skozi zgodovinski spomin na meddržavne boje in grozote, ki so se zgodile med drugo svetovno vojno. Glede na to, da so predvsem državne politike v obliki skrajnih nacionalističnih teženj vodile v morijo, sta se evropski red in nova evropskost opredelila kot nasprotje tega. Evropski projekt je nastal kot negacija državnih nacionalizmov, ozkih in zamejenih prostorov, ki so izključevalni, zavojevalni in nasilni. Kot pravi Bélanger (2014, 37), je »v deklaraciji poudarek na Skupnosti, ki se odmakne od internacionalne Evrope, zamišljene in vzpostavljene pred drugo svetovno vojno, in premakne k denacionalizirani obliki politične unifikacije. To reflektira voljo do zaščite populacij Evrope od vrnitve v predskupnostni nered, ki so jo povzročile nacionalistične vojne«. Obenem pa se deklaracija vrača k Evropi kot skupnosti tudi v formi civilizacije, saj izpostavlja, da je lahko doprinos organizirane in živčevje Evrope k mirnim odnosom neumanjkljiv. Ponovno je v središču tudi ideja, da je evropska identiteta utemeljena na miru in sožitju, poleg tega pa je eden od predpogojev za razvoj politične formacije evropske skupnosti na nadnacionalni (ali kot smo izpostavili, kontranacionalni) ravni njena organiziranost in življenjskost. Medtem ko je slednje metafora za organskost in/ali naravnost v smislu stalnega razvoja, je organiziranost artikularna kot element urejenosti in sistematiziranosti. Oboje hkrati predstavlja drugačno zasnovo, kot je državna. Državne strukture so zamišljene kot stalne, determinirane, praktično nespremenljive, medtem ko sta evropska identiteta in evropska skupnost zamišljeni kot spremenljivi v smislu urejene ter organizirane organske rasti, spremenljivosti, razvoja. Evropska skupnost je bila že v zgodnji fazi po drugi svetovni vojni percipirana kot projekt stalnega razvoja in proces vedno večje povezanosti, unificiranosti.

Evropska skupnost je po drugi svetovni vojni zamišljena na drugačnih temeljih kot narod/nacija v državnih okvirih. Medtem ko je slednja razumljena kot skupnost, ki mora biti notranje kar se da homogena in navzven pripravljena na obrambo pred morebitnimi nevarnostmi in vdori, pa je evropska skupnost od samega začetka

artikulirana v smislu notranje heterogenosti, ki se mora v prihodnosti politično poenotiti v smislu zagotavljanja tudi eksterne delovanja po miroljubnih poteh. Tudi kaj lahko vidimo, da se je evropska samopodoba bistveno reartikulirala, saj je v teku 19. in prve polovice 20. stoletja bila ena od samopodob Evrope tudi samopodoba prek zunanje grožnje (Eder in Spohn 2005). Če je takoj po vojni ta samopodoba v veliki meri izginila, se je kasneje vračala skozi različne artikulacije. Tako je na primer v migrantskih politikah Evropske unije prisoten diskurz zunanje nevarnosti, prav tako pa lahko argumentiramo, da je skozi gospodarske politike na prelomu v novo tisočletje z libonsko strategijo vzpostavljen diskurz tekmovanja z drugimi globalnimi akterji in regijami za položaj najuspešnejše svetovne gospodarske sile (Teasdale 2012).

Sta pa po drugi strani prav izhodiščni odmik in percipirana podoba evropske skupnosti in danes Evropske unije od diskurza zunanje nevarnosti material in vsebina, ki napajata nacionalistični anti-EU diskurz. (Skraini) nacionalistični diskurz, ki smo mu priča danes, poudarja ravno pasivnost, nemoč, odloženo željo in nezainteresiranost za reševanje problematik, kot so terorizem, ekonomske, nelegalne imigracije ipd. V tem nacionalistični diskurzi mobilizirajo retoriko preteče (zunanje in notranje) nevarnosti, ki je domnevno Evropska unija ne more, ne zna ali noče rešiti.

V kasnejših desetletjih se v teku evropskih integracijskih procesov ideja evropske skupnosti ni razvijala le v kontekstu zgoraj omenjenega »novega« besednjaka, temveč je kot politični projekt moral postati bolj oprijemljiv, koncept evropske identitete pa vsebinsko bolj poln. Ta problem »praznosti« konceptov evropske identitete in evropske populacije kot skupnosti je bil detektiran že vsaj v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so se pojavile tudi prve eksplicitne ideje vzpostavljanja evropskega državljanstva (Jamieson 2002). V tem kontekstu vidimo, da se je evropska retorika, ki se je, kot pravi Bélanger (2014), namenoma in eksplicitno oddaljevala od retorike, navezane na koncept države in naroda/nacije, z iskanjem evropskega državljanstva kot principa in praks evropske identitete in evropskosti vendarle preusmerila nazaj h konceptom, navezanim na nocio države in (nacionalnega) državljanstva.

Čeprav EU državljanstvo ni bilo pravno-formalno kodificirano vse do leta 1993, ko je bila ratificirana maastrichtska pogodba, pa je bila ideja vzpostavitve takšnega državljanstva v okviru Evropske skupnosti in še prej v okviru Evropske gospodarske skupnosti prisotna že več desetletij (Wiener 1997). To z drugimi besedami pomeni, da so bile fraze, kot so Skupnost državljanov, državljeni Evrope ipd., predmet različnih premislekov in nekaterih političnih pobud, že veliko preden je državljanstvo EU postalo pravno-formalna kategorija. To hkrati daje vedeti tudi,

da državljanstvo EU nikakor ni nastalo *ex nihilo*, temveč kot posledica daljšega političnega procesa.

Kot pravi Hansen (2000, 142), je prve konkretne politične iniciative razvoja kategorije državljanstva EU predstavljalo delo delovne komisije, ki je bila formirana v okviru pariškega vrha voditeljev držav Evropskih skupnosti, ki je preučevala možnosti dodelitve posebnih pravic državljanom držav članic Evropskih skupnosti. Že leto pred pariškim vrhom, torej v letu 1973, pa je bila v okviru zasedanja zunanjih ministrov držav Evropskih skupnosti v Kopenhagnu podpisana deklaracija o evropski identiteti, ki sicer državljanstva neposredno ni omenjala, je pa predstavljala konceptualno osnovo, na kateri je bila razvita kasnejša ideja evropskega državljanstva, saj je med drugim pozvala k poudarjanju skupne dediščine evropskih narodov in enotne evropske civilizacije. Ta proces je bil nadgrajen s Tindemansovim poročilom iz leta 1976, v katerem je Evropski svet pozval k formiranju monetarne unije, skupne zunanje in varnostne politike ter ne nazadnje tudi ideje evropskega državljanstva na osnovi skupne evropske dediščine.

Ne glede na tovrstne pobude, ki jih je v določeni meri podpiral tudi Evropski parlament, pa so konkretne politične aktivnosti ali iniciative, ki bi predstavljale konkretno osnovo za pravno kodifikacijo evropskega državljanstva in politične prakse za udejanjanje ideje, izostale. To je bila deloma posledica, kot trdi Hansen (2000), neodločnosti in nekonkretnosti Evropskega sveta, čeprav je na deklarativni ravni obstajalo prevladujoče prepričanje, da je ideja evropskega državljanstva lahko koncept, ki bi proces evropskega združevanja utrdil tudi izven gospodarskih integrativnih procesov, oziroma, povedano drugače, gospodarsko združevanje bi preko tega koncepta lahko dobilo dodatno legitimacijo v širši javnosti. Na tem mestu je pomembno dodati, da Tindemans (1975) ni koncipiral državljanstva na nadnacionalni ravni zgolj na podlagi skupne (kulturne) dediščine, temveč je v koncept državljanstva vključil tudi idejo posedovanja posebnih ekonomskih in socialnih pravic, ki naj bi jih zagotavljale oziroma udejanjale institucije Evropskih skupnosti.

Kljub tej pripadnosti ideji na deklarativni ravni pa je bila v osemdesetih letih prejšnjega stoletja ideja evropskega državljanstva naslovljena na podoben način kot v predhodnem desetletju, vendar je ravno skozi proces naslavljanja tega vprašanja postala del agende Evropske skupnosti. Tako je na primer pomembno prelomnico predstavljalo srečanje Evropskega sveta v Fontainebleauju leta 1984, kjer je bilo poudarjeno, da mora biti ena izmed ključnih prioritet v okviru evropskih integracij tudi ustvarjanje Evrope ljudstev. V namen zasledovanja te prioritete je bila ustanovljena tudi posebna komisija, ki jo je vodil Pietro Adonnino. Poročilo, ki ga je izdala Adonninova komisija naslednje leto, je vsebovalo premisleke in konkretne

predloge o možnih ureditvah na evropski ravni, ki bi predstavljale neposredne in vidne koristi za državljane v njihovem vsakdanjem življenju (CEC 1985). Komisija je predvidevala, da bodo ponujene ugodnosti oziroma praktične ureditve, ki bodo olajšale življenje državljanov, predstavljale osnovo, na kateri si bo lahko Evropska skupnost povečala kredibilnost med ljudmi. Kar je mogoče videti iz poročila je, da je ideja evropskega državljanstva povezana z določenimi pravicami in svobodami, te pa so razumljene kot praktične politične rešitve, zato da se zagotovi legitimnost in kredibilnost evropskih integracijskih procesov.

Komisija evropskih skupnosti pa je v osemdesetih letih poudarjala, podobno kot je bilo evropsko državljanstvo prevladujoče koncipirano v sedemdesetih, da mora nadnacionalna oblika evropskega državljanstva temeljiti na ideji skupne preteklosti in kulturne dediščine. Hansen (2000, 144–45) ob tem opozarja še, da so bila osemdeseta leta ključna z vidika zamejevanja ideje evropskega državljanstva v smislu vezanosti na ideje trga, individualizacije in gospodarskih procesov, izključene pa so bile tematike, vezane na socialo.

Začetek devetdesetih je v formalno-pravnem smislu ključno obdobje za vzpostavitev državljanstva EU, saj je z mastrichtsko pogodbo postala formalna kategorija. V drugem delu pogodbe (8. člen) je določeno, da so državljani EU vsi, ki so državljani držav članic Evropske unije, pri čemer jim pripadajo tiste pravice, ki so zapisane v pogodbi. Med drugim to pomeni, da so državljani EU pridobili pravico biti voljen in voliti Evropski parlament v kateri koli državi članici Evropske unije, pravico do peticij, naslovljenih na institucije Evropske unije, ipd. Maas (2007) ocenjuje, da je mastrichtska pogodba državljanom EU zagotovila predvsem štiri sklope pravic: pravica prostega gibanja, politične pravice, pravico do diplomatske zaščite, in kot že rečeno, pravico do peticije in pritožbe evropskemu ombudsmanu. Vsekakor se s tem politični proces na evropski ravni nikakor ni zaključil, temveč so nekatere države članice EU podpirale nadaljnje širjenje pravic državljanom EU, medtem ko so nekatere, med drugim najbolj očitno Velika Britanija (Maas 2007), vztrajale, da je nadaljnje širjenje pravic lahko problematično v smislu spodbujanja skepticizma glede oblikovanja regionalne povezave, ki bo preveč spominjala na nacionalne države. Prav ta nasprotujoča si mnenja so se odrazila tudi v amsterdamski pogodbi iz leta 1997, ki je amandmirala mastrichtsko pogodbo, saj je bilo ponovno zapisano, da je EU državljan vsak državljan države članice Evropske unije, ob tem pa je dodano, da državljanstvo EU ne nadomešča, temveč dopolnjuje nacionalna državljanstva. Kot lahko vidimo, je pravno formalna kodifikacija na ravni Evropske unije morala na eni strani jasno razmejiti državljanstvo EU od nacionalnih državljanstev, po drugi strani pa je zaradi trdoživosti in navezanosti evropskih narodov/nacij na

svoje državne okvire in svoja državljanstva še vedno morala ohranjati nacionalna državljanstva kot temelj. Eksplicitno je namreč postalo, da je državljanstvo EU nekaj, kar dopolnjuje in je torej dodatek nacionalnim državljanstvom, s tem pa imajo slednja še vedno temeljno vlogo in so temelj identitet evropskih populacij.

V vsakem primeru državljanstvo EU, kljub nasprotnim pričakovanjem mnogih držav, ni postalo ključen element amsterdamske pogodbe, prav zaradi že omenjenih bojzani Velike Britanije (in Danske), da bi lahko EU postala okvir, preveč podoben nacionalnim državam kot ključnemu okviru državljanstev. Ne nazadnje, vpis v amsterdamsko pogodbo o tem, da državljanstvo EU ne nadomešča, temveč zgolj nadgrajuje oziroma dopolnjuje nacionalna državljanstva, je politična formulacija te bojzani.

Vrh v Laeknu (2001) se je osredotočil na demokratično legitimnost Evropske unije, kar se je odrazilo tudi v deklaraciji, ki je bila sprejeta. V njej so voditelji držav članic pozvali, da morajo evropske institucije delovati tako, da bodo bliže njenim državljanom, saj naj državljanji prepogosto ne bi vedeli, kako Evropska unija vpliva na njihova življenja. Diskurz, ki se pojavlja in utrjuje tudi v laekenski deklaraciji, je usmerjen k izpostavljanju evropskega/EU državljanstva kot prednosti in kot formaciji novih dejanskosti, v katerih imajo ljudje, ki posedujejo evropsko državljanstvo, številne ugodnosti, ki lajšajo življenja. Evropska identiteta se na ta način gradi kot nova realnost, ki odraža potrebe in želje evropskih državljanov: »podoba demokratične in globalno angažirane Evrope se povsem sklada z željami državljanov« (European Council 2001, 20). Evropska unija dosega in cilja na raven subjektivitet, ustvarja podobo sinergij na ravni intimnosti vsakega posameznika, ki je njen državljan. Deklaracija je bila zato formirana kot dokument, ki naj bi spodbudil bolj demokratično, transparentno in učinkovito Evropska unijo, ki je potrebna zato, ker njeni državljanji niso zgolj državljanji nacionalnih držav oziroma članic Evropske unije, temveč tudi Evropske unije same. Ker obstaja ta hkratnost obeh tipov državljanstev, naj bi bilo, tako v deklaraciji, treba zagotavljati legitimnost in demokratičnost na vseh nivojih in vseh institucijah, ki pomembno vplivajo na življenje ljudi. V Laeknu je bila v kontekstu državljanstva EU pomembna tudi debata o novi ustavi EU, saj so bila naslovljena vprašanja osnov, na katerih naj bi temeljilo opredeljevanje državljanstva v ustavi. V tem smislu je bilo naslovljeno, ali naj bodo vrednote, pravice in/ali dolžnosti tiste, ki bodo zapisane kot temelj državljanstva, predvsem pa je bilo v tem kontekstu vnovič odprto vprašanje razmerja med EU in nacionalnimi državami.

Iz pregleda političnega procesa vzpostavljanja državljanstva EU od maastrichtske pogodbe dalje se zdi, da je prišlo do zastoja širjenja pravic in nasploh do nejasnosti, kaj državljanstvo EU v vsebinskem smislu, ki presega zgolj pravice, sploh

bo. Vendar pa je treba tudi te procese razumeti kot politični kontekst, v katerem se formirajo. Ta tenzija med državljanstvom, ki je vezano na nacionalno državo, in državljanstvom, ki pomeni njegovo preseganje ali vsaj soobstoj, je nekaj, kar je določujoče in kar pogojuje njegovo vsebino. Poleg tega pa je pomembno, da se kategorija državljanstva EU ne polni le s tem, kar je pravno-formalno kodificirano v pogodbah ali kar je vezano na tisto, kar je označeno kot ključni dokumenti EU. Hansen (2000) opozarja, da se je diskurz o evropskem državljanstvu, ki se je oblikoval v osemdesetih letih, nadaljeval v devetdesetih in tudi v novem tisočletju.

2.5 Kriza in ponovni vznik nacionalizmov: diskurzi o Evropski uniji v kontekstu vzpona nacionalizmov

Kot smo ugotavljali v prispevku, ima diferenciacija med evropsko identiteto in Evropsko unijo na eni strani ter nacionalno identiteto na državni ravni relativno dolgo zgodovino, čeprav se je najbolj jasno vzpostavila in politično institucionalizirala po drugi svetovni vojni. Kot je bil takrat nacionalizem vezan na državo in državne strukture (od katerega se je retorika v okviru evropskih integracijskih procesov želela umakniti), tako tudi danes tisti, ki orientirajo svoje identitete in politične preference na nacionalno-državno raven, pogosto najdejo smiselne ali celo prepričljive argumente v skrajno desničarski retoriki in političnih strankah, sploh v kontekstu razprav o (ne)učinkovitosti Evropske unije glede migracij, varnosti ipd. Večina radikalnih nacionalističnih diskurzov v Evropi se naslanja na etnično koncepcijo nacionalnih identitet, pri čemer se jih opredeljuje predvsem prek razlikovanja in nasprotovanja različnim imigrantskim ter drugim skupinam, ki so označene kot »zunanje« ter razumljene kot nevarnost ustaljenim družbenim vzorcem, navadam, življenjskim slogom in vrednotam ter kot nevarnost v ekonomskem smislu. Bistveni element skrajno desničarske retorike in nacionalističnih diskurzov je, da apelira predvsem na posameznike in skupine, ki svojo identiteto še vedno primarno utemeljujejo prek nacije/naroda in ki so v kontekstu delovanja Evropske unije razočarani glede političnih procesov in načina urejanja vrste problematik. V nadnacionalnem projektu gradnje evropske identitete in evropskosti ne vidijo smisla, čeprav lahko do določene mere črpajo svojo argumentacijo prav iz skupne evropske zapuščine, utemeljene na (poenostavljenem) zgodovinskem spominu in krščanskih temeljih. Toda ne glede na slednje je skrajna nacionalistična retorika v prvi vrsti zavezana nacionalno-državnemu okviru kot novi-stari alternativni upravljanja in urejanja družbenopolitičnih zadev.

Takšna orientacija, ki nasprotuje projektu Evropske unije in ki zavrača »umetno« ustvarjanje evropskosti in evropske identitete, je vidna v porastu podpore

radikalnim desničarskim strankam v državah članicah Evropske unije, med katerimi so pogosto izpostavljene predvsem Velika Britanija, Francija, Nizozemska, Poljska, Italija in tudi Avstrija.

Pomembno je, da je sodobna skrajna desnica prestrukturirala in reformirala svoj diskurz, pri čemer je bistveno, da se je oddaljila od ekstremizmov v obliki nacizmov in fašizmov kot pojava 20. stoletja. Fligstein, Polyakova in Sandholtz (2012) argumentirajo, da je retorika teh strank danes veliko bolj previdna in subtilna, v svoji formi pa populistična in antiestablišmentska. Ravno zaradi svoje bolj previdne in predrugačene retorike so nacionalistične desničarske stranke vse od osemdesetih let prejšnjega stoletja uspele konsistentno svoje politike in diskurz poriniti v mainstream politiko; tako je del »sprejemljivega« političnega terena postalo tudi tisto, kar je včasih ostajalo na margini. Kot pravijo Fligstein, Polyakova in Sandholtz (2012), je del odgovora, kako je do tega sploh lahko prišlo, tudi izpostavljanje nekonsistentnosti in nejasnosti razmerij med nacionalnimi identitetami in evropsko identiteto. Gre za vprašanje zavračanja Evropske unije kot projekta elit, hkrati pa zavračanje grajenja evropske identitete kot brisanja nacionalnih vezi in čustev. Radikalne desničarske nacionalistične stranke in grupacije po Evropi, kot rečeno, ne zavračajo skupnih evropskih korenin, vendar slednje vidijo zgolj kot skupen civilizacijski okvir, ki ponuja etničnim oziroma nacionalnim skupinam temelj povezovanja, ne pa stapljanja. V slednjem vidijo nacionalistične kolektivitete tudi strah pred izgubo kulturnih, etničnih in jezikovnih značilnosti naroda/nacije, tudi zato, ker uradne institucije Evropske unije po njihovem mnenju ne naredijo dovolj, da bi drugim verskim in etničnim skupnostim preprečile »vdore« in »zasedbo« evropskega teritorija in kulturnega, gospodarskega ter političnega prostora.

Skrajni nacionalizem evropskih desničarskih strank sicer ni uniformno in kategorično proti evropskemu povezovanju. Med drugim je dober primer tudi iz leta 2005, ko so se predstavniki sedmih različnih evropskih desničarskih strank srečali na Dunaju in sprejeli deklaracijo z naslovom Deklaracija patriotskih in nacionalističnih gibanj ter strank v Evropi. V njej nakazujejo svoja načela, med katerimi so zavračanje širjenja EU na neevropske regije in takojšnja ustavitev vseh imigracij v Evropo ter zavrnitev ustave EU. Tudi skrajna desnica se torej povezuje na evropski ravni in ima zahteve za Evropo, vendar je Evropa v njihovem diskurzu zgolj okvir sodelovanja nacionalnih držav. Podobno srečanje na Dunaju so imeli tudi leta 2016, ko so ponovili zahtevo po ustavitvi migracij v Evropsko unijo, v času priprav na brexit pa pozvali Britance, naj zapustijo Evropsko unijo, in k ponovni vzpostavitvi nacionalnih suverenosti (Deutsche Welle 2016). Diskurzivno polje skrajne desničarske nacionalistične retorike na eni strani teži k povezovanju na evropski ravni, vendar

jasno in strogo zavrača projekt Evropske unije kot ustvarjanja novih (nacionalnih evropskih) identitet. Ob tem cilja na idejo, da je Evropska unija institucionalni okvir, kjer so ljudem bile odvzete svoboščine, odmik od Evropske unije pa pomeni povrnitev teh svoboščin. V tej retoriki je Evropska unija reprezentirana negativno, kot entiteta, ki ne prinaša, temveč omejuje ljudi. Na drugi strani pa se prav Evropska unija predstavlja kot politična formacija, ki je ljudem na evropskem kontinentu prinesla mnoge nove svoboščine, na primer svobodo prostega pretoka kapitala, storitev, blaga in ljudi. Proevropski in pro-EU diskurz zavrača nacionalistično retoriko kot vračanje v preteklost in izgubo novo pridobljenih svoboščin. Intenzivni antagonizem med populistično nacionalistično retoriko in proevropskim sentimentom se pojavlja tudi na terenu vprašanja suverenosti in zagotavljanja svoboščin ter pravic.

V zaključku lahko izpostavimo, da je razmerje med nacionalizmom kot idejami in praksami ter evropsko identiteto in Evropsko unijo v sodobnih kontekstih izjemno kompleksno in večplastno, saj vsebinsko posega na raznolike terene, ki jih ljudje razumejo kot del njihovega vsakdana in celo kot del intime. Zgodovinsko gledano je razmerje med nacionalizmi in idejo Evrope/evropskosti bilo pogosto, če ne praktično ves čas na terenu medsebojne pogojenosti, zato ni nenavadno, da v akademskem prostoru najdemo teze, ki zagovarjajo tezo, da drug brez drugega ne morejo, saj sta medsebojno konstitutivna. Ob tem pa je ravno zgodovinski spomin ključen v opozarjanju, kaj so nacionalizmi (v svoji skrajni) obliki prinesli evropskemu kontinentu in kaj bi vračanje v preteklost lahko prineslo, po drugi strani pa je tudi v okviru evropskega projekta EU morda potrebno več zavedanja, da veliko (ali večina) Evropejcev misli svojo identiteto najprej v terminih nacionalnih okvirov, s čimer se vedno znova kaže trdoživost nacionalnih držav in vprašljivost izhodišč Evropske unije, ki gradnjo evropske identitete prevečkrat razume in jo obravnava kot projekt.

Literatura in viri

Anderson, Benedict, 2003: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.

BBC, 2017: "Guide to nationalist parties challenging Europe." Dostopno prek <http://www.bbc.com/news/world-europe-36130006> (15. julij 2017).

Bélanger, Marie-Eve, 2014: Europeanization as a Foundation of the European Construction. In *Europeanization and European integration: from incremental to structural change* (ur. Coman, Ramona; Kostera, Thomas in Tomini, Luca). Hampshire, England; New York, New York: Palgrave Macmillan. 29–49.

- Boer, Pim den, Kevin Wilson in W. J. van der Dussen, 2005: *The history of the idea of Europe*. Milton Keynes; London; New York: Open University; Routledge.
- Boffey, Daniel, 2017: European leaders gather to mark 60th anniversary of Treaty of Rome. *The Guardian*, dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/25/european-leaders-gather-to-mark-60th-anniversary-of-treaty-of-rome> (25. junij 2017).
- Brubaker, Rogers, in Frederick Cooper, 2000: Beyond "identity". *Theory and Society*. 29/1. 1–47.
- CEC, 1985: Report on a People's Europe (29 March 1985) *Bulletin of the European Economic Community*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- d'Appollonia, Ariane Chebel, 2002: European Nationalism and European Union. V: *The idea of Europe: from antiquity to the European Union*. (ur. Anthony Pagden). Washington, D.C; Cambridge: Woodrow Wilson Center Press; Cambridge University Press. 171–190.
- Deutsch, Karl Wolfgang. 1951. *Nationalism and social communication*. Harvard University: Harvard University Press.
- Dinan, Desmond, 2004: *Europe recast: a history of European Union*. Boulder: Lynne Rienner.
- Dirlik, Arif, 2003: Global Modernity? *European Journal of Social Theory*. 6/3. 275–92.
- Eder, Klaus in Willfried Spohn. *Collective memory and European identity: the effects of integration and enlargement*. London: Ashgate.
- European Council, 2001: Presidency Conclusions: European Council Meeting in Laeken, 14 - 15 December 2001. Brussels: European Council.
- Europe's right-wing parties meet near Vienna, urge Brexit. *Deutsche Welle*, dostopno prek <http://www.dw.com/en/europes-right-wing-parties-meet-near-vienna-urge-brexid/a-19339474> (15. julij 2017).
- Fligstein, Neil, Alina Polyakova, in Wayne Sandholtz, 2012: European Integration, Nationalism and European Identity. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 50. 106–122.

- Hansen, Peo, 2000: 'European citizenship', or where neoliberalism meets ethno-culturalism. *European Societies*. 2/2. 139–165.
- Hobsbawm, Eric John Ernest, 2012: *Čas imperija: 1875–1914*. Ljubljana: Sophia.
- Jamieson, Lynn, 2002: Theorising identity, nationality and citizenship: Implications for European citizenship identity. *Sociológia*. 34/6. 507–532.
- Jenkins, Brian in Spyros A. Sofos, 1996: *Nation and identity in contemporary Europe*. London: Routledge.
- Kern, Vera in Carla Bleiker, 2017: Pulse of Europe - a wake-up call for the continent. *Deutsche Welle*, dostopno prek: <http://p.dw.com/p/2XWw> (25. junij 2017).
- Lähdesmäki, Tuuli, 2012: Rhetoric of unity and cultural diversity in the making of European cultural identity. *International Journal of Cultural Policy*. 18/1. 59–75.
- Lundestad, Geir, 1986: Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945–1952. *Journal of Peace Research*. 23/3. 263–277.
- Maas, Willem, 2007: The evolution of EU citizenship. V: *Making History: European Integration And Institutional Change At Fifty*. (ur. Sophie Meunier in Kathleen R. McNamara). Oxford: Oxford University Press. 231–246.
- Manners, Ian, 2006: Normative power Europe reconsidered: beyond the crossroads. *Journal of European Public Policy*. 13/2. 182–199.
- Milward, Alan Steele, 2010: *The European rescue of the nation-state*. London: Routledge.
- Nederveen Pieterse, Jan, 1991: Fictions of Europe. *Race & Class*. 32/3. 1–10.
- Nougayrède, Natalie, 2017: The EU should rebrand itself as the protector of its nations. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/commentis-free/2017/mar/24/eu-protector-member-nations-nationalism-europe> (15. julij 2017).
- Pace, Michelle, 2007: The Construction of EU Normative Power*. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 45/5. 1041–1064.
- Raley, Harold C., 1971: *José Ortega y Gasset: philosopher of European unity*. Alabama: University of Alabama Press.

- Schuman, Robert, 2015 [1950]: *The Schuman Declaration of 9 May 1950*. Brussels: European Commission.
- Shore, Cris, 2000: *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.
- Smith, Anthony D., 1991: *National identity*. Reno: University of Nevada Press.
- Teasdale, Anthony, 2017: *Lisbon Strategy and Europe 2020*. Penguin, dostopno prek http://penguincompaniontoeu.com/additional_entries/lisbon-strategy-and-europe-2020/ (30. junij 2017).
- Tindemans, Leo, 1975: European Union. Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council. *Bulletin of the European Communities, Supplement 1/76*.
- Tusk, Donald, 2017: *Tusk Ceremony Rome Speech European Council*. Dostopno prek <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25-tusk-ceremony-rome-speech/> (25. junij 2017).
- Wiener, Antje, 1997: Making sense of the new geography of citizenship: Fragmented citizenship in the European Union. *Theory and Society*. 26/4. 529–560.
- Wolf, Eric Robert, 1999: *Evropa in ljudstva brez zgodovine*. Ljubljana: Studiorum Humanitatis.

3 Rekonstrukcija nacionalne identitete v času deglobalizacije

Ana Ješe Perković

3.1 Uvod

Pred tremi desetletji ob padcu berlinskega zidu, ko se je svetovna politična ureditev na novo definirala, so mnogi iskali alternativo staremu bipolarnemu svetu v internacionalizmu, multikulturalizmu in multipolarnem svetu s pomočjo globalizacijskih procesov. Čeprav so s padcem komunizma nastale številne nove nacionalne države, je globalizacija kljub temu napovedovala drugačno prihodnost. Zaradi velikega napredka v telekomunikacijski tehnologiji se je svet zdel manjši in bolj povezan. Ob prelomu tisočletja se je svet soočil tudi s slabimi stranmi globalizacije, na primer z globalnim terorizmom in globalno gospodarsko krizo. Slednja se je začela leta 2007 v ZDA in nas je opomnila, kako zelo prepleten je svet. Zelo hude posledice te krize, ki ni načela le evropskega gospodarstva, ampak tudi evropsko solidarnost, je čutila prav Evropska unija. Države, ki jih kriza ni tako hudo prizadelo, so začele uvajati protekcionistične ukrepe in zategovati pas v smislu finančnih posojil drugim članicam EU. Vse to je odprlo vrata populizmu in identitetnim politikam. Multikulturalizem, na katerem je slonela porajajoča se evropska identiteta, je izgubljal podporo med evropskimi državljani. Nacionalna identiteta je postala znova pomembna spremenljivka v enačbah političnih elit.

Naslednja kriza, ki je še okrepila vlogo nacionalnih držav in poglobila njihove protekcionistične politike, je bila begunska kriza 2015–2016. Zaradi zaostrenih družbeno-ekonomskih in političnih razmer v Afriki in na Bližnjem vzhodu, ki so nastale tudi zaradi procesov globalizacije, so migracije proti Evropi del vsakdana že desetletja. Z uničujočo vojno v Siriji so se migracije še okrepile in leta 2015 je Evropa doživela najhujšo begunsko krizo po drugi svetovni vojni. Evropske politične elite so s pomočjo medijev pričele s sekuritizacijo begunske krize in zasejale strah med volivci. Dvig ksenofobije, netolerance in nacionalizma je še dodatno zameglil multikulturalizem in kozmopolitstvo, ki sta ju promovirali globalizacija in Evropska unija. Porast populističnih strank je napovedal družbeno-politične spremembe po vsej Evropi in v ZDA. Obe krizi, gospodarska in migrantska, sta spodbudili družbene procese, ki težijo k spremembam sistema: od globalnih protestov proti neoliberalnemu kapitalizmu in njegovim elitam do solidarnostne humanitarne pomoči beguncem. Politična kriza, pogoste predčasne volitve, nezaupanje

državljanov v politične in ekonomske elite in institucije države, protesti, nastanek novih političnih strank, porast populizma in ksenofobije so zajeli vse dele Evrope in se niso omejili le na center ali periferijo. Tudi slovenski prostor je bil v preteklih letih soočen z izrazitim upadom zaupanja državljanov v demokracijo in v politične elite zaradi korupcijskih afer in gospodarske krize, kar je pripeljalo do največjih protestov v zgodovini samostojne Slovenije in posledično do premikov na političnem parketu ter nastajanja novih strank.

V tem prispevku nas bo zanimalo, kako so vsi ti pretresi vplivali na slovensko nacionalno identiteto. S pregledom relevantne literature, analizo javnomnenjskih raziskav, analizo diskurza sporočil za javnost Urada predsednika vlade RS ter analizo medijev bomo poskušali pokazati, kako so globalizacijski in deglobalizacijski učinki vplivali na slovensko nacionalno identiteto. V prvih dveh poglavjih bomo naredili kratek pregled relevantnih avtorjev s področja študij globalizacije in identitete, nato bo sledila historična analiza razvoja slovenske nacionalne identitete v času osamosvojitve in po njej. Osrednji del bo predstavljala analiza vpliva (de)globalizacije na slovensko nacionalno identiteto v času gospodarske in begunske krize. Obdobje globalne gospodarske krize 2007 in begunske krize 2015 ter vzpon protekcionističnih in populističnih politik v Evropi in ZDA razumemo kot čas deglobalizacije, čeprav to ne pomeni, da so se procesi globalizacije zaustavili, je pa družbeno-ekonomska in politična realnost doživela pretrese, ki so sprožili določene procese (populizem, nacionalizem, protekcionizem), ki jih označujemo kot deglobalizacijske. V tem časovnem okviru si bomo pogledali, kako so ti pretresi oziroma krize vplivali na slovensko družbeno-ekonomsko in politično realnost, na slovenske vrednote in posledično na slovensko nacionalno identiteto.

3.2 Globalizacija in kriza

Globalizacija označuje intenzifikacijo družbenih odnosov in interakcij po vsem svetu na način, da imajo oddaljeni dogodki zelo lokalizirane učinke in obratno (Held in McGrew, 2007, 2). Globalizacija pravzaprav pomeni strukturni premik v organizaciji človeštva, premik od sveta nacionalnih držav, ki so bile soodvisne, k svetu skupnega družbenega prostora (ibid., 3). Ko se ukvarjamo s pojmom globalizacije, moramo upoštevati kompleksnost tega pojava in ga ne smemo zreducirati zgolj na ekonomsko globalizacijo. Rizman (2008, 13) opozarja, da se moramo izogniti reduciranju pojava na globalno integracijo, saj globalizacija sproža tudi zelo pomembne procese fragmentacije. Čeprav nam že sam termin globalizacija namiguje, da naj bi zaobjemal cel svet, pa temu vendar ni tako. »Globalizacija je selektivna in ne inkluzivna,« pravi Schaeffer (2003, 5). Medtem ko so določeni

Ljudje na določenem koncu sveta integrirani in globalizirani, so na drugem koncu sveta ljudje izključeni in marginalizirani (ibid.).

Naj po Schaefferju (2003, 2–3) izpostavimo pet glavnih elementov globalizacije, ki se opirajo predvsem na gospodarstvo: investicije (rast in širitev investicij, kapitala, denarja in finančnih storitev), trgovina (širitev globalne trgovine), produkcija (relokacija in reorganizacija produkcije v države s cenejšo delovno silo in surovinami), tehnologija (ustvarjanje visoko tehnološke elektronike, biokemičnih orodij in telekomunikacije) in demokracija (liberalizacija politik in širjenje demokracije konec 20. stoletja sta pripomogli h globaliziranju gospodarstva). Schaeffer (ibid.) poudari, da se procesi globalizacije niso ustavili na teh petih področjih, ampak so in še vedno vplivajo tudi na druge družbene procese. Poleg kulturne globalizacije govorimo še o globalnih okoljskih problemih, o migracijah, ki jih je globalizacija spodbudila, o globalnem kriminalu in drugih temah.

Urry (2003, 6) opozarja na možno interpretacijo globalizacije kot neoliberalne ideologije, ko globalizacija predstavlja zlato dobo kozmopolitske brezmejnosti, v kateri nacionalne države in družbe ne morejo več kontrolirati globalnih tokov informacij. Takšen svet brez meja naj bi ponujal nove priložnosti in svobodo za mnoga multinacionalna podjetja, ki bi se tako rešila omejitev, ki jim jih nalagajo nacionalne države (ibid.). Vendar kot pravi Robertson, globalni kapitalizem proizvaja hkrati kulturno homogenost in kulturno heterogenost (Robertson, 1992, 173). Čeprav sta kraj in razdalja še vedno pomembna, je globalizacija sinonim za krčenje časa in prostora – krčenje sveta (Held in McGrew, 2007, 3). To nas pripelje do koncepta *deteritorizacije*. Globalizacija pooseblja proces relativne deteritorizacije, ko se družbene, politične in ekonomske aktivnosti vse bolj širijo po svetu in niso več organizirane samo po teritorialni logiki (ibid., 4). Koncept deteritorizacije je povezan s konceptom pripadanja in identitete, ki ju bomo natančneje naslovili v naslednjem poglavju.

Historični materialisti, eni od kritikov globalizacije, pravijo, da je globalizacija le inherentna ekspanzionistična logika kapitalističnih družb in zato nima neodvisnih kavzalnih moči (ibid., 7). Čeprav kritiki globalizacije zagovarjajo, da sam koncept globalizacije ne interpretira empiričnih dogodkov in je s tem analitično odvečen, mu vseeno priznavajo diskurzivno konstrukcijo družbenega sveta, kar je pomembno pri razumevanju sodobnega časa (ibid., 8). Zagovorniki globalizacije odgovarjajo, da je treba priznati medsebojno povezanost današnjega sveta in da so še tako močne nacionalne države odvisne in prepletene s kompleksnimi strukturami prekrivajočih se sil, odnosov in mrež (ibid., 10). Države ostajajo pomembne, a globalni oder si delijo z različnimi akterji in so vpete v sisteme

transnacionalnega, regionalnega in globalnega upravljanja, ki omejuje moč države in teritorialnost (ibid.)

Pred slabimi tremi desetletji ob padcu berlinskega zidu, ko se je svetovna politična ureditev na novo definirala, so mnogi iskali alternativo staremu bipolarnemu svetu v internacionalizmu, multikulturalizmu in multipolarnem svetu. Čeprav so s padcem komunizma nastale številne nove nacionalne države, je globalizacija kljub temu napovedovala drugačno prihodnost. V času vzpona globalizacijskih študij v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in v začetku novega tisočletja so številni avtorji (Urry, 2003, viii; Schaeffer, 2003, 10–12) napovedovali zmanjšanje vloge nacionalne države na račun povečanja in intenziviranja globalnih tokov. Globalizacijske študije so napovedovale homogeneiziranje sveta, tako družbenega kot ekonomskega (Schaeffer, 2003, 10–11). Zaradi velikega napredka v telekomunikacijski tehnologiji se je svet zdel še manjši in bolj povezan. S počasnim odpiranjem kitajskega gospodarstva v začetku devetdesetih let 20. stoletja se je začelo spreminjati svetovno gospodarstvo. V tej tekmi za gospodarski napredek se je tudi Evropska unija začela vse bolj povezovati in je leta 1993 vzpostavila enotni trg, leta 1997 pa povezala enotno tržišče z brezmejnimi schengenskim območjem, kar je še olajšalo gospodarsko sodelovanje med članicami. In čeprav je morda prav globalizacija z napovedmi o homogenizaciji sveta spodbudila idejo o evropski identiteti, lahko vidimo, da le-ta nikoli ni bila realizirana. V ospredje je prišla ideja o multikulturalizmu, ki jo je Evropska komisija promovirala. »Združena v raznolikosti,« je bil slogan Evropske unije, skovan leta 2000,¹ in je predstavljal idejo o povezani Evropi v miru in blaginji, obogateni z različnimi tradicijami, kulturami in jeziki. Evropska unija je podpirala raznolikosti in posledično ni uspela skonstruirati enotne evropske identitete.

V novem tisočletju je globalizacija pokazala svoje zobe. Marca leta 2000 je s pokom tako imenovanega IT balona recesija zajela ameriško gospodarstvo. Septembra 2001 so ZDA doživele še hud teroristični napad in gospodarska kriza se je iz tehnološkega sektorja razširila v preostali del gospodarstva. Indeksi na newyorški borzi so doživeli enega največjih znižanj vrednosti v svoji zgodovini. Teroristični napad na ZDA se je uvrstil v kategorijo globalnega terorizma, ZDA pa so se zatele k unilateralnim ukrepom, k diskurzu o varnosti in protekcionizmu. Posledice ameriške recesije in unilateralnih ukrepov ZDA je bilo zaznati v različnih oblikah po vsem svetu (npr. napad na Irak leta 2003). Še bolj razsežne in globoke posledice za ves svet je imela naslednja finančna kriza, ki se je začela leta 2007 prav tako v ZDA. Ta se je prelevila v globalno gospodarsko krizo, ki je pokazala, kako zelo

1 Več o tem na https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/motto_sl (dostop 3. 8. 2017).

prepleten je svet in kakšne negativne globalne posledice imajo lahko dogodki, ki so jih zanetili ameriški finančni trgi. Glavni element, na katerem temeljijo finančni trgi, je zaupanje in to je bilo čez noč porušeno. Zaupanja v finančne institucije ni bilo več, delovanje finančnih trgov je bilo uničeno, posledice so se čutile v pomanjkanju likvidnosti in visoki percepciji tveganj med deležniki, kar je privedlo do nepojmljivo visokih cen denarja.

Zelo hude posledice te krize, ki ni načela le evropskega gospodarstva, ampak tudi evropsko solidarnost, je čutila Evropska unija. Države, ki jih kriza ni tako hudo prizadela, so začele uvajati protekcionistične ukrepe in začele zategovati pas v smislu finančnih posojil drugim članicam EU. Ko je Grčija zajela dolžniška kriza, se je Nemčija najbolj zbalala za svoje investicije in posojila v Grčiji ter zahtevala, da grška vlada nemudoma prične izvajati ekstremne varčevalne ukrepe in vračati denar. Podoben potek dogodkov je sledil še v Španiji in na Irskem, grožnja s trojko (Evropska komisija, Evropska centralna banka in Mednarodni denarni sklad) pa je bila naslovljena tudi na Italijo in Slovenijo. Države Evropske unije, predvsem članice evrozone, so pričele razmišljati o ukrepih, ki bi jih zaščitili pred možnimi prihodnjimi krizami. Globalno trgovanje z izvedenimi inštrumenti je sicer lahko zelo dobičkonosno, vendar se je v tej krizi izkazalo za uničujoče. S to krizo se je postavilo pod vprašaj učinkovito delovanje finančnih trgov, njihova ranljivost, nedelovanje varovalnih mehanizmov v ekstremnih pogojih, ki so se ustvarili s padcem zaupanja v bonitetne agencije, centralne banke, revizorske hiše, regulatorje finančnih trgov in v različne finančne posrednike. Globalna gospodarska kriza je spodbudila globalne antiglobalistične proteste proti globalnim, mednarodnim finančnim institucijam in globalnim elitam, ki so zmagovalke globalizacije, medtem ko je večina pobivalstva poraženka globalizacije.

Naslednja kriza, ki je še okrepila vlogo nacionalnih držav in poglobila njihove protekcionistične politike, je bila begunska kriza 2015–2016. Zaradi družbeno-ekonomskih (npr. revščina) in političnih (npr. diktatura, vojna) razmer v Afriki in na Bližnjem vzhodu, ki so nastale tudi zaradi procesov globalizacije, so migracije proti Evropi del vsakdana že desetletja. Z arabsko pomladjo in uničujočo vojno v Siriji pa so se migracije okrepile. Z napovedjo nemške kanclerke Angele Merkel leta 2015, da bo Nemčija sprejela vse vojne begunce, se je po tako imenovani balkanski poti začelo prebijati ogromno število beguncev. Prizori nepregledne množice ljudi, ki poskušajo priti na »zadnji« vlak ali prerezati žičnato ograjo in vstopiti v EU, so vsakodnevno nagovarjali evropske državljane preko medijev. Število beguncev, ki so prečkali ozemlje posamezne države, se je iz dneva v dan povečevalo. Politične elite so s pomočjo medijev pričele s sekuritizacijo begunske krize in so zasejale

strah med volivci. Dvig ksenofobije, netolerance in nacionalizma je zameglil multikulturalizem in kozmopolitstvo, ki sta ga promovirali globalizacija in Evropska unija. Procesi deglobalizacije so zajeli evropske družbe.

Doba deglobalizacije naj bi označevala gospodarsko upočasnjevanje in apatijo trga, ki imata jasne posledice tako z makroekonomskega kot s političnega stališča (Bittar 2015, 174). Deglobalizacija zaobjema nacionalizem, ekonomski protekcionizem, krepitev antiimigrantskih politik, naraščajoče zavračanje tujcev in ksenofobne odzive, dvig konzervativizma in verskega fundamentalizma, skratka, različne izraze časa dezorientacije, v katerem je sovražnik hitro identificiran kot »drugi« in smo priča popačeni projekciji strahov nemirne družbe, ki je utrpela materialno krizo (ibid.). Na podlagi negativnih globalizacijskih procesov (gospodarska in begunska kriza) nacionalistični in populistični politiki v zadnjih letih krepko pridobivajo volilno podporo na Zahodu. Govorijo o poražencih globalizacije, o varovanju nacionalnih meja in o grožnji migrantov (tako o socialni grožnji, češ da migranti kradejo službe »naših« državljanov, kot tudi o varnostni grožnji, se pravi islamistični teroristični napadi). S tem se v Evropi sprožajo procesi renacionalizacije, določeni procesi globalizacije se zavračajo in s tem prispevajo k deglobalizaciji, multikulturalizem in solidarnost pa nista več priljubljeni evropski vrednoti.

3.3 Teoretična razumevanja nacionalne identitete

Yuval-Davis (2011, 14) pravi, da so identitete naracije, zgodbe, ki jih ljudje pripovedujejo sebi in drugim o tem, kdo so. Te zgodbe pa ne govorijo vedno o pripadanjju določeni skupini in kolektiviteti, lahko govorijo tudi o individualnih atributih, vendar so tudi te zgodbe povezane, neposredno ali posredno, s samopercepcijo ali percepcijo drugih o tem, kaj pomeni biti član določene skupine ali kolektivitete (etnične, rasne, nacionalne, kulturne, verske) (ibid.). Identitete so torej lahko individualne ali kolektivne in slednje pogosto vplivajo ter določajo prve (ibid.). V konstruktivističnem razumevanju identitete niso (primordialno) dane, ampak družbeno konstruirane, kar pomeni, da so nenehno izpodbijana družbena dejstva (Brubaker, 1996) in rezultat diskurzivnih procesov, v katerih politični akterji dajejo in sprejemajo pomene (Risse, 2004, 267). Identiteta se vzpostavi s procesom konstrukcije »drugega«, ki je pozicioniran diametralno nasprotno, se pravi kategoriji »mi« in »oni« se medsebojno izključujeta (Zambelli, 2010, 60). Bauman (2000, 223) poudari, da »ne gre za to, da smo 'mi' v vsem identični; poleg skupnih lastnosti so med 'nami' razlike, toda podobnosti zasenčijo, omilijo in nevtralizirajo njihov vpliv«. Naše skupne lastnosti so veliko pomembnejše kot vse, kar »nas« ločuje med

seboj; to »je dovolj pomembno, da pretehta vpliv razlik, ko pridemo do tega, da se odločamo o stališču«. (ibid.) Tudi »oni« niso tako zelo drugačni od »nas«, so pa drugačni v eni stvari, ki je dovolj pomembna, da onemogoča skupno stališče, zato posledično pristna solidarnost ni verjetna kljub podobnostim, ki nas družijo (ibid.). Čapo Žmegač (1994, 19–20) pravi, da je narava identitet primarno zgodovinska, kar pomeni, da nastanejo, trajajo in izginjajo v zgodovini odvisno od družbenih, ekonomskih in političnih okoliščin, sam proces formacije identitete pa je odvisen od velikosti skupnosti: večja kot je skupnost, večja je verjetnost, da se identiteta konstruira. Yuval-Davis (2011, 14) poudari, da »identitete nikoli niso samo osebne«, saj »kolektivne identitetne naracije zagotavljajo kolektivni občutek reda in pomena«, vse to pa daje posamezniku občutek varnosti.

Nacionalna identiteta je posebna vrsta družbene identitete, ki temelji na samoopredelitvi skupnosti kot naroda v smislu »zamišljenih skupnosti« (Anderson, 1991). Konstrukcija nacionalne identitete je politični projekt, ki ga zasledujejo elite, vendar ta nikoli ni v celoti popolnoma njihova imaginacija (Held in McGrew, 2007, 29). Elite aktivno generirajo občutek nacionalnosti in pripadnost narodu (ibid.). Konstruiranje nacionalne identitete je del procesa izgradnje naroda, ko »nacionalizem dela narode« (Ichijo in Uzelac, 2005, 10), medtem ko je »nacionalna država, ki promovira načelo etnične enotnosti bolj kakor vse druge lojalnosti, edina zgodba o uspehu skupnosti v modernih časih, ali bolje, edina entiteta, ki se je kolikor toliko prepričljivo in učinkovito potegovala za status skupnosti« (Bauman, 2000, 219). Artikulacija identitete, kolektivnih norm, vrednostne hierarhije in njenih kriterijev je zakodirana v različnih diskurzih (Schöpflin, 2010, 54). Posamezni načini izražanja so specifični za skupnost, ki jih je generirala, in so hkrati oblika prepoznavanja in instrument kulturne reprodukcije (ibid.).

Holton (2005, 88) ugotavlja, da so lokalne in nacionalne identitete še vedno močno zasidrane v zavesti ljudi navkljub globalizaciji. Če sledimo Andersonovemu (1991) konceptu zamišljenih skupnosti, je jasno, da nacionalna in lokalna zamišljanja ostajajo zelo pomembna in se pripenjajo na številne simbolične reprezentacije teritorija in njegove zgodovine. Holton (2005, 88) pojasni, da globalnim zamišljanjem in identitetam umanjajo partikularnosti časa in prostora, ki bi omogočile kulturno pripadnost, in za katere so posamezniki celo pripravljene tvegati svoje življenje. Drugi razlog za obstoj nacionalnih in lokalnih identitet bi lahko bila potreba po reteritorializaciji, ki predstavlja sidro v globalnem morskem toku (ibid.). Čeprav prepleteni s celim svetom preko komunikacijskih orodij in vpeti v globalne gospodarske tokove, si posamezniki vseeno želijo stabilnosti in varnosti, ki jo predstavlja orientacija v času in prostoru. Hkrati so mobilnost in fluidnost družbenega

življenja, reprezentacija in sodobni medijski produkti ustvarili prostore za nova kulturna zamišljanja (ibid.).

Politike pripadanja, pravi Croucher (2004, 41), se nanašajo na procese posameznikov, skupin, družb in političnih tvorb, ki definirajo, pogojujejo, promovirajo, zavračajo, kršijo in prestopajo meje identitet in pripadanja. Te politike in procesi so močno kontekstualizirani, in čeprav sta pripadanje in njegova fluidna narava stara kot zgodovina, se konteksti, ki pogojujejo pripadanje, nenehno spreminjajo (ibid.). Tako je globalizacija spreminjajoč se kontekst, ki vpliva na identiteto in pripadanje.

Čeprav je globalizacija po koncu hladne vojne napovedovala homogeniziranje sveta in globalno identiteto, temu vendarle ni bilo tako. Kot opaza Eriksen (2007, 141), smo bili v tem obdobju skoraj v vseh delih sveta priča razvoju identitetne politike, »katere jasen cilj je obnavljanje izvorne tradicije, religiozne gorečnosti ali zavezanosti etničnim ali nacionalnim identitetam, večinskim ali manjšinskim«. V različnih družbah so vzniknala politična gibanja, ki si prizadevajo krepiti občutek edinstvenosti, ob tem pa kot grožnjo lokalni različnosti in samoodločbi vidijo ravno procese globalizacije (ibid., 144). Takšna gibanja, ki izvajajo identitetno politiko, se zanašajo na kolektivna občutja, ki so povezana z občutkom izgube, ki nastane v situacijah hitre spremembe in deteritorizacije (ibid., 146).

3.4 Slovenska nacionalna identiteta po osamosvojitvi

V tem poglavju si bomo poglobljeje ogledali rekonstrukcijo slovenske nacionalne identitete po osamosvojitvi Slovenije leta 1991, glavne akterje in vplive, ki so definirali nacionalno identiteto. Nacionalna identiteta je postala ključna za vzpostavitve nove države ob koncu osemdesetih let 20. stoletja. Kot pravi Kuljić (2012, 127), so ob padcu berlinskega zidu homogenizacijo socializma skozi delavski razred nadomestile kolektivne nacionalne identitete. Glavni komponenti naracije, ki je vzpostavljala novo ali pa prenovljeno nacionalno identiteto, sta bili približevanje Slovenije k Zahodu oziroma Evropski uniji in jasno začrtanje meje med Slovenijo in Balkanom. Glavni graditelji slovenske nacionalne identitete so na eni strani uporabljali diskurz evropskosti in na drugi strani diskurz balkanizma, da bi zagotovili legitimnost boja za neodvisnost. Diskurz balkanizma je imel realne posledice za mnoge prebivalce Slovenije, ki v času formiranja novega slovenskega državljanstva niso bili vključeni v ta proces (primer izbrisanih).

Slovensko identiteto je in jo na nek način še vedno uokvirja dihotomija med Vzhodom in Zahodom, med Balkanom in Evropo. Tako imenovani *civilizacijski diskurz*

pozicionira Zahod nasproti Vzhoda, in ker je v tem diskurzu Balkan na Vzhodu, v nobenem primeru ne more deliti svoje identitete z Zahodom (Zambelli, 201, 60). V okviru Jugoslavije so Slovenci sebe dojemali kot delaven, pošten, napreden in gospodarsko uspešen narod za razliko od »zaostale in lene« Jugoslavije. Vendarle so nekateri slovenski znanstveniki (Musek, 1994; Komac, 1998), ki so analizirali slovensko nacionalno identiteto ali karakter, prišli do drugačnih zaključkov, ki kažejo na agresivnost, dominantnost, avanturizem in druge dominantne karakteristike Slovencev. Ob tem moramo poudariti, da je ob takih označevanjih potrebna previdnost, saj takšne študije lahko hitro zaidejo v polje identitetne politike, ki predpostavlja enako pozicioniranje in identifikacijo za vse člane skupnosti, kar seveda v realnosti nikoli ne drži.

Kot pravi Schöpflin (2010, 55), identiteta izključuje in vključuje, sicer ne bi bila identiteta, ki bi se lahko ohranjala. Izključevanje je zato nujen in neizogiben vidik človeškega obstoja, pravi Schöpflin (ibid.) in nadaljuje, da izključevanje samo po sebi ni problematično, ampak so problematične določene oblike izključevanja v določenih situacijah. Slovenski nacionalistični diskurz je šel v izključevanju tako daleč, da je prebivalce iz drugih jugoslovanskih republik označil kot inferiorne, v času osamosvajanja pa kot državne sovražnike kljub dejstvu, da je Slovenija že več desetletij sprejemala delavce iz teh republik, saj jih je potrebovala za razvoj svojega gospodarstva. Navkljub jugoslovanski ideologiji »bratstva in enotnosti« so bili delavci iz drugih republik sprejeti kot kulturno drugačni in videni kot grožnja nacionalni identiteti (Vidmar Horvat in Učakar, 2014). Z državno neodvisnostjo se je ksenofobija do imigrantov iz nekdanje Jugoslavije razširila v različne sfere javnega in privatnega življenja.² Javni diskurz balkanizma in stigmatizacija vsega, kar je bilo povezanega z nekdanjo Jugoslavijo, sta omogočila homogenizacijo slovenskega nacionalnega telesa, ki je želel pozabiti svojo jugoslovansko preteklost.

Vendarle negativna podoba Balkana ni bila le slovenski konstrukt, ampak je bila širše pristona v različnih evropskih diskurzih. Kot je pokazala Maria Todorova (1994), so v začetku 20. stoletja politiki in akademiki na novo odkrili Balkan kot nekaj zaostalega, nasilnega in neciviliziranega. Diskurz balkanizma je predstavljal Balkan kot temačnega »drugega« vis-à-vis zahodni civilizaciji. Regija, ki je geografsko nerazdružljiva z Evropo, a kulturno konstruirana kot »drugi«, je bila tako pogosto odlagališče negativnih karakteristik, na katerih se je gradila pozitivna in samohvalna podoba Evrope (ibid.). Tako kot mnogi balkanski

2 Za natančnejšo analizo o percepciji etničnih skupin in delavskih migrantov v Sloveniji s strani slovenske večine po osamosvojitvi glej Damjan Mandelc, *Na mejah nacije* (2011, 121–125 in 144–149).

politiki so tudi slovenski politiki pripomogli k reproduciranju negativne konstrukcije Balkana, da bi si pridobili legitimnost doma in v svetu, še posebej po izbruhu jugoslovanskih vojn. Kljub temu je »nova« slovenska identiteta potrebovala »balkanskega drugega«, da se je lahko pozicionirala nasproti Balkanu in se identificirala skozi proces diferenciacije z balkansko identiteto (Ješe Perković in Učakar, 2017).

Ob osamosvojitvi je Slovenija iskala nov dom v mednarodni skupnosti. »Vrnitev v Evropo« je postal njen glavni zunanjepolitični cilj, podobno kot pri drugih postsocialističnih državah v Evropi, kar je izhajalo iz močne identifikacije teh držav z zahodnimi vrednotami in normami. Tesno sodelovanje z zahodnimi organizacijami in članstvo v teh organizacijah sta bila pomembna elementa strategije za doseg tega cilja in sta uživala široko podporo pri glavnih političnih akterjih, tako levih³ kot desnih, in pri širši javnosti. Tako močno željo po članstvu v zahodnih organizacijah lahko pojasnimo s potrebo po jasni identifikaciji in legitimnosti postsocialističnih držav (Schimmelfennig, 2003, 90).

Priložnost za članstvo v EU je odprlo novo perspektivo ne samo za elitni politični projekt pridruževanja, ampak tudi za slovensko nacionalno identiteto. Pomemben element v odnosu slovenskih državljanov do EU je bil nacionalizem (kot tudi v drugih majhnih državah kandidatkah), ki se je navezoval na percepcijo nacionalne in evropske identitete, prepletenih v novo formirani poosamosvojitveni identiteti (Ješe Perković in Učakar, 2017). Slovenska javnost je izrazila bojazen pred članstvom v EU, ko je Slovenija morala odpreti svoj nepremičninski trg za državljane EU ob koncu devetdesetih let 20. stoletja in so se Slovenci bali, da bodo Italijani »pokupili slovensko zemljo«. Kljub temu so vodilni slovenski politiki, ustvarjalci in zaščitniki nove slovenske identitete podpirali članstvo v EU, saj bi se »nacionalna identiteta [...] s polnopravnim članstvom v evroatlantskih organizacijah dopolnila in zaokrožila« (Mandelc, 2011, 144). Navkljub prerekanju evroskeptikov in evrofilov o zaščiti nacionalnih interesov znotraj ali zunaj EU, Vidmar Horvat (2009, 26–27) ugotavlja, da »evropskost slovenske nacionalne identitete sama ni nikoli predmet spora. Prej nasprotno, postane instrument zgodovinskega diferenciranja in utrjevanja kulturne distinkcije v regiji,« in dodaja še, da je »evropeizacija [...] drugo ime za renacionalizacijo identitete v novih kontekstih skupnega evropskega sobivanja in združevanja«. Za Slovenijo (in tudi druge postsocialistične države) je članstvo v zahodnoevropski skupnosti pomenilo prekinitev vezi s komunistično preteklostjo in zavrnitev svoje »vzhodne« identitete.

3 Za prve svobodne volitve leta 1990 si je slovenska komunistična partija izbrala slogan »Evropa zdaj!« (Fink Hafner, 2003, 74).

Da bi se vezi z Balkanom dokončno pretrgale, so slovenski politiki uporabili še en diskurz, ki je vplival na novo formirano nacionalno identiteto: srednjeevropski diskurz ali diskurz *Mittel* Evrope. Na vso moč so si namreč prizadevali pozicionirati Slovenijo v višegrajsko skupino skupaj s Češko, Slovaško, Madžarsko ter Poljsko in delno jim je uspelo, celo Evropska komisija je Slovenijo pozicionirala v to regijo. Ko je Slovenija pričela s pristopnim procesom leta 1996, je kmalu postala del skupine, ki je hitreje napredovala proti EU, in je bila za svoj napredek redno pohvaljena s strani evropskih uradnikov. Pogajanja z EU je Slovenija končala že leta 2002 in je uspela izpeljati postsocialistično tranzicijo brez večjih težav, ki so bile sicer simptomatične za večino socialističnih držav Srednje in Vzhodne Evrope (Fink-Hafner in Robbins, 1997; Gow in Carmichael, 2000). Slovenija se je predstavljala kot zgodba o uspehu, tako doma kot v tujini, na Balkanu pa je postala zgled za uspešno tranzicijo. S pozitivno samopodobo je Slovenija nadaljevala tudi po vstopu v EU, vendar je s prihodom gospodarske krize in z izbruhom številnih nacionalnih korupcijskih afer njen ugled začel strmo padati.

3.5 Slovenska identiteta in vrednote v času deglobalizacije

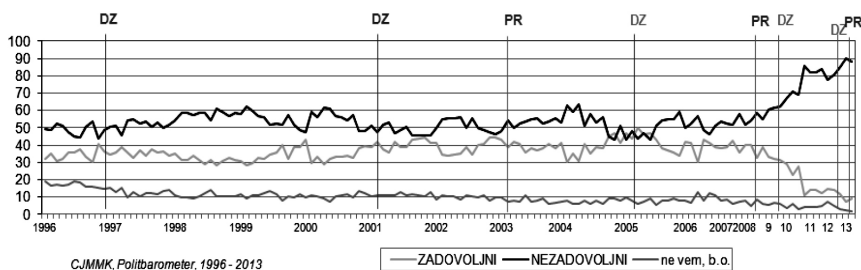
Obdobje gospodarske krize 2007 in begunske krize 2015 ter vzpon protekcionističnih in populističnih politik v Evropi in ZDA razumemo kot čas deglobalizacije. To seveda ne pomeni, da so se procesi globalizacije zaustavili, je pa družbeno-ekonomska in politična realnost doživela pretrese, ki so sprožili določene procese (populizem, nacionalizem, protekcionizem), ki jih lahko označimo kot procese deglobalizacije. V tem časovnem okvirju si bomo ogledali, kako so ti pretresi oziroma krize vplivali na slovensko družbeno-ekonomsko in politično realnost, na slovenske vrednote in posledično na slovensko nacionalno identiteto.

3.5.1 Gospodarska kriza

Identitete temeljijo na nizu moralnih predlog, ki uravnavajo vrednote in ravnanje, kontrukcija identitete pa obvezno vključuje ideje o »prav« in »narobe« (Schöpflin, 2010, 53). Vrednote, ki so sestavljale slovensko identiteto, vrednote o delovnem, ponižnem, poštenem in uspešnem narodu, so prenehale obstajati, ko so se začele razkrivati korupcijske afere, začeni s »Čisto lopato« leta 2008. V vsakem sistemu konstrukcije identitete obstaja hierarhija norm, kot tudi zmožnost ljudi, da lahko presojujejo in obsojajo (ibid.). Sistem moralnih predpisov je ključen za kolektivni obstoj in skupnosti bodo vložile velike napore, da tak sistem nenehno reproducirajo (ibid.). V Sloveniji so politične elite kršile moralne predpise, čeprav so bile ravno te elite avtorji teh predpisov in kolektivne identitete, zato je bil kolektivni obstoj

spodkopan. Še več, politične in korupcijske afere so povečale prepad med narodom in elito, zato širša javnost nacionalne identitete ni več delila z elito.

Identitete nastajajo in izginjajo glede na družbene, gospodarske in politične okoliščine in slovenska nacionalna identiteta se je po letu 2008 znašla v posebnih okoliščinah. Javna percepcija je bila, da se je Slovenija vrnila na Balkan, še več, v mnogih pogledih je bila precej slabša kot Balkan v esencialističnem smislu (Ješe Perković in Učakar, 2017). Nedelujoča država, korupcija in organizirani kriminal so bile značilnosti, ki so onemogočale demokratične procese v postkonfliktnih balkanskih družbah in v slovenski percepciji so te značilnosti pripadale balkanski identiteti in ne evropski, zato je bilo presenečenje javnosti ob izbruhu slovenskih afer še toliko večje (ibid.). Medtem ko je sosednja Hrvaška obračunavala s politično korupcijo in nekdanjega predsednika vlade Iva Sanaderja spravila pred sodišče, se v Sloveniji ni zgodilo nič podobnega. S tem, ko je gospodarska kriza v Sloveniji razkrila mnoge korupcijske afere, je posledično povzročila krizo demokracije. Javnomnenska raziskava Politbarometer (junij 2014) je izmerila velik upad zadovoljstva z demokracijo v Sloveniji med letoma 2008 in 2014 (glej graf 1). Od leta 1996 do leta 2007 se je nezadovoljstvo z demokracijo gibalo okoli 50 odstotkov, nato se je nezadovoljstvo začelo povečevati in leta 2014 je bilo z demokracijo nezadovoljnih 87 odstotkov državljanov (Politbarometer, januar 2014). Slovenski državljani so pričeli dojemati nacionalno elito in državo izredno negativno in se z njima niso mogli več identificirati. Množični protielitni protesti, ki so leta 2012 in 2013 zajeli celo Slovenijo, ter nastanek novih političnih opcij so nakazali potrebo po spremembi in novem okvirju nacionalne identitete, ki bi zaobjel vrednote in moralne standarde državljanov in ne koruptivnih elit. Kot pravi Wuthnow (1987 v Schöpflin, 2010, 55), vsaka skupnost išče priznanje zase kot skupnost, ki kreira moralne vrednote, in kot skupnost moralnih vrednosti. Če se to zanika ali prevprašuje, bo skupnost poskušala z večjimi napori zagotoviti sprejem svoje identitete (ibid.).

Graf 1: *Zadovoljstvo z demokracijo (1996–2014)*

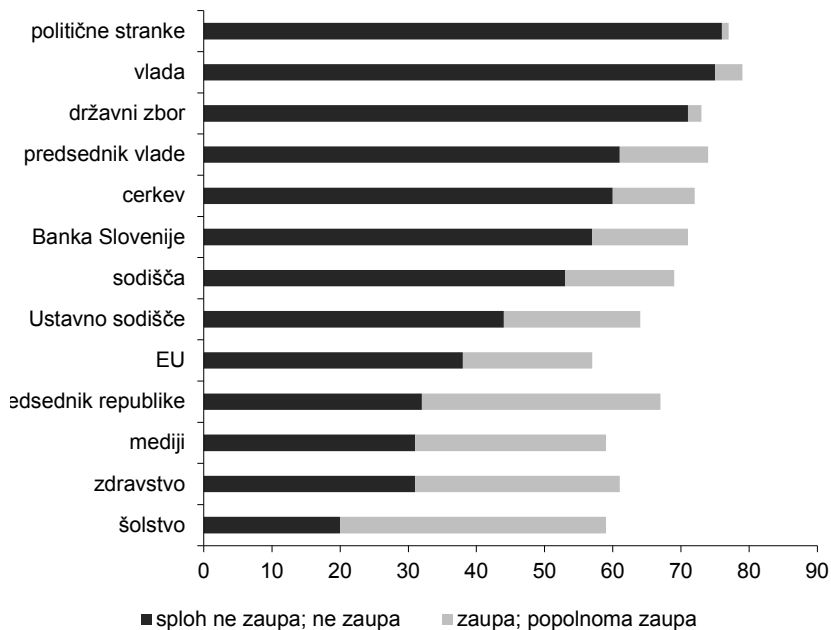
Vir: *Politbarometer, junij 2014*

Gospodarska kriza ni izzvala le nezadovoljstva z elitami, ampak je sprožila proces v smeri večje strpnosti do tujcev. Kot ugotavlja s Tjašo Učakar, gospodarska kriza v Sloveniji ni izzvala ksenofobije, kot družbena teorija to predpostavlja, ampak je spodbudila solidarnost med državljani in »balkanskim drugim« – migrantskimi delavci iz nekdanje Jugoslavije, ki so bili zaradi gospodarske krize še huje izkoriščani (Ješe Perković in Učakar, 2017). To seveda ne pomeni, da je izključujoča osamosvojitvena logika povsem izginila in so slovenski državljani kar naenkrat postali odprti, inkluzivni in promigrantski, so pa začeli izražati »horizontalno solidarnost« ne glede na etnično pripadnost delavcev, saj so se v času gospodarske krize tudi sami počutili izkoriščani in prevarani s strani nacionalnih političnih in gospodarskih elit (ibid.).

Longitudinalne raziskave, ki jih povzema Toš (2016, 536), potrjujejo, da se je osamosvojitveni nacionalizem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja počasi umiril in strpnost do marginalnih in etničnih skupin se je povečala. Meritve Evropske družboslovne raziskave za obdobje 2002–2014 so med slovenskimi državljani pokazale »naraščajočo toleranco in hkrati upadanje odklonilnega odnosa do priseljevanja«, čeprav je bilo to odvisno od kulturnih, rasnih in socialnoekonomskih izvorov oz. značilnosti potencialnih migracij (ibid.). Med slovenskimi državljani so v tem časovnem preseku v opredeljevanju do migracij prevladala (še posebej ob meritvi 2014) tolerantna nad odklonilnimi stališči, vendar se je po letu 2014, ko se je z odprtjem humanitarnega koridorja čez balkanske države poleti 2015 pritok beguncev močno povečal, toleranca do migracij znova zmanjšala in so ponovno pričela prevladovati negativna opredeljevanja (ibid.).

Zaradi razkoraka med elito in državljani v času gospodarske krize so bili temeljni nacionalne identitete spodkopani, saj se državljani niso mogli več identificirati z državo. Raziskava Slovensko javno mnenje (Toš in Vovk, 2014, 10) je od leta 2003 do leta 2013 zaznala precejšen upad ljudi, ki so ponosni, da so Slovenci. V političnem prostoru ni bilo več pomembno, kdo je na oblasti, levi ali desni, državljani so zavračali celotno etablirano politično elito (glej graf 2) in iskale so se nove politične opcije, kar je razvidno iz nastanka mnogih novih strank in tudi pogostih predčasnih volitev med letoma 2011 in 2014. Ker so bile politične elite vezane na evropsko identiteto, so državljani pričeli le-to zavračati in so se začeli nagibati k balkanski identiteti, ki je predstavljala tudi nekdanjo jugoslovansko identiteto, prepleteno z ideologijo socializma. Gospodarska kriza ni vplivala na spremembo nacionalne identitete neposredno, ampak je sprožila procese, ki so spodkopali samopodobo slovenske družbe in izpodbijali nacionalno identiteto (Ješe Perković in Učakar, 2017). Nacionalna elita je spodkopala sistem kolektivnih norm in vrednot,

na katerih temelji vsaka skupnost; moralne predloge, ki so regulirale vrednote in vednje, pa niso bile več veljavne (ibid.). Slovenska nacionalna identiteta se je morala rekonstruirati.

Graf 2: *Zaupanje v osrednje državne institucije in družbene ustanove (junij 2014)*
Vir: *Politbarometer, junij 2014*

Leta 2014 so bile v Sloveniji državnozbornske volitve, na katerih je zmagala Stranka Mira Cerarja (SMC, kasneje preimenovana v Stranko modernega centra), in politične kot tudi gospodarske razmere so se umirile. Gospodarstvo je že pričelo okrevati in zdelo se je, da je gospodarske krize konec, vendar med ljudmi ni bilo zaznati večjega optimizma. Nezaдовoljstvo z materialnimi razmerami med slovenskimi državljani je naraščalo (glej graf 3), poleg tega tudi večina ni imela občutka, da Slovenija izstopa iz krize (glej graf 4).

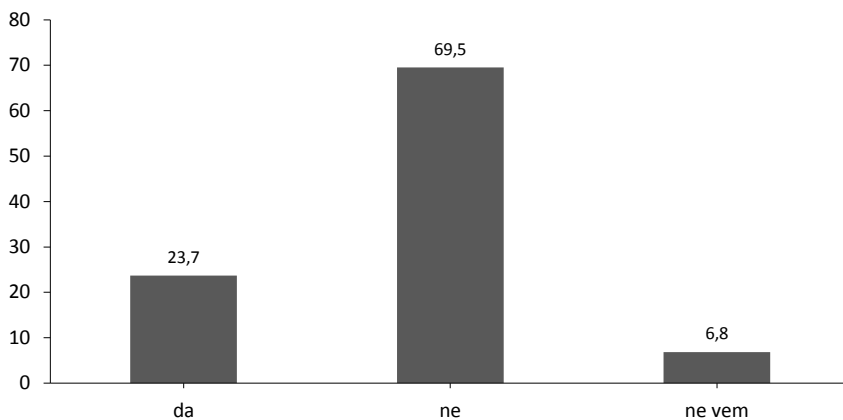
Čeprav je obdobje gospodarske in politične krize v Sloveniji napovedovalo večjo solidarnost z migranti, se je situacija obrnila, ko so v Slovenijo leta 2015 prišli številni begunci. Z odprtjem tako imenovane balkanske poti je veliko število ljudi prečkalo Slovenijo, a v veliki večini niso ostali in so nadaljevali pot v Nemčijo in druge severnejše evropske države. Tako kot drugod po Evropi je tudi v Sloveniji zaradi neobvladljive situacije ob prihodu velikega števila beguncev začel med

političnimi akterji in v medijih prevladovati *sekuritizacijski in ksenofobni diskurz*. Čeprav je slovenski predsednik vlade Cerar nenehno govoril o humanem ravnanju z begunci, je hkrati tudi poudarjal, da je treba zaščititi slovenske državljane in njihovo lastnino. Ko so v javnost prišle informacije o tem, kje bi lahko postavili začasne begunske centre, so vzniknili lokalni protesti, ki so bili ksenofobni (npr. protest v Šenčurju pri Kranju) in podprti s strani določenih političnih akterjev iz radikalne desnice. Horizontalne solidarnosti z »drugim« je bilo tako konec.

Graf 3: Zadovoljstvo z materialnimi razmerami (1996–2014)

Vir: *Politbarometer, junij 2014*

Graf 4: *Ali Slovenija izstopa iz krize? (junij 2014)*

Vir: *Politbarometer, junij 2014*

3.5.2 Begunska kriza

Z diskurzivno analizo sporočil za javnost Vlade Republike Slovenije od aprila 2015 do februarja 2016 bomo pokazali, kakšne vrste diskurza je uporabljala

slovenska vlada, predvsem predsednik vlade Miro Cerar, v času begunske krize in kako je to prispevalo h konstrukciji slovenske nacionalne identitete v luči identificiranja »drugega« in »nas«. V prvi polovici leta 2015 se je slovenska vlada posluževala tako imenovanega *humanitarnega diskurza*. Cerar je ob več priložnostih poudaril, da bo Slovenija delovala v skladu s humanitarnimi in solidarnostnimi načeli, vendar obenem ni pozabil omeniti, da je varnost Slovenije prav tako pomembna.

V sporočilu za javnost, objavljenem po zasedanju Evropskega sveta, namenjenem begunski krizi (24. aprila 2015), je bil Cerar predvsem zaskrbljen za dobrobit beguncev v Sredozemskem morju in je obljubil, da bo Slovenija izkazala solidarnost na več načinov (uporaba vojaške ladje Triglav, sodelovanje v pilotnem projektu premetitve beguncev itd.) (Primer 1, 23. 4. 2015). Takrat je Cerar ocenjeval, da naj bi Slovenija solidarnostno sprejela med 15 in 20 beguncev. Solidarnost je postala priljubljena beseda tako pri nekaterih evropskih politikih kot pri slovenskem predsedniku vlade. Na rednem zasedanju Evropskega sveta 26. junija 2015 so politiki govorili o prostovoljni solidarnosti pri pomoči beguncem, kar je pomenilo, da naj bi vsaka država EU prostovoljno sprejela okoli 60.000 beguncev (Primer 2, 26. 6. 2015). Na zasedanju Združenih narodov 26. septembra 2015 je Cerar v svojem govoru poudaril, da morajo države spoštovati, varovati in spodbujati človekove pravice in osnovne svoboščine brez kakršne koli diskriminacije (Primer 3, 26. 9. 2015).

Primer 1:

Ob pomoči z vojaško ladjo Triglav bi lahko Slovenija upošteva določena merila, kot sta velikost in BDP države, prevzela okoli 15 do 20 beguncev, a to so le prve okvirne ocene, je dejal premier. Po besedah premierja so evropski voditelji ugotovili, da so razmere zelo resne in imajo izjemno hude humanitarne posledice, zaradi katerih je ukrepanje nujno. Tako so države članice ponudile konkretno pomoč, na primer z ladjami in helikopterji, a podrobnosti bo treba še opredeliti, je ob koncu zasedanja pojasnil predsednik vlade dr. Cerar.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 23. 4. 2015)

Primer 2:

Kot je po zaključku dokaj dolgotrajnih pogovorov v zgodnjih jutranjih urah danes povedal premier dr. Cerar, so se s kolegi dogovorili, da bodo države

članice v skladu z načelom prostovoljnosti nudile pomoč 60.000 beguncem. »Zelo pomembno je, da smo se dogovorili, da bomo pri nudenju pomoči porazdelitev opravili po načelih, za katera smo se dogovorili že aprila, se pravi po načelu prostovoljnosti, ki sem ga v imenu naše vlade zagovarjal tudi sam,« je izpostavil premier dr. Cerar. Premier je v razpravi izpostavil slovensko zavezo načelu humanitarnosti in solidarnosti ter načelo varnosti. Ob tem je pojasnil, da tokrat o številkah še niso govorili, bodo pa te dorečene do konca julija.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 26. 6. 2015)

Primer 3:

Nova razvojna agenda [Združenih narodov] je po besedah slovenskega premierja pomembna tudi zato, ker potrjuje zavezo držav k spoštovanju, zaščiti in promoviranju človekovih pravic in temeljnih svoboščin brez kakršnekoli diskriminacije. [...] Agenda naslavlja tudi reševanje drugih globalnih izzivov, kot so migracije, je spomnil slovenski premier. [...] Slovenija je skupaj z drugimi državami članicami EU intenzivirala ukrepe za reševanje aktualne migracijske krize v Evropi, je povedal slovenski premier ter pojasnil, da so osrednja načela, na katerih temeljijo slovenski ukrepi, utemeljena na humanosti in solidarnosti, pa tudi varnosti.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 26. 9. 2015)

Vzporedno s humanitarnim diskurzom je slovenska vlada uporabljala tudi *sekuritizacijski diskurz*. V prvi vrsti je vlada videla Slovenijo kot varuha zunanje meje EU, Cerar je namreč poudaril, da Slovenija ne varuje le svoje nacionalne meje, ampak varuje mejo Evropske unije (Primer 4, 18. 9. 2015). Ko je skozi Slovenijo potovalo vedno večje število beguncem in nekatere države niso spoštovale mednarodnih in evropskih zavez glede sprejemanja beguncem (Primer 5, 16. 10. 2015), je Cerar začel »groziti«, da bo v primeru nadaljevanja takšnih praks Slovenija morala vzeti stvari v svoje roke, da bo lahko zaščitila red in mir ter lastnino in varnost njenih ljudi (Primer 7, 28. 10. 2015). Hkrati je poudaril, da si Slovenija ne želi Evrope zidov, kljub temu pa bo Slovenija morala prilagoditi svoje ukrepe glede na ukrepe ostalih držav (Primer 6, 17. 10. 2015).

Primer 4:

Svet za nacionalno varnost (SNAV) se je na današnji seji seznanil z aktualnimi razmerami in delovanjem državnih organov v zvezi s prihodom beguncev oziroma migrantov. Predsednik vlade Miro Cerar je po seji SNAV poudaril, da je Slovenija na meji s Hrvaško zaradi schengenskega režima ne le varuh domače meje, ampak tudi varuh EU, kar bo premier Cerar izpostavil tudi na vrhu EU prihodnji teden.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 18. 9. 2015)

Primer 5:

Voditelji držav članic so razpravljali o morebitnih ukrepih na mejah držav članic, predsednik vlade je pri tem posebej poudaril, da si ne moremo želeti učinka domin, ki bi nastal, če bi posamezne države članice začele zapirati meje. To bi namreč pomenilo, da bi vse države, ki bi jih to prizadelo, morale izvesti podobne ukrepe. V takšnih primerih bi morala tudi Slovenija sprejeti sorazmerne ukrepe, saj mora poskrbeti za varnost, vendar biti hkrati ob tem humanitarna in solidarna. Premier se je ob robu zasedanja o problematiki ločeno pogovarjal z avstrijskim, hrvaškim in madžarskim kolegom.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 16. 10. 2015)

Primer 6:

V primeru zaprtja meje med Hrvaško in Madžarsko bi se begunski val iz Hrvaške preusmeril proti Sloveniji, ki bo morala izvesti ukrepe, na katere se intenzivno pripravlja, je pojasnil premier Cerar. Dodal je, da je Slovenija pripravljena, si pa ne želi takšnih enostranskih dejanj.

Kot je poudaril premier Cerar, si Slovenija ne želi Evrope zidov, a ukrepe bomo sorazmerno prilagajali glede na ukrepe ostalih držav. Po njegovih besedah si ne želimo, da pride do domino efekta in tako tudi na ravni EU pričakujemo sprejetje vseh potrebnih ukrepov, da se to prepreči. Slovenija bo še naprej zagotavljala človekove pravice in delovala humanitarno, ob vsem razumevanju za težave, ki jih problematika migracij povzroča vsem deležnikom, zlasti migrantom. Ob tem pa je na prvem mestu naša odgovornost do ljudi in naše države, je dejal premier

Cerar. Ob tem pa pričakuje finančno pomoč EU, s katero bo lažje obvladovala begunsko oz. migrantsko problematiko.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 17. 10. 2015)

Primer 7:

Predsednik vlade je poudaril, da je pripravljen storiti vse, da zavaruje slovenske interese, da z vlado in vsemi institucijami zavaruje lokalno prebivalstvo, državljanke in državljanke Slovenije pred nekontroliranim migrantskim tokom, da se zavaruje red in mir ter premoženje in varnost ljudi. Hkrati pa moramo ravnati humano, s tistimi, ki pridejo k nam, kot migranti oziroma begunci, in da jih kolikor je le mogoče obravnavamo na način kot do zdaj, kolikor je to še možno pri takem številu, je še poudaril predsednik vlade.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 28. 10. 2015)

V novembru 2015 je strah pred velikim številom beguncev na slovenski strani še naraščal. Cerar se je bal, da bo Hrvaška še naprej nenadzorovano pošiljala begunce v Slovenijo, medtem ko bi lahko Avstrija in Nemčija zaprli meje, v tem primeru bi Slovenija postala varnostni žep. Nekaj dni po novembrskem srečanju Cerarja z madžarskim predsednikom Viktorjem Orbanom, ki je prvi v Evropi postavil žičnato ograjo proti beguncem, je Cerar izjavil, da bo Slovenija začela graditi začasno tehnično oviro na schengenski meji s Hrvaško, da bi preprečili humanitarno katastrofo in zagotovili varnost (Primer 8, 10. 11. 2015).

Primer 8:

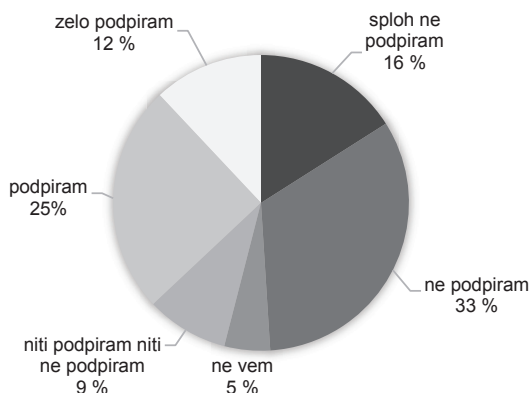
Predsednik vlade Miro Cerar je na današnji novinarski konferenci v zvezi z begunsko problematiko sporočil odločitev vlade, da bo v naslednjih dneh začela na schengenski meji s Hrvaško postavljatičasne tehnične ovire. Kot je poudaril premier, meja ostaja odprta, a nadzorovana. Izključni namen postavljanja začasnih tehničnih ovir bo namreč preprečevanje razpršenosti in usmerjanje prehoda beguncev proti nadzornim vstopnim točkam, je pojasnil Cerar. Ob tem je dodal, da gre za nujen in začasen ukrep, ki je potreben tako za zaščito državljanov in delovanja države kot tudi za zaščito beguncev, da ne pride do

humanitarne katastrofe. Poudaril je, da ostaja Slovenija odgovorna članica EU in varuhinja schengenske meje.

[...] »Kot človeku mi je težko, ko se odločam o tem, da bomo postavljali določene tehnične ovire, nikakor si ne želim Evrope, ki bi se spet zapirala z mejami. Ampak kot predsednik vlade moram prevzeti odgovornost, da se zagotovi nadzorovan pretok beguncev, da preprečimo humanitarno katastrofo ter zagotovimo varnost,« je dejal premier Cerar.

(Medijsko središče, Vlada RS, sporočilo za javnost, 10. 11. 2015)

Na podlagi analize slovenskega javnega mnenja o begunski krizi lahko potegnemo določene vzporednice s Cerarjevim diskurzom. Javnomenjske raziskave smo zbrali iz časnika Delo med letoma 2015 in 2016. Konec oktobra 2016, ko je število beguncev doseglo svoj vrhunec in se je slovenska vlada odločila postaviti žičnato ograjo, je javnomnenjska raziskava pokazala, da javnost ni naklonjena takšnemu reševanju težav: 49 odstotkov vprašanih ni podpiralo postavitve žičnate ograje, med tem ko je 37 odstotkov tako odločitev podprlo (glej graf 5) (Potič, 2015). Kljub temu pa je 72 odstotkov vprašanih podprlo premestitev vojske na južno mejo, da bi pomagala policiji pri nadzoru beguncev.

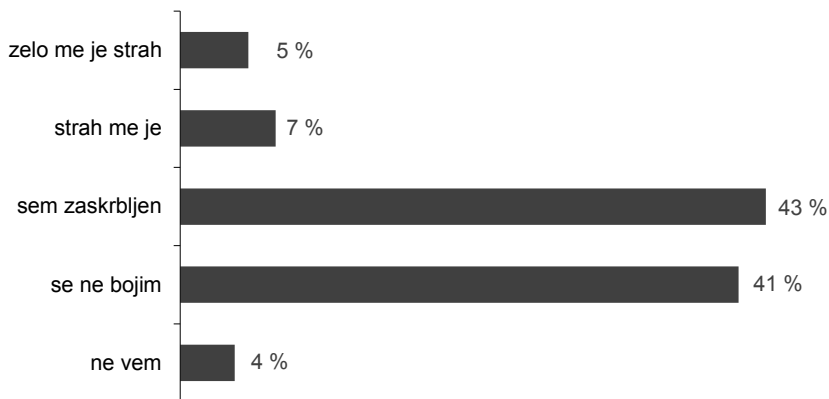

Graf 5: Pojavili so se predlogi, da bi južno mejo zavarovali tudi z ogrado oziroma žičnato ogrado (oktober 2015)

Vir: Delo, oktober 2015 (Potič 2015)

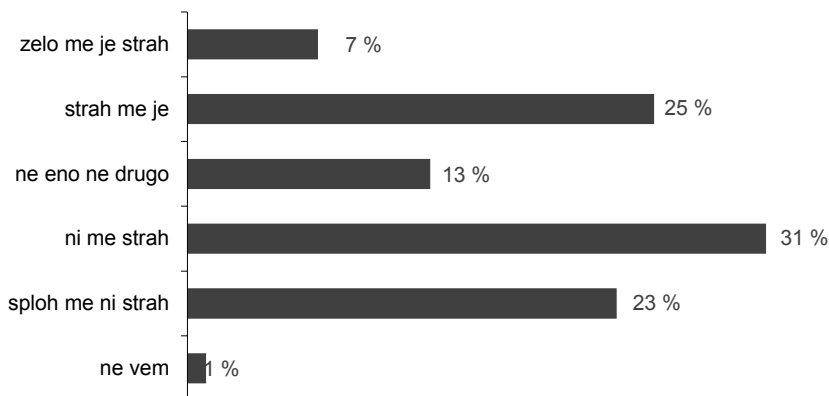
Manj kot polovice vprašanih (41 odstotkov) ni bilo strah prihoda beguncev, 43 odstotkov je bilo zaskrbljenih, 12 odstotkov vprašanih pa je bilo strah (glej graf 6). V

le treh mesecih je strah v javnosti narasel. Ko so februarja 2016 anketirance vprašali podobno vprašanje, je bilo 32 odstotkov vprašanih strah begunske krize (glej graf 7) (Potič, 2016). Čeprav se v teh treh zimskih mesecih ni pripetilo nič posebnega in se je begunski val celo nekoliko umiril, lahko odgovor za naraščajoči strah najdemo v političnem diskurzu, ki je s pomočjo medijev sekuritiziral begunsko krizo. Obe anketi sta sodelujoče spraševali tudi po tem, kako razumejo begunsko krizo. Tako v oktobru 2015 kot v februarju 2016 je več kot dve tretjini vprašanih odgovorilo, da je begunska kriza humanitarni in varnostni problem (Potič, 2015; Potič, 2016).

Graf 6: Kakšni občutki vas prevevajo ob prihodu beguncev na slovensko južno mejo? (oktober 2015)

Vir: Delo, oktober 2015 (Potič 2015)

Graf 7: Vas je zaradi begunske oziroma migrantske krize strah? (februar 2016)

Vir: Delo, februar 2016 (Potič 2016)

Med političnim diskurzom vlade in javnim mnenjem lahko definiramo vzročno-posledični odnos. Javni diskurz predsednika vlade Mira Cerarja je v času begunske krize prešel iz humanitarnega diskurza v sekuritizacijski diskurz, kar je vplivalo na javno mnenje in vedno večje zaznavanje strahu do beguncev med javnomnenjskimi anketiranci. K povečevanju strahu med volivci so doprinesli tudi mediji, ki so prav tako v veliki večini uporabljali sekuritizacijski diskurz, kot tudi drugi politični akterji predvsem na desnem političnem parketu, ki so sekuritizacijski diskurz zaostrovali do ksenofobnega. Pajnik (2016) kritično ocenjuje vlogo medijev pri ohranjanju političnega ksenofobnega diskurza o beguncih. Njena analiza se osredotoča na medije kot orodje za prenos političnega diskurza, namesto da bi mediji zagotovili prostor za informirano razmišljanje (ibid., 63). Kot so ugotovile nekatere slovenske raziskovalke (Vezovnik, 2017; Pušnik, 2017; Pajnik, 2017; Luthar, 2017), je bila vloga medijev in njihovega diskurza predstavljanje beguncev kot »drugega« in s tem ustvarjanje netolerantnega ali celo ksenofobnega odnosa javnosti do beguncev. Kot analizira Vezovnik (2017, 124–125), se je kulturno razlikovanje med Slovenci in begunci, med »nami« in »njimi«, oblikovalo glede na njihovo javno podobo, ki so jo ustvarjali slovenski mediji, in prikazovali so nered in smeti, ki so jih za seboj puščali begunci, ter hkrati poudarjali čistost in organiziranost Slovencev. Dihotomija med »nami« in »njimi« se je ustvarila okoli čistoče in umazanije, reda in nereda. Begunci so predstavljali neurejeni in zaostali Vzhod, Slovenci pa so ponovno pripadli čistemu in naprednemu Zahodu. Ker so begunci prihajali iz pretežno muslimanskih držav, so bili označeni tudi kot potencialni muslimanski skrajneži oziroma teroristi, ki ogrožajo varnost Slovenije in Evrope, v primeru njihove nastanitve v Sloveniji pa bi ogrožali tudi slovensko kulturo in identiteto. Diskurz se je tako še bolj zaostрил, ko je vlada naznanila možne lokacije nastanitvenih centrov za begunce, saj je v javnosti prevladoval strah pred muslimanskimi skrajneži. Posledično je to vodilo v še večje manifestiranje ksenofobije in nacionalizma tako v obliki političnih izjav desnih politikov, javnih lokalnih protestov kot številnih zapisov in komentarjev na socialnih omrežjih. Sekuritizacijski diskurz in ksenofobija seveda nista slovenska posebnost, podobne reakcije smo lahko spremljali tudi v drugih evropskih državah. Bauman (2016, 2) nas na tej točki opozori na »utrujenost od begunske tragedije«, ki jo proizvajajo mediji in vlade z diskurzom o človeških tragedijah, ki jih spremlja vedno manj moralnega ogorčenja.

Takšni javni diskurzi tako na strani politikov kot medijev so nastali v določenih družbeno-ekonomskih in političnih okoliščinah, ki jih lahko poimenujemo kriza, in so izoblikovali specifično javno sfero, ki je vplivala na percepcijo javnega prostora, na vrednote državljanov in državljanek ter na nacionalno identiteto. Ali kot pravi Toš (531, 2016):

Značilna razkritja o vrednotah in njihovem spreminjanju sovpadajo s spremembami v življenjskih razmerah ljudi, v njihovih materialnih danostih ter v strukturi in potekih demokratične institucionalizacije, skratka, s spremembami v družbenem okolju. In tudi v tem obdobju se znova potrdi soodvisnost dinamike vrednotnih orientacij z dinamiko spreminjanja družbenoekonomskega in kulturnopolitičnega okolja. In čas (2010–2016), ki ga doživljamo, je čas krize. Krizo praviloma napovedujejo spremembe vrednot ali pa ji sledijo.

V analizi več družboslovnih raziskav, katerih glavni fokus so bile vrednotne orientacije ljudi, Toš (2016) povzame ključne spremembe v vrednotnem sistemu državljanov Slovenije med letoma 2010 in 2016. Srednji sloj, ki predstavlja osrednjo socialno kategorijo, je v tem obdobju doživel socialno negotovost in izgubo občutka socialne varnosti, kar posledično »zmanjšuje njegovo družbenokulturno vlogo in njegov pomen nosilca demokratičnega razvoja« (ibid., 532). V središču vrednotnega opredeljevanja na področju socialnoekonomskih razmerij je zavzemanje za (dohodkovno) enakost, poleg tega je močno poudarjena družbena vloga države (ibid.). Kot poudari Toš (ibid., 533), Slovenci v veliki večini razumejo državo kot regulatorja socialnih nesorazmerij, se pravi, da mora država skrbeti za zmanjševanje razlik med bogatimi in revnimi, zagotavljati dostop do delovnih mest, do izobraževalnega sistema, zdravstvene oskrbe itd.

Država je torej porok varnosti, razumljene predvsem kot socialne varnosti (z vidika človekovih pravic), hkrati pa tudi porok kulturne varnosti (z vidika zagotavljanja nacionalne identitete), mednarodne varnosti (z vidika zagotavljanja suverenosti ob vstopanju v meddržavna in mednarodna razmerja) itd. In tako razumljena vrednota varnost ima v hierarhiji vrednot osrednje mesto. Varnost, skupaj s svobodo in enakostjo, pomeni temelj vrednotnega sistema Slovencev – in tudi Evropejcev nasploh, v katerega so umeščene druge pomembne, osrednje vrednote, kot so družina, delo, pravice človeka posameznika, individualne libertarne vrednote itd. (ibid., 533).

Kot že omenjeno na začetku tega poglavja, je poleg upada občutka socialne varnosti pri ljudeh upadlo tudi zaupanje v institucije demokratičnega sistema, saj je le-to v zadnjih letih meritev prišlo do najnižje točke v zgodovini samostojne države, ki dosega najnižjo legitimiteto svojega delovanja (ibid., 535). Izkaže se, da sta več kot dvajsetletni demokratični razvoj slovenske države in preoblikovanje njene družbenosti v času krize pripeljala do temeljnega demokratičnega primanjkljaja. Toš (ibid.) zaključuje, da nezaupanje v institucionalni sistem izvira iz

vrednote enakosti, ki je med slovenskimi državljani prevladujoča v socialnoekonomskih razmerjih. Takšno nezaupanje pomembno sodoloča vse vidike vrednotnega demokratičnega institucionalnega sistema in tudi medčloveške odnose, zato lahko »razkroj institucionalnega zaupanja pomembno sodoloča vrednotenje in kakovost razmerij v medčloveških odnosih, torej zaupanje med ljudmi«. (Toš 2016, 535)

Procesi globalizacije in deglobalizacije vplivajo na družbenoekonomski in politični razvoj, od katerega je odvisna tudi nacionalna identiteta. Nacionalna identiteta ni le pasivna spremenljivka, ampak tudi sama vpliva na družbeno-politični razvoj, s tem ko postavlja vrednotni sistem. V času gospodarske in begunske krize, ki v grobem zaobjema eno desetletje, lahko vidimo različne rekonstrukcije slovenske nacionalne identitete. V času gospodarske krize se je omilil osamosvojitveni nacionalizem, slovenski državljani so postali bolj odprti in solidarni do migrantov in »balkanskega drugega«, hkrati pa so zavračali lastno skorumpirano elito in zdelo se je, da je ksenofobija stvar preteklosti. Nato pa je begunska kriza povzročila nove premike na političnem parketu in v medijskem poročanju ter posledično v slovenski nacionalni identiteti, ko so se nestrpnost, strah in ksenofobija vrnili na površje in navidezno homogenizirali Slovence proti beguncem.

3.6 Zaključek

Ko je konec hladne vojne napovedal spremembo svetovne ureditve in je globalizacija napovedovala homogeniziranje sveta, so vzniknile tudi identitetne politike. Čeprav se je zdelo, da bo globalni kapitalizem pogoltnil vse kulture in jih spravil na skupni imenovalc, temu ni bilo tako. Globalizacija je služila hkrati za krepitev nacionalnih identitet in za promoviranje kozmopolitstva in multikulturalizma. Ko se je svet v novem tisočletju soočil z negativnimi posledicami globalnega kapitalizma, je zaupanje v globalizacijo upadlo. V času gospodarske krize in vojnih žarišč, ki v Evropo silijo na tisoče migrantov, se zdi, da se vloga nacionalne države ponovno krepi, potem ko so jo desetletja dolgo globalizacijski pritiski postopno erodirali. Pojavi nacionalizma, ksenofobije, populizma, ekonomskega protekcionizma in krepitev antimigrantskih politik, ki se v zadnjem desetletju (od začetka gospodarske krize) še intenzivirajo, zavračajo globalizacijo in pomenijo deglobalizacijo.

Zaradi hude gospodarske krize na Zahodu, ki je bila posledica globaliziranega kapitalizma in oslabiljene nacionalne države, ki je zaradi globalizacije izgubljala svoj vpliv in nadzor nad gospodarstvom, so se prebivalci počutili kot poraženci

globalizacije in nasprotniki lastnih nacionalnih elit. Kolektivne identitete so bile podvržene spremembam, ki jih je prinesel spreminjajoč se kontekst globalizacije. Na novem terenu kolektivnih identitet so pričeli pridobvati politične točke akterji, ki so podpirali in spodbujali nacionalizem, protekcionizem in nestrpnost.

V Sloveniji je bila nacionalna identiteta podvržena procesu rekonstrukcije vse od obdobja osamosvojitve. Ker je nacionalna identiteta historična kategorija, ki se v času in prostoru spreminja in tudi izginja glede na družbene, ekonomske in politične okoliščine, so na slovensko nacionalno identiteto vplivali različni procesi: osamosvojitve, pridruževanje Evropski uniji, gospodarska kriza 2007 in begunska kriza 2015, če omenimo le glavne mejnike, ki smo jih obravnavali v tem prispevku. Identiteta se vzpostavi s procesom konstrukcije »drugega«, ki je pozicioniran diametralno nasprotno, tako se je slovenska nacionalna identiteta v času osamosvajanja in po njem oblikovala v odnosu do »balkanskega drugega« na način, da se je želela distancirati od Balkana in se postaviti kot napredna evropska identiteta. V času gospodarske krize, ko so v Sloveniji prišli na dan mnogi korupcijski škandali in so bili volivci močno razočarani nad nacionalno elito, je bilo vertikalno zaupanje porušeno. Javnomenjske raziskave so pokazale krizo demokracije in zavračanje tradicionalnih političnih elit, hkrati pa so nakazale povečano horizontalno solidarnost: vse večjo strpnost do tujcev, predvsem sočutje do izkoriščanih migrantskih delavcev iz nekdanje Jugoslavije.

Čeprav je bila Slovenija v tem primeru svetla izjema v družbeni teoriji, saj v času hude gospodarske krize nismo zaznali porasta ksenofobije in nacionalizma (Ješe Perković in Učakar 2017), žal v času begunske krize ne moremo več trditi enako. V novo nastali družbeno-politični situaciji so politiki in mediji izkoristili varnostni (sekuritizacijski) diskurz; prvi za nabiranje političnih točk in drugi za povečevanje branosti oziroma gledanosti. V središče javnega diskurza je bil postavljen strah pred »drugim«. Javnosti znani civilizacijski diskurz, ki je v preteklosti opredeljeval slovensko nacionalno identiteto vis-à-vis »balkanskega drugega«, je tokrat v delno spremenjeni različici begunce opredelil kot »drugega«. Slovenski javni diskurz, tako politični kot medijski, se je usmeril v sekuritizacijo begunske krize, kar je pri prebivalstvu povzročilo strah in s tem posledično večjo nestrpnost do »drugega«. Bili smo priča različnim izrazom časa dezorientacije, v katerem je sovražnik hitro identificiran kot »drugi«, in bili smo priča popačeni projekciji strahov nemirne družbe, ki je utrpela materialno krizo.

Literatura in viri

- Anderson, Benedict, 1991: *Imagined communities. Reflections on the origins and spread of nationalism*. London: Verso.
- Bauman, Zygmunt, 2000: *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba /^{*}cf.
- Bauman, Zygmunt, 2016: *Strangers at our door*. United Kingdom: Polity Press.
- Bittar, Eduardo C. B., 2015: Economic crisis, deglobalization and human rights: the challenges of the cosmopolitan citizenship in the view of discourse theory. *Panor. Braz. Law*. 3/3–4. 170–196.
- Brubaker, Rogers, 1996: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croucher, Sheila L., 2004: *Globalization and belonging: the politics of identity in a changing world*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Čapo Žmegač, Jasna, 1994: Plaidoyer za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji. *Etnol. trib*. 17. 7–23.
- Eriksen, Thomas Hylland, 2007: *Globalization: the key concepts*. Oxford in New York: Berg.
- Fink Hafner, Danica in Damjan Lajh, 2003: *Managing Europe from Home: The Europeanization of the Slovenian core Executive*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink-Hafner, Danica in John R. Robbins (ur.), 1997: *Making a New Nation: The Formation of Slovenia*. Dartmouth: Aldershot.
- Gow, James in Cathie Carmichael, 2000: *Slovenia and the Slovenes: A Small State and the New Europe*. London: Hurst & Company.
- Held, David in Anthony McGrew, 2007: *Globalization/Anti-globalization. Beyond the great divide*. Cambridge: Polity Press.
- Holton, Robert J., 2005: *Making globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ichijo, Atsuko in Gordana Uzelac, 2005: Introduction. V: *When is the Nation? Towards an understanding of theories of nationalism* (ur. Ichijo, Atsuko in Gordana Uzelac). London in New York: Routledge. 9–14.

- Ješe Perkovič, Ana in Tjaša Učakar, 2017: Economic crisis and the crisis of national identity in Slovenia: toward a new notion of social order. *Nationalities Papers*. 45/2. 292 – 306.
- Komac, Miran, 1998: Narodne manjšine v Sloveniji. V: *Nacionalna varnost in medetnični konflikti v RS*. Zbornik raziskovalnega projekta. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola. 125–171.
- Kuljič, Todor, 2012: *Kultura spominjanja. Teoretske razlage uporabe preteklosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Luthar, Breda, 2017: Begunci in »Odmevi«: epistemologija konvencij. *Dve domovini*. 45. 153–168.
- Mandelc, Damjan, 2011: *Na mejah nacije. Teorije in prakse nacionalizma*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Medijsko središče, Vlada Republike Slovenije. Dostopno na naslovu:
http://www.vlada.si/predsednik_vlade/medijsko_sredisce/ (citirano 21. april 2017)
- Musek, Janek, 1994: *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Pajnik, Mojca, 2016: Migration in the mirror of mediatized anti-politics. V: *Razor-wired: reflections on migration movements through Slovenia in 2015* (ur. Kogovšek, Neža in Veronika Bajt). Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca, 2017: Medijsko-politični paralelizem: legitimizacija migracijske politike na primeru komentarja v časopisu »Delo«. *Dve domovini*. 45. 169–184.
- Politbarometer, 2006–2014. Dostopno na naslovu: http://www.cjm.si/?q=PB_rezultati (citirano 14. maj 2017).
- Potič, Zoran, 2015: Anketa Dela: Podpora napotitvi vojske na mejo. *Delo*. 26. oktober 2015. Dostopno na naslovu:
<http://www.delo.si/novice/politika/vecina-slovencev-proti-postavljanju-zicnate-ograde.html> (citirano 10. maj 2017).
- Potič, Zoran, 2016: Anketa Dela: Vedno več Slovencev je strah zaradi begunske krize. *Delo*. 1. februar 2016. Dostopno na naslovu: <http://www.delo.si/novice/politika/anketa-dela-vedno-vec-slovencev-je-strah-zaradi-begunske-krize.html> (citirano 10. maj 2017).

- Pušnik, Maruša, 2017: Dinamika novičarskega diskurza populizma in ekstremizma: moralne zgodbe o beguncih. *Dve domovini*. 45. 137–152.
- Risse, Thomas, 2004: European institutions and identity change: what have we learned?. V: *Transnational Identities. Becoming European in the EU* (ur. Hermann, Richard K. in drugi). Lanham: Rowman & Littlefield. 247–271.
- Rizman, Rudi, 2008: *Globalizacija in avtonomija. Prispevki za sociologijo globalizacije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Robertson, Roland, 1992: *Globalization: social theory and global culture*. London: Sage.
- Schaeffer, Robert K., 2003: *Understanding globalization: the social consequences of political economic and environmental change*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Schimmelfennig, Frank, 2003: *The EU, NATO and the Integration of Europe. Rules and Rhetoric*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Schöpflin, George, 2010: *The Dilemmas of Identity*. Tallin: Tallin University Press.
- Todorova, Maria, 1994: The Balkans: From Discovery to Invention. *Slavic Review*. 53/2. 453–482.
- Toš, Niko in Tina Vovk (ur.), 2014: *Slovensko javno mnenje 2013. Pregled in primerjava rezultatov*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Toš, Niko, 2016: Preseki skozi vrednotne orientacije Slovencev in njihovo spreminjanje. V: *Vrednote v prehodu X. Slovensko javno mnenje 2010–2016* (ur. Toš, Niko). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 531–539.
- Urry, John, 2003: *Global complexity*. Cambridge: Polity Press.
- Vezovnik, Andreja, 2017: Otherness and victimhood in the tabloid press: the case of the »refugee crisis« in »Slovenske novice«. *Dve domovini*. 45. 121–135.
- Vidmar Horvat, Ksenija in Tjaša Učakar, 2014: Migrant workers in Post-Yugoslav Slovenia: between memory, solidarity and denial. V: *Work and the challenges of belonging: migrants in globalizing economies* (ur. Pajnik, Mojca in Floya Anthias). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 75–92.

- Vidmar Horvat, Ksenija, 2009: *Zemljevidi vmesnosti. Eseji o evropski kulturi in indentiteti po koncu hladne vojne*. Ljubljana: Sophia.
- Yuval-Davis, Nira, 2011: *The politics of belonging. Intersectional contestations*. London: SAGE.
- Zambelli, Nataša, 2010: Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije. *Politička misao*. 47/1. 55–76.

4 Nove artikulacije izključevanja Drugih: od izbranih do tujcev

Tjaša Učakar

4.1 Uvod

Slovenska demokracija je luknjičava, »perforirana«, kot sva s kolegom argumentirala drugje (Mandelc in drugi, 2011). Termin izpostavlja luknje v demokraciji, tiste točke, kjer demokracije zmanjka, točke, kjer nastopijo prakse, ki so diametralno nasprotno demokratični ureditvi, vladavini prava, spoštovanju človekovih pravic in drugim načelom, ki jih zapisuje ustava. Dve veliki »luknji« sta povezani z Zakonom o tujcih. Prva velika luknja v slovenski demokraciji se je zgodila takoj ob osamosvojitvi, z izbrisi. Druga, ki bo prav tako predmet tega prispevka, pa se je zgodila nedavno, ko je Slovenija že dolgo članica nadnacionalne skupnosti Evropske unije, ki naj bi bila prav tako osnovana na idejah demokratičnosti, vladavine prava in spoštovanja človekovih pravic. Gre za sprejem novele Zakona o tujcih, ki odkrito krši tako slovensko ustavo kot mednarodnopravne zaveze s področja varovanja človekovih pravic.

Prispevek se bo osredotočil na ti dve »luknji« v slovenski demokraciji, analiziral pa ju bo z vidika političnih diskurzov, ki so jima tlakovali pot. Uporabila bom tekstualno in diskurzivno analizo razprav v parlamentu, povezanih z obema dogodkoma, in sledila glavnim tematskim nitim in argumentom, ki so omogočili sprejem protistavnih praks in zakonov. Oba dogodka bom analizirala ločeno, najprej izbris in nato novelo Zakona o tujcih iz leta 2016. Pri prvem dogodku – izbrisu – bom osvetlila družbene okoliščine, v katerih je bil izbris možen, ter predstavila dve glavni smeri argumentacije, ki sta se oblikovali ob zadnji vidnejši parlamentarni razpravi v letu 2009. Pri drugem dogodku, sprejemu novele Zakona o tujcih iz leta 2016, pa bom analizirala glavne tematske niti parlamentarne razprave ter s tem pokazala na ključne predpostavke družbene klime, ki je omogočila sprejem zakonodaje, ki krši mednarodnopravne pogodbe. Na koncu bom skušala osvetliti podobnosti in razlike v argumentaciji ter opozorila na nekatere nove artikulacije izključevanja »drugih«, ki se oddaljujejo od odkrite sovražnosti in nesprejemanja »drugih« ter gredo v smer pozitivnih diskurzov pomoči, solidarnosti in humanosti, torej diskurze, ki jih je kritična teorija smatrala za »varne«.

4.2 Zakon o tujcih – prvič – izbris

Izbris je bil prvih deset let potisnjen na rob, skrit pred očmi javnosti, o njem se ni govorilo. Danes so zahvaljujoč angažmaju posameznikov in številnih prispevkov

tudi znanstvene javnosti (npr. zbornik Jasminke Dedić, Vlaste Jalušič in Jelke Zorn iz leta 2003, tematske številke Časopisa za kritiko znanosti iz leta 2007 ter zbornik Brazgotine izbrisa iz leta 2010) dejstva o izbrisu znana. S tem administrativnim dejanjem je slovenska država ob svoji osamosvojitvi 25.671 državljanov drugih republik nekdanje Jugoslavije, ki so imeli v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče, izbrisala iz vseh registrov. Ob osamosvojitvi Slovenije namreč niso prejeli državljanstva nove države, a namesto da bi v njej postali tujci s stalnim bivališčem, tako kot je to veljalo za tujce drugih, nejugoslovanskih držav, jim je bil status stalnega prebivališča odvzet. Znašli so se v položaju, ko so na ozemlju Slovenije bivali ilegalno, čeprav so imeli pred osamosvojitvijo tu svoj dom. Ukrep je bil izveden na podlagi navodil ministrstva za notranje zadeve, izbrisane osebe o tem postopku niso bile uradno obveščene, niti niso imele možnosti pritožbe. Izbris je bil posledica pravne praznine v Zakonu o tujcih, ki je izpustil kategorijo stalnih prebivalcev nekdanjih jugoslovanskih republik, ki niso pridobili novega državljanstva, navodila za ravnanje s temi osebami pa je nato izdalo ministrstvo za notranje zadeve¹.

Zgodba o izbrisu se je začela z osamosvojitvijo Slovenije, ko je novonastala država določila svoje državljansko telo, pri tem pa je izhajala iz razvida republiških državljanstev v Jugoslaviji. Na podlagi Zakona o državljanstvu Republike Slovenije so državljanstvo nove države avtomatično pridobili vsi, ki so imeli poleg državljanstva Republike Jugoslavije še republiško državljanstvo Slovenije. Dodatno je na podlagi vloge novo slovensko državljanstvo pridobilo še približno 171.000 stalnih prebivalcev, ki so izvirali iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. Ostali prebivalci, državljani drugih republik razpadle SFRJ, ki niso zaprosili za državljanstvo ali pa je bila njihova prošnja zavrnjena, bilo jih je okrog 25.600, so 26. februarja 1992, ko se je iztekel rok za oddajo vlog za pridobitev slovenskega državljanstva, postali tako imenovani novi tujci. S tem so bili prestavljeni pod jurisdikcijo Zakona o tujcih, ki pa ni omogočal tranzitnega statusa za nekdanje jugoslovanske državljane, niti avtomatične pridobitve statusa tujca. Tem osebam je bil odvzet status stalnega prebivališča in tako so čez noč postali tujci, ki so na ozemlju Slovenije bivali nelegalno. Posamezniki so bili iz registra stalnih prebivalcev izbrisani po uradni dolžnosti, brez ustrezne zakonske podlage, brez upravne odločbe, in ne da bi bili o tem obveščeni. Kot pravi Jelka Zorn (v Dedić in drugi, 2003, 109) je bil izbris »arbitraren ukrep: niti širša javnost niti prizadeti niso vnaprej vedeli, kakšna pravila in zakoni bodo doleteli to skupino ljudi«.

Vlasta Jalušič (2007, 116) govori o izbrisu kot o »eni najhujših administrativnih etnično/rasnih diskriminacij in kršitvi človekovih pravic v postkomunistični

1 Postopek sprejemanja zakona, vloženih amandmajev in glasovanja je popisal Borut Mekina, 2007.

vzhodni in srednji Evropi zunaj območja vojnih konfliktov« in nadaljuje, da je bil izbris sistematično dejanje, usmerjeno proti etnični skupini Neslovencev, in tako vsebuje elemente etničnega čiščenja, ki se je dogajalo z administrativnimi postopki. Podobno Jasminka Dedić (v Dedić in drugi, 2003, 42) izbris imenuje »administrativno etnično čiščenje«. Za izbrisane je to dejanje pomenilo njihovo »civilno smrt« (Jalušič, 2007, 116).

Etnično gledano je bila skupina izbrisanih skoraj izključno neslovenskega rodu. Ko so bili postavljeni v eno samo administrativno kategorijo, so različne etnične, verske, izobrazbene, poklicne in druge skupine izgubile svoje notranje raznolikosti – vsi so bili enako izbrisani (Stojić, 2007). Jasminka Dedić je poleg tega opozorila na nesorazmerno veliko število oseb brez državljanstva med »neavtohtonimi« Romi, ki jih je izbris prizadel bolj kot katero koli drugo etnično populacijo (Dedić in drugi, 2003).

Večina izbrisanih je bilo delovnih imigrantov, ki so v Sloveniji s svojimi družinami tudi ostali. Znašli so se v nemogočem položaju, ko so se morali v šestih mesecih odločiti, ali bodo zaprosili za slovensko državljanstvo ali ne. Večina je imela namreč sorodnike in del lastnine v republikah nekdanje Jugoslavije, hkrati pa so se zavedali, da jim bo lastnina odvzeta, če bodo prosili za slovensko državljanstvo. Takrat je marsikdo verjel, da je ohraniti jugoslovanski potni list najmanj tvegano, saj je imela večina izbrisanih sorodnike v drugih republikah nekdanje skupne države (Lipovec Čebren, 2007).

4.2.1 Kako se je izbris lahko zgodil?

Pravna podlaga za izbris je bila torej podana v pravni praznini 81. člena Zakona o tujcih, saj ta zakon ni nikjer predpisal položaja in pravic nekdanjih državljanov drugih jugoslovanskih republik, ki so imeli prijavljeno stalno bivališče v Sloveniji. Isti zakon pa je v 82. členu opredelil pravice ostalih tujcev s stalnim bivališčem v Sloveniji, ki se jim je status avtomatično prenesel tudi v novo državo. Kot ugotavlja Zorn (2007), je bila s tem uzakonjena formalna diskriminacija med različnimi skupinami tujcev. Sprejet je bil sicer sklep, da bo Slovenija z drugimi jugoslovanskimi republikami sklenila sporazume o ureditvi statusa državljanov SFRJ, ki ne bodo postali državljani Republike Slovenije, a teh sporazumov ni bilo. Pravno praznino so tako na ministrstvu za notranje zadeve zapolnili z dekreti, kjer so določili, da osebni dokumenti oseb, ki niso postali slovenski državljani, od 27. 2. 1992 ne veljajo več, stalni prebivalci Slovenije, ki niso postali njeni državljani, pa so bili izbrisani iz registra stalnega prebivalstva (Zorn, 2007).

A kot ugotavljajo številni avtorji (Jalušič, 2007; Zorn, 2007; Zorn in drugi, 2007), izbrisa kot družbenega fenomena ni mogoče v celoti razložiti zgolj kot posledice pravne praznine v zakonskih določilih. Izbrisani so namreč živeli v Sloveniji, imeli so stike z mnogo uradnimi osebami, ki bi lahko opozorile na zakonsko napako, prav tako so imeli v Sloveniji socialne mreže, sosede, sodelavce, prijatelje. Zgodbo o izbrisu so zagotovo poznali tudi novinarji, a so le redki o njej govorili. Uršula Lipovec Čebren (2007b, 65) govori o t. i. kulturni anesteziji, ki so jo ustvarjali uradniki in prebivalci s svojo indiferentnostjo in tako privolili v izbris ter izbrisane ohranjali v tem stanju. Po njenem mnenju se je »akt izbrisa [...] iz makroravni – Ministrstva za notranje zadeve – tako uspešno 'prevedel' v telesa posameznikov predvsem zaradi vestnega posredovanja lokalnih skupnosti« (ibid.). Tudi Vlasta Jalušič (2007, 116) meni, da se izbris ne bi mogel zgoditi brez ideološkega sodelovanja več družbenih sfer: »Politične oblasti so izbris ukazale, birokracija je ta ukaz neusmiljeno izvajala, družba, torej večina slovenskih državljanov, pa je igrala vlogo večno nedolžnih in ignorirala vse dogajanje, kasneje pa obtožila same izbrisane«. Jalušičeva (2007) izpostavlja, da se je izbris zgodil kljub sprva relativno pravični ureditvi možnosti pridobitve statusa državljanstva, izjavi o dobrih namelih in želji Slovenije po ustanovitvi pravne države. Do izbrisa je prišlo popolnoma nedolžno, po brezosebni birokratski poti, uradniki so le prenesli nekaj podatkov iz enega registra v drugega (ibid.). Izbris se je zgodil kljub nekaterim opozorilom (Mekina, B., 2007) in ne da bi se ga večina ljudi sploh zavedala. Celotno izbrisani sami najprej niso vedeli zanj, saj o izbrisu niso bili obveščeni (Zorn v Dedić in drugi, 2003). To je tudi razlog, zakaj je trajalo deset let, preden so nastopili kot skupina in začeli javno zahtevati popravilo krivic. Vseskozi je veljalo prepričanje, da birokratski aparat ni storil nič narobe, da ni šlo za sistematično kršenje pravic, ampak za normalno delovanje države. Vendar pri izbrisu ni šlo le za posamične kršitve človekovih pravic, ampak za legalizacijo diskriminacije (Jalušič, 2007). Še več, kršitve so se dogajale še dolgo po samem izbrisu, celo po tem, ko je že ustavno sodišče ugotovilo neustavnost takratne zakonodaje. Poleg tega javnost teh kršitev nikoli ni jemala resno, večinoma so bili celo tisti, ki so javno opozarjali na krivice, označeni za izdajalce države. Na ta način se je v družbi vzpostavil občutek »organizirane nedolžnosti«, kot ga imenuje Jalušičeva (v Dedić in drugi, 2003), ki je bil poskus izogniti se odgovornosti in jo kolektivizirati. Proizvedla se je inverzija človeških vrednot, kjer so se ljudje lahko odrekli svoji osebni in kolektivni odgovornosti, odrekli so se lastni sposobnosti presoje (ibid.).

V novonastali državi se je oblikovalo več podmen, ki niso dopuščale domnev, da bi kršitve človekovih pravic v Sloveniji sploh lahko obstajale (Jalušič v Dedić in drugi, 2003). Jalušič (ibid.) izpostavlja dve najpomembnejši: a) verjelo se je, da nova država

temelji na človekovih pravicah, zato jih avtomatično zagotavlja oziroma se uresničujejo kar same; b) nova država je bila po definiciji nedolžna, tisti, ki so sodelovali pri njenem nastanku, pa nedotakljivi. Država naj bi za ljudi lepo skrbela že zaradi tradicionalne dobrote, človeškosti in tolerance njenih prebivalcev. Zlo pa je lahko povzročeno le v naši bližini, na Balkanu, v grozljivih vojnah, ne pa pri nas (ibid., 13).

Jalušičeva je opozorila na mit, ki ga je slovenska politična elita ustvarila ob ustanovitvi slovenske države. Gre za mit o nekakšni absolutni narodovi nedolžnosti, ki nenehno ustvarja strah in ogroženost, torej žrtveno identiteto, ki pa težko prevzema odgovornost zase in za druge, dokler se sklicuje na svojo ubogost. Jalušičeva mit povzema takole:

Slovenci nismo v zgodovini nikogar zatirali, nikomur nismo nič hudega storili in smo bili predvsem žrtve tujcev, različnih totalitarizmov itd. Če smo bili nasilni, smo se (zaradi zunanjih totalitarizmov) pobijali predvsem med samo. Identiteta slovenskega naroda je zato predvsem identiteta nič hudega slutečega ljudstva, ki je (ponavadi) žrtev svetovnih politik, ki se znesejo nad njim. Zaradi svoje majhnosti in zatiranosti v preteklosti ta narod in njegova država nikakor ne more nikomur storiti nič žalega. (Dedić in drugi, 2003, 15)

V družbi je torej obveljal občutek, da država ni storila nič narobe, če pa je kdo res bil izbrisan, si je to verjetno zaslužil, saj ni bil lojalen novi državi. Mekina I. (2007, 163) izpostavlja Slavka Debelaka, vodjo sektorja za upravne notranje zadeve na notranjem ministrstvu v času izbrisa, ki je povedal, da je ministrstvo pri urejanju vprašanj bivših državljanov SFRJ upoštevalo javni interes pred pravom. Pri tem se je Debelak skliceval na Zakon o splošnem upravnem postopku, ki ministrstvu nalaga spoštovanje javnega interesa, mnenje javnosti v tistem času pa je bilo po Debelaku zelo nenaklonjeno državljanom drugih jugoslovanskih republik. Ministrstvo se je torej odločalo skladno z »zahtevami ljudi« (ibid., 169).

Jelka Zorn (v Dedić in drugi, 2003) je opozorila na stigmo, ki jo je prinašala beseda tujec. Ne dovolj slovenizirani tujci, ljudje neslovenskega etničnega izvora so bili transformirani v kulturno Druge. Tako so se oblikovale razmere, v katerih je postala mogoča t. i. »opustitev etične dileme« (ibid., 19–20). Zaposleni na upravnih enotah so sledili navodilom od zgoraj in jih osebne zgodbe posameznikov, čeprav njihovih znanec, niso zanimale. Zakon o tujcih so izvajali, kakor da bi res šlo za ljudi, ki so prvič prišli v Slovenijo, čeprav so za mnoge posameznike vedeli, da dejansko živijo v Sloveniji in imajo tu tudi uradno stalno bivališče.²

2 Vseeno pa Zornova opozori na številne ljudi, ki jih navajajo izbrisani, ki so jim poskušali pomagati najti neko rešitev (Zorn v Dedić in drugi, 2003).

Izbris iz registra stalnega prebivalstva se je torej lahko zgodil zaradi množice pravnih, političnih in socialnih dejavnikov. Pravno je bil izbris možen zaradi nedoločene prehodnega statusa za nekdanje državljane Jugoslavije v Zakonu o tujcih. Ministrstvo za notranje zadeve je nato izdalo interno navodilo za izvajanje tega zakona, ki je predvidevalo odvzem dokumentov stalnim prebivalcem z jugoslovan-
skim državljanstvom, uradniki so to navodilo pri svojem delu vestno upoštevali. Za nemoteno izključevanje posameznikov ter odvzem njihovih pravic pa je bil potreben tudi molk prebivalstva in večine medijev.

4.2.2 Politična razparava o izbrisanih

Politični razpravi o izbrisanih lahko začnemo slediti šele dobrih deset let po izbrisu, saj je pred tem prevladujoči politični diskurz zanikal dejstvo izbrisa. Izbrisani so bili razumljeni kot osebe, ki so izključno same odgovorne za vse, kar se jim je zgodilo, ker naj ne bi želeli pridobiti slovenskega državljanstva in naj se ne bi potrudili urediti si statusa tujca (Mekina, I., 2007). Drugi so trdili, da je bil izbris zgolj posledica pravnega vakuuma in strukturno administrativne napake, za katero ni odgovoren nihče (Jalušič, 2007). Pogost je bil argument, da naj bi šlo za posledico urejanja državljan-
skih registrov in da je ime »izbrisani«
zgolj politična izmišljotina. Ustvarila se je iluzija, da je v ozadju izbrisa nekakšen »objektivni zakon«
osamosvojitve ali pa celo avtomatičen »zgodovinski«
proces, ne pa dejanje, torej konkretna odločitev, ki jo je sprejelo takratno vodstvo notranjega ministrstva (ibid.).

Ko je problematika izbrisa postala javna tema, se je uveljavil diskurz lojalnosti slovenskemu narodu in državi. To se kaže v argumentaciji, da so izbrisani nasprotovali slovenski osamosvojitvi, zaradi česar jih je doletela kazen – izbris. Nova slovenska država je poleg slovenskega naroda sprejela še lojalne državljane drugih republik nekdanje Jugoslavije, ki so nato skupaj odločali o tistih zunaj, o antidržavljanih, kot se je to zgodilo na referendumu leta 2004. Pri tem »demokracičnem«
odločanju seveda izbrisani niso smeli sodelovati (Zorn, 2007).

Vprašanje izbrisanih je v javnosti postalo podlaga za dejanja rasne in etnične diskriminacije, rasizma, sovražnega govora in nestrpnosti, pri čemer pa niso sodelovale le marginalne rasistične skupine, temveč tudi nekatere vodilne stranke in politiki. Kot pravi Jalušičeva (2007), so vprašanje izbrisa začele zlorabljati desne in nacionalistične stranke. Desničarski politiki so trdili, da bi povrnitev statusa izbrisanim pomenila nagrajevanje »agresorjev«
in »prevarantov«, ki bi nato zahtevali visoke odškodnine. Nacionalistični diskurz, ki je prevladoval v

parlamentarnih debatah o izbrisanih v času referendumu in volitev 2004, pa ni poskrbel le za ohranjanje neustavnega stanja, ampak je legitimiral in reproduciral sovražstvo do izbrisanih (Čuček, 2006). Levosredinske stranke sicer niso spodbujale sovražnih in rasističnih diskurzov, a tekom mnogih let na oblasti niso uspeli rešiti vprašanja izbrisa in popraviti krivic. Kot pravi Igor Mekina (2007), se stranke z izbrisom niso upale soočiti, saj bi to pomenilo začetek iskanja krivcev za izbris, kar pa bi vsaka stranka težko preživela. V nedogled ponavljajoč se argument, da so izbrisani v resnici agresorji na našo državo, je povsem zasenčil vse argumente izbrisanih in tako se je vedno znova legitimiralo zločinsko dejanje večine nad manjšino (Beznec, 2007). Ob izbrisanih so se vedno omenjale velikanske odškodnine in tudi levi politiki so se zapletli v pojasnjevanje, da izbrisani takih odškodnin ne bodo prejeli, nujnost odprave nezakonitosti ne glede na posledice pa je ostala spregledana. Tudi levosredinske stranke tekom mnogih let na oblasti niso obsodile izbrisa in poskusile popraviti krivice, saj so vsaj deloma delile prepričanje, da so izbrisani imeli možnost urediti svoj status in ga zaradi neke predpostavljene nelojalnosti novonastali državi niso uredili (Učakar, 2010).

Izbrisani so bili prek javnega političnega diskurza stigmatizirani in marginalizirani. Po dolgoletnem molku je enega svojih vrhuncev politična razprava o izbrisanih doživela v letu 2004, ko je vlada Toneta Ropa poskušala sprejeti tehnični in sistemski zakon o izbrisanih. Mekina (2004) je takrat ugotovil, da je argumentacija desne politične opcije o izbrisanih kot agresorjih nad slovensko državo prevladala, poslanci leve pa so le stežka utemeljevali nedopustno kršenje človekovih pravic osebam, za katere so tudi sami neredko menili, da ob osamosvojitvi Slovenije niso ravnali ustrezno. Končni vrhunec pa je politična razprava dosegla v letu 2008, ko se je novo oblikovana vlada Boruta Pahorja namenila izvršiti odločbo ustavnega sodišča glede poprave krivic izbrisanim. Takratna parlamentarna razprava ob interpelaciji notranje ministrice Katarine Kresal aprila 2009 je izpostavila nekaj ključnih tematskih niti o problematiki izbrisanih, ki jih v nadaljevanju predstavljam v dveh sklopih nasprotnikov in zagovornikov poprave krivic izbrisanim.

4.2.3 Šlo je za prenos med evidencami, država ni storila nič narobe

Nasprotniki ureditve statusa izbrisanih so za poimenovanje izbrisanih vztrajno uporabljali besedno zvezo »tako imenovani izbrisani«, saj so trdili, da izbrisa v Sloveniji ni bilo in da gre za politično konstrukcijo. Pri tem je bil najbolj jasen poslanec Grims:

Toda uporabljati izraz 'izbris' ali pa 'izbrisani', brez da se ga relativizira, brez narekovajev, kot v pogovoru rečemo 'tako imenovani', veste, to ima že samo po sebi veliko politično noto, ki je napačna. (Seja DZ, 2009)

Z uporabo stalne besedne zveze »tako imenovani« in narekovajev so želeli javnosti sporočiti, da izbrisanih ne gre jemati resno, in jim na ta način odvzeti njihovo legitimnost. Grims je namreč trdil, da ljudje v Sloveniji niso ostali brez državljanstva, mnogi so si status lahko uredili, državljanstvo je bilo ponujeno zelo širokemu krogu ljudi, sedaj pa se tisti, ki takrat v novo državo niso verjeli, pritožujejo nad domnevnimi krivicami in se imenujejo izbrisani:

Kajti Slovenija je ravnala popolnoma nasprotno: v času svoje osamosvojitve je kot edina evropska država vsem ponudila državljanstvo ali katerikoli status, samo prošnjo je bilo treba vložiti [...]. Nobena država, ne samo v Evropski uniji, ampak na svetu, ni ravnala tako benevolentno do vseh prebivalcev v času svojega nastanka. (Seja DZ, 2009)

Izpostavlja se dobronamernost Slovencev, ki nikakor ne bi bili sposobni takšnih kršitev, sploh pa ne ob osamosvojitvi, ki »predstavlja ponos naroda« (Kres v Seja DZ, 2009).

Pogost je bil tudi argument, da je med izbrisanimi veliko pripadnikov bivše JLA, ki je v času slovenske osamosvojitve izvajala agresijo nad novonastalo državo. Grims je zato na primer zahteval »individualno obravnavo ter izključitev iz pravic vseh tistih, ki so kalkulirali z vprašanjem samostojnosti ali celo napadli Slovenijo z orožjem« (Grims v Seja DZ, 2009). S tem se uvaja razlika med »krivimi« in »nedolžnimi« žrtvami, in kot pravi Jalušičeva, je »krive« žrtve dovoljeno diskriminirati, saj njihova »demonizacija in dehumanizacija obrne razmerje med storilci in žrtvami« (Dedić in drugi, 2003, 9).

Nasprotniki poprave krivic izbrisanim so trdili tudi, da bodo izbrisani prejeli velikkanske odškodnine na podlagi priznanja države, da je zagrešila krivice. Poleg tega tujci ne morejo biti prvi v vrsti za popravo krivic, saj imajo pred tem pravico do poprave krivic in ureditve statusa vse ostale skupine Slovencev, ki so jim bile človekove pravice prav tako kršene (Priatelj v Seja DZ, 2009). Tudi Irgl in Janša (v Seja DZ, 2009) sta izpostavila, da so do poprave krivic bolj upravičeni slovenski državljani in tisti, ki se jim je krivica zgodila prej, torej pred 30, 50 leti:

Prednost imajo tisti, ki so leta 1991 delovali v nasprotju z osamosvojiteljskimi težnjami Slovenije, in kljub pozivom, naj uredijo svoj status, tega niso storili. Vendar ne zato, ker jim to ne bi bilo omogočeno, pač pa zato, ker so kalkulirali, ker so špekulirali in ker si tega niso iskreno želeli. (Ibid.)

V tem kontekstu je pomembno opozorilo Kogovškove (2010: 83), da človekove pravice v javnih razpravah niso prepoznane kot pomembna družbena vrednota, pogosto so omalovaževane, predvsem »ranljive skupine, ki so kršitvam pravic najbolj izpostavljene, pa se vse prepogosto izpostavlja kot tiste, ki da imajo preveč pravic«.

Tisti, ki izbrisa ne priznavajo, zatrjujejo, da pri tem ne gre za vprašanje etnične pripadnosti, Slovenci proti Neslovincem, ampak za pozitiven odnos do domovine Slovenije. Tisti, ki so imeli do novonastale države pozitiven odnos, so si brez težav uredili nov status, drugi pa nove države niso sprejemali oziroma so na njen račun kalkulirali ali jo celo napadli, zato danes ne morejo pričakovati enakih pravic. Problem izbrisanih torej nikakor ni povezan z vprašanji nacionalnosti, ampak gre za pravičnost, državljska načela in izpolnjevanje demokratične volje večine (Seja DZ, 2009). Izbrisanim se očita preračunljivost in nevera v samostojno Slovenijo.

4.2.4 Izbris je pomenil kršitev človekovih pravic

V analizirani parlamentarni razpravi so na drugi strani zagovorniki poprave krivic izbrisanim trdili, da je bil izbris nezakonit, saj se je zgodil brez posebne odločbe ali obvestila posameznikom, poslanci pa so opozorili tudi na uradno korespondenco iz tistega časa, ki kaže, da se je takratno notranje ministrstvo dobro zavedalo pravnih dilem te skupine prebivalcev. Opozorili so na škodo, ki so jo ti posamezniki utrpeli zaradi izbrisa, zaradi česar je treba spoštovati odločbo ustavnega sodišča in jim vrniti status za nazaj, čeprav to ne more popraviti vseh krivic, ki so se jim dogajale (Seja DZ, 2009).

Poslanci so opozorili na krivdo politike, ki je dopustila pravno praznino, zaradi katere je do izbrisa lahko prišlo, ker ni želela potrditi amandmaja takratne poslanke Metke Mencin, ki bi to vprašanje uredil. Izbris so povezali s kontekstom politične tranzicije, oblikovanja naroda za novonastalo državo, ki se je želela znebiti pripadnikov drugih republik nekdanje skupne države:

Politične tranzicije [...] so čas, da se počisti teren [...]. Recimo, v blagi obliki, prenos evidenc iz enega hodnika na drug. Tudi ta slednja, lažja oblika čiščenja prostora ni bila tako nedolžna. Ne morem se znebiti občutka, da ni šlo le za izbris ljudi z »naglaskom«, »južnjakov«, ampak ima tudi pridih verske konsolidacije terena v času tranzicije. (Magajna v Seja DZ, 2009.)

Glede diskvalifikacije osamosvojitve so poslanci, naklonjeni reševanju problema izbrisanih, izrazili mnenje, da je prav izbris največja diskvalifikacija osamosvojitve, saj je nova država nastala zaradi želje po pravni varnosti, po človekovih pravicah,

po svobodi posameznikov in nediskriminaciji. Dejanje izbrisa pa je bilo v nasprotju z vsemi pričakovanji o humanosti nove države, kjer naj bi človekove pravice veljale enako za vse, tudi za tujce: »Človekovih pravic so v tej državi, in na to smo ponosni, deležni tudi tujci« (Sajovic v Seja DZ, 2009). Poslanec Žnidaršič pa je poudaril: »Ne nazadnje, tudi če bi vseh 25.000 in nekaj bilo proti osamosvojitvi, bi bil izbris, kakor se je zgodil, še vedno nezakonit« (Seja DZ, 2009).

Ministrica je v svojem zagovoru poudarila, da so izbrisani dejansko bili »le« preneseni iz aktivne v tako imenovano pasivno ali mrtvo evidenco znotraj samega registra stalnega prebivalstva, vendar je ta prenos povzročil, da »ljudje, vključno z otroci niso imeli možnosti uveljavljanja vrste socialnih, zdravstvenih in izobraževalnih pravic. Izgubili so pravno podlago za eksistenco. V državi, v kateri so imeli urejeno stalno bivanje, mnogi med njimi so se v njej tudi rodili in hodili v šolo, so čez noč postali ne samo tujci, ampak ilegalci« (Seja DZ, 2009, 53). Poslanec Magajna je v tem kontekstu zavrnil argument nasprotnikov, da bi se izbrisani morali samo odločiti za pripadnost novo nastali državi, pa se niso. Odločiti bi se namreč morali, če bi želeli slovensko državljanstvo, za stalno bivališče pa se jim ni bilo treba odločiti, saj so ga pred izbrisom že imeli prijavljenega v Sloveniji (Seja DZ, 2009).

4.2.5 Izbris »njih« kot orodje utemeljitve »nas«

Argumentacija, ki je torej omogočila izbris in dolgoletno javno zatiskanje oči pred resnico tega diskriminatornega dejanja države, je osnovana na strahu pred ogroženostjo države, ki naj bi jo predstavljali tisti, ki ob njeni osamosvojitvi niso postali del novo oblikovanega državljanskega telesa. Postavlja se torej meja med »nami« in »njimi« in »oni« naj bi »nas« ogrožali, ker so drugačni, tuji, nedomači oziroma z »nami« ne delijo pomembne vrednote, in sicer pripadnosti slovenskemu narodu. Čeprav je nova država nastala kot pravna država, kjer naj bi se spoštovale človekove pravice in vsi mednarodni standardi humanosti, so bile te vrednote podrejene varnosti javnega reda, varnosti tistih znotraj, članov, ki naj bi jih nova država obvarovala pred potencialno agresijo nečlanov. Poudarjena je benevolentnost novo nastale države, ki naj bi bila pri podeljevanju državljanstva zelo radodarna, zato naj bi bili vsi, ki so ostali zunaj, za to krivi sami, takšno ravnanje pa naj bi kazalo na njihov potencialno sovražen odnos do mlade države Slovenije.

Kot sem zapisala zgoraj, dejstva, da se je zgodil izbris, ni možno v celoti pojasniti s pravnega vidika, zgolj kot neko pravno praznino zakona o tujcih, saj je tudi ta pravna praznina nastala na podlagi določene argumentacije in logike, ki je ob osamosvajanju Slovenije pomembno temeljila na poskusu oddaljitve od svoje balkanske

soseščine. Jelka Zorn (2007) opozarja na nekatere prvine oblikovanja slovenske države, ki so pomembne za določanje državljanstva. Slovenija je namreč z osamosvojitvijo prešla z modela državljanstva, ki je pri priznavanju pravic prednostno upošteval status stalnega bivališča, na model etničnega državljanstva, ki ga Zorn (ibid.) imenuje etnodržavljanstvo. Novonastala država si je prizadevala doseči narodno homogenost, zato je nacionalizirala pravico do državljanstva, kar je povzročilo inferiorizacijo vseh prebivalcev neslovenskega etničnega izvora. V tem kontekstu so bili izbrisani najlažje označeni kot Drugi, kot neustrezni pripadniki nove države, saj naj bi s tem, ko niso pridobili slovenskega državljanstva, pokazali, da ne verjamejo v novonastalo državo. Zato so bili označeni za izdajalce, agresorje, skratka, nasprotnike Slovenije. Obveljali so za pripadnike Balkana, od katerega naj bi se Slovenija radikalno razlikovala, zato se je do njih vzpostavil izrazito rasističen diskurz, ki je ločeval med »nami« in »njimi« (ibid.). V kasnejših razpravah o (ne) utemeljenosti izbrisa se je ta ločnica še krepila, kršenje pravic pa je bilo utemeljeno s potrebo po zaščiti domačega prebivalstva. Ločnica med »nami« in »njimi« je torej postala tudi ločnica med zagotavljanjem pravic in možnostjo kršenja le-teh, ločnica, ki ne dopušča dvojnega pripadanja, temveč vsiljuje izbiro ene od strani. A končno ta ločnica bistveno določa tudi »nas«. Kot je zapisala Bajt (2010, 193): »Izbris namreč ni nekaj, kar se je zgodilo 'njim', izbris se je zgodil vsem 'nam' (prebivalcem in državljanom Slovenije) in postavlja izjemno ogledalo temu, kaj je in kako se definira 'slovenskost'«. Čeprav vsiljena izbira med »nami« in »njimi« napeljuje na razumevanje, da kršitev pravic drugih nima širšega vpliva, gre za krnitev humanosti vseh in nižanje standardov pravne varnosti za izključene in vključene.

4.3 Zakon o tujcih – drugič – begunska grožnja

Zakon o tujcih je ponovno prišel v ospredje zanimanja v letu 2016 kot posledica povečane migracije iz držav Bližnjega vzhoda, ki je postavila pod vprašaj temeljne vrednote EU ter slovensko demokratično in ustavnopravno ureditev. Kot ugotavljata Zagorc in Kogovšek Šalamon (2017), novela zakona namreč temeljito odstopa od načel slovenske ustave in nekaterih ključnih mednarodnopravnih zavez s področja varovanja človekovih pravic, Evropske konvencije o človekovih pravicah, Listine EU o temeljnih pravicah ter Konvencije o otrokovih pravicah. Sprejetje takega zakona je spremljala politična razprava, ki ni bila primarno osnovana na sovraštvu oziroma odkritem zanikanju pravic tujcem, kot je bilo to značilno za razpravo o izbrisanih, temveč na prevladujoči predpostavki razumevanja migracij kot varnostnega problema in vsiljene izbire med človekovimi pravicami »nas« ali »njih«.

V nadaljevanju bom izpostavila glavne tematske niti in diskurzivne elemente parlamentarne razprave, ki so tlakovali pot sprejemu protiustavnega zakona v pravni in demokratični državi.

4.3.1 Varnost

Varnost je eden glavnih okvirjev, ki v EU že od devetdesetih let dalje določajo politike priseljevanja in predpostavljajo ukrepe za upravljanje imigracije (Huysmans, 2000). Varnost je torej prevladujoča prizma razumevanja migracij, diskurz, ki povezuje imigracijo z varnostjo, pa je, kot ugotavlja Bigo (2005, 59), preстал dolg proces normalizacije, v katerem je nastalo zlitje obeh pojmov v »kontinuum (ne)varnosti«, s katerim opisuje prenos legitimnosti boja proti kriminalu na polje nadziranja nezakonite migracije, prisilcev za azil, pa tudi manjših prekrškov in nespoštovanja javnega reda s strani državljanov tretjih držav. V tem procesu je diskurz varnosti postal institucionaliziran, saj se po »dvajsetih letih diskurza in več kot desetih letih prakse nihče več ne sprašuje o policijskih pooblastilih, da regulirajo migracijo«, posledično pa se širi nabor ljudi, ki so predmet nadzora in izгона (ibid., 72).

Huysmans (2000, 758) izpostavlja, da je na podlagi takšnih izhodišč predpostavka, da migracije predstavljajo grožnjo varnosti, dobila status »zdrave pameti«, varnost pa se je v takem kontekstu začela tržiti kot »rešitev« (Walters, 2006, 197). Taka »varnostno-imigracijska« politika proizvaja številne kontradikcije. Na eni strani je za zapiranje in varovanje zunanjih meja EU namenjenih vedno več sredstev, na drugi strani pa število nezakonitih priseljencev postavlja pod vprašaj učinkovitost teh mejnih kontrol, kot ugotavlja Tsoukala (2005). Bigo (2005, 66) pri tem izpostavlja, da je imigracijska politika utemeljena na predpostavkah in predvidevanjih, namesto na poglobljenih analizah. Zakonski ukrepi namreč niso podkrepljeni z dokazi o spremembah stanja na terenu, ni natančnih podatkov, ki bi pokazali, kako imigracijski zakoni vplivajo na čezmejne pretoke blaga in ljudi, kako vplivajo na ekonomsko aktivnost. Večinoma gre za mnenja in špekulacije posameznih politikov glede na državo in njihovo politično moč. Do podobnega zaključka pride tudi Anna Triandafyllidou (2010), ki v svojem zborniku o nezakoniti imigraciji v izbranih državah članicah EU zaključuje, da so statistike o imigraciji nepopolne, predvsem pa pogosto nekorektno interpretirane, vseeno pa jih politiki v svojih govorih selektivno uporabljajo za legitimacijo represivnih ukrepov.

Vsi ti mehanizmi so bili izpostavljeni v parlamentarni razpravi ob sprejemanju novele Zakona o tujcih (Seja DZ, 2017). Številni poslanci so izpostavili, da so migracije »varnostno vprašanje« (Györkös Žnidar v Seja DZ, 2017), ki »lahko

postanejo grožnja javnemu redu in notranji varnosti« (Györkös Žnidar v Seja DZ, 2017). Kljub ugovoru nekaterih poslancev, da za tak preplah »ni osnove v resnih analizah podatkov« (Trček v Seja DZ, 2017), je večina vztrajala, da se »razmere lahko izredno hitro spremenijo« (Ferluga v Seja DZ, 2017) in da mora Slovenija »preprečiti neobvladljivo situacijo« (Verbič v Seja DZ, 2017). Varnostna vprašanja naj bi bila torej zgolj druga plat migracij, čeprav taka predpostavka ni utemeljena na konkretnih dejstvih. Tudi ni govora o konkretnih varnostnih grožnjah, ki naj bi jih migracije predstavljale, gre zgolj za načelna svarila pred neko potencialno grožnjo, ki naj bi bila migracijam inherentna.

Bauman (2016) opozarja pred tem trikom vladajočih, ki s spajanjem varnostnih vprašanj in migracije preusmerjajo strahove in negotovosti s področij, ki jih vlade težko naslavljajo in rešujejo, saj so del povečanih globalnih negotovosti in zahtevajo kompleksne rešitve, na področja, ki so bolj preprosta, vidna in za katere lahko vlade ponudijo hitrejše rešitve, kot je na primer »varnostna panika« (ibid., 44), ki se ustvarja okoli vprašanj migracij, rešitve pa se nato usmerjajo v večji nadzor na mejah, ne pa na globalne izvore migracij.

4.3.2 Predpostavljena nezakonitost

Migracije se slikajo kot varnostno vprašanje tudi prek diskurzov, ki predpostavljajo nezakonitost statusa migrantov oziroma predpostavljajo, da migranti niso upravičeni do vstopa. Predlagani ukrepi gredo tako v smer »učinkovitega upravljanja množičnega nedovoljenega priseljevanja« (Györkös Žnidar v Seja DZ, 2017), nujno naj bi bilo ohraniti »nadzor nad ilegalnimi migracijami« (Verbič v Seja DZ, 2017), zakon naj bi omogočil, da »bodo ilegalni migranti lahko takoj zavrtnjeni« (Vrtovec v Seja DZ, 2017). Vsi, ki prihajajo, so tako vnaprej določeni, da prihajajo nedovoljeno, da je njihov status ilegalen, tudi če so na primer upravičeni do mednarodne zaščite in azila po mednarodnih konvencijah.

Problematičen je že sam termin nezakonite oziroma ilegalne imigracije, saj vzpostavlja implicitno vez med priseljevanjem in kršenjem zakona, ilegalnost pa vpisuje v sama telesa imigrantov, čeprav jih v ilegalni položaj postavljajo šele restriktivni mejni režimi (De Giorgi, 2010) oziroma pravno definirane kategorije legalnosti in nelegalnosti (De Genova, 2002). Taka predpostavljena nezakonitost nato onemogoča, da bi ljudi, ki prihajajo na naše meje, videli kot pomoči potrebne posameznike, ki bežijo pred uničenjem v svoji državi, temveč jih vnaprej obsoja na marginalni status ter jih slika kot homogeno skupino ljudi, ki naj bi ogrožala javni red in mir. Migranti so na ta način opremljeni z negativno podobo, še preden sploh dosežejo

teritorij naše države, kar lahko vodi v rasizem in ksenofobijo oziroma vnaprejšnjo marginalizacijo. Poleg tega večina razprav, ki migracije sicer pripoznavajo kot družbeno realnost in pojav, ki je sestavni del sodobnih družb, ne omenjajo širših družbenih kontekstov ali sistemskih vzrokov, ki so v ozadju tega pojava oziroma zgodovinskih in ekonomskih razmerij med državami, ki, kot ugotavlja Sassen (2000), narekujejo točno določene vzorce migracijskih gibanj. Kot je zapisala Saskia Sassen, »se migracije ne zgodijo, ampak so producirane« (ibid., 155). A razprava v slovenskem parlamentu te zgodovinske in družbene produciranosti migracij večinoma ni prepoznala, temveč je o migracijah razpravljala kot o ahistoričnem družbenem pojavu, ki naj bi prvenstveno vplival na varnost Slovenije.

4.3.3 Preprečevanje zlorab

Čeprav nekateri poslanci v svojih izjavah vseeno priznavajo, da mora Slovenija pomagati tistim, ki pomoč potrebujejo, pri tem uporabljajo diskurzivne mehanizme, ki napeljujejo na razumevanje, da poleg tistih, ki so resnično potrebni pomoči, prihajajo tudi taki, ki sistem izkoriščajo, zato naj bi bilo ključno preprečiti zlorabe sistema. Ministrica tako na primer že v uvodu pove, da mora biti »cilj evropskega azilnega sistema [...] zaščita tistih, ki zaščito dejansko potrebujejo, pri čemer je treba preprečevati zlorabe« (Seja DZ, 2017). Besedica *dejansko*, ki se v tem kontekstu uporablja, napeljuje na razumevanje, da poleg tistih, ki zaščito *zares* potrebujejo, obstajajo tudi taki, ki zaščite ne potrebujejo, in torej zgolj zlorabljujejo sistem. Tako se vzpostavlja dvom o iskrenih namenih in potrebah vseh migrantov ter se ustvarja slika, da večina, ki želi vstopiti v našo državo, to počne s slabimi nameni in neupravičeno. Kot sem zapisala drugje (Učakar, 2017), takšno razumevanje nato odpira prostor mehanizmom vedno strožjega nadzora, ki se vpeljujejo, oziroma kar zanikanju mednarodnih obvez glede zagotavljanja zaščite beguncem, ki naj bi bili vpeljani prav z namenom zagotavljanja zaščite tistim, ki jo resnično potrebujejo. V takšnem kontekstu so vse prošnje za azil vnaprej implicitno označene kot neutemeljene, šele postopek dokazovanja pa lahko pokaže nasprotno. S tem se odgovornost prenaša na begunce same, ki morajo premagati vnaprejšnji dvom, ki spremlja njihovo prošnjo za mednarodno pomoč, in dokazati, da so upravičeni do zaščite, ki jim pripada po mednarodnih standardih in zavezah.

To je značilnost širšega evropskega diskurza azilne politike, ki iskalce azila enači z nezakonitimi migranti, v drugem koraku pa tako enačenje tlakuje pot humanitarne diskurzu o omogočanju zaščite tistim, ki naj bi jo resnično potrebovali, prav prek preprečevanja zlorab. Poudarek azilne politike tako prehaja iz zagotavljanja pravic prosilcem za azil k vprašanju zagotavljanja varnosti, preprečevanja zlorab

azilnega statusa in učinkovitega izгона neuspešnih prosilcev za azil. Wodak (2006, 186) piše celo o zlitju terminov azilant in imigrant v nov koncept »nezakonitega iskalca azila« (*illegal asylum-seeker*). Kompleksnost terminov migrant in azilant je bila tako zvedena na vprašanje varnosti držav sprejemnic. V parlamentarni razpravi ob sprejemanju dopolnitev Zakona o tujcih so poslanci na primer izpostavljali, da moramo ločevati med »begunci« in »migranti« (Verbič v Seja DZ, 2017), torej tistimi, ki naj bi bežali pred preganjanjem in tistimi, ki naj bi v Evropo prihajali zaradi boljših ekonomskih možnosti. Tudi ministrica izpostavi, da »ekonomskih migracij ni možno reševati znotraj azilnega sistema« (Seja DZ, 2017). Vzpostavljane razlikovanja med begunci in ekonomskimi migranti je pomembno prav v primerih ukrepov, ki naj bi zagotavljali zaščito tistim priseljencem, ki so do nje upravičeni glede na mednarodne standarde in pogodbe. Tako razlikovanje namreč temelji na predpostavki, da naj bi poleg tistih, ki so v stiski in bi jim bilo treba nuditi ustrezno zaščito, prihajali tudi taki, ki naj ne bi bili v stiski in torej niso upravičeni do enake zaščite, s čimer je izpostavljena potencialna nevarnost izkoriščanja sistemov zaščite. Pri tem je spregledana kompleksnost globalnih političnih in ekonomskih razmer, ki pa v učinku za migrante vodi v smer, kjer so vsi primarno razumljeni kot potencialni izkoriščevalci sistemov zaščite v državah sprejemnicah, ne pa žrtve razmer v svojih izvornih državah.

4.3.4 Kršenje pravic z namenom zagotovitve pravic

A pomembno je, da se argumentacija še ne ustavi na tej točki. Nadaljuje se namreč v smeri, da je v interesu vseh, da se zlorabe preprečijo, tudi tistih, ki naj bi bili dejansko upravičeni do pomoči. Poslanec Verbič (Seja DZ, 2017) na primer argumentira, da lahko »morebitni novi valovi in odzivi držav v sosesčini« privedejo do »masovnega porasta prošenj za mednarodno zaščito«, kar lahko vodi v »zlom azilnega sistema«, ki pa ima nato lahko »multiplikativne učinke, ki lahko privedejo do resne grožnje javnemu redu in notranji varnosti«. V takih razmerah pa državne institucije ne bodo več delovale normalno, tudi sistem azila ne, zato naj bi bilo v interesu vseh, da »preprečimo neobvladljivo situacijo«, tudi v interesu »tistih, ki so do pomoči upravičeni«. Vrtovec (Seja DZ, 2017) podobno zagovarja novelo zakona, ki »omogoča, da bodo ilegalni migranti lahko takoj zavrtnjeni«, z namenom preprečitve izrednih razmer, saj bi bilo v primeru izrednih razmer namreč »ogroženo delovanje vseh institucij, tudi azilnega sistema«. Represivni ukrepi strožjega nadzora in zanikanja človekovih pravic se torej vpeljujejo tudi s humanitarnim diskurzom zagotavljanja bolj pravične in hitrejše zaščite tistim, ki naj bi jo resnično potrebovali.

Pri tem zagovorniki novele zakona izpostavljajo, da gre zgolj za »preventivni zakon« (Gorenak, Dolinšek v Seja DZ, 2017), »zakon na zalogo« (Jurša v Seja DZ, 2017), ki čeprav morda odstopa od mednarodnopravnih zavez glede človekovih pravic ali nudenja zaščite, tega dejansko še ne dela, zgolj omogoča, da bi lahko »preprečili izredne razmere, če bi se stanje zelo poslabšalo, in to prav z namenom zagotoviti človekove pravice, v prvi vrsti lastnim državljanom in državljanom« (Gorenak v Seja DZ, 2017), pa tudi »tistim, ki so upravičeno pribežali v Slovenijo« (Vrtovec v Seja DZ, 2017). Vsak odstop od mednarodnopravnih določil naj bi bil torej storjen zgolj z namenom vzpostaviti varen sistem, ki bo omogočil delovanje državnih institucij in mehanizmov zaščite za vse, lokalno prebivalstvo in prišleke. Za dosego takega cilja naj bi bila zato dovoljena vsa sredstva.

4.3.5 Pravica do mednarodne zaščite kot nekaj zastarelega

Zagotavljanje azila je bilo nekoč izpostavljeno kot ena temeljnih vrednot EU, ki izhaja iz spoštovanja mednarodnih odgovornosti do zagotavljanja zaščite. Ta odgovornost in solidarnost do vseh, ki bežijo pred preganjanjem, je razumljena kot inherentni del evropskih vrednot. A danes azil ni več primarno izpostavljen kot sistem, ki temelji na varovanju človekovih pravic, ampak kot le eden izmed sistemov upravljanja z migracijami, kjer so bolj kot pravice izpostavljeni pritiski in pridobivanje kvalitetnih informacij v izogib prevaram sistema. Azilni sistem naj bi namreč spodbokavali prav poskusi prevar, ki prihajajo od zunaj. Evropski dokumenti, ki na primer navajajo konkretne številke o odstotku zavrženih prošenj za azil, le-te predstavljajo kot potrditev nevarnosti zlorab, ne pa npr. kot dokaz prevelike restriktivnosti azilnih postopkov (Učakar, 2017). Nezmožnost zagotavljanja ustrezne in hitre zaščite tistim, ki jo potrebujejo, ne postavlja pod vprašaj evropske humanosti, temveč krivi vse tiste, ki naj bi poskušali izkoristiti sisteme zaščite.

Nekateri poslanci tako na očitke predlogu novele zakona, da krši ženevsko konvencijo, odgovarjajo, da gre za »zastarel dokument, ki govori samo o beguncih« (Verbič v Seja DZ, 2017), da »[ž]enevske in druge konvencije niso prilagojene za današnji čas, predvsem na področju migracij« (Ferluga v Seja DZ, 2017) ter da so »človekove pravice omejene s pravicami drugih in v času krize mora država tehtati med pravicami tujcev in pravicami lastnih državljanov/prebivalcev« (Györkös Žnidar v Seja DZ, 2017). Opozorila nasprotnikov novele zakona, da so bile »mednarodne konvencije sprejete ravno zato, da se tudi v kriznih časih zagotovi spoštovanje človekovih pravic« (Vatovec v Seja DZ, 2017), so bila preslišana. V kontekstu opozoril številnih poslancev, da »mednarodne institucije, ki bi morale skrbeti za to področje, ne delujejo več« (Škoberne v Seja DZ, 2017) in da »mora vsaka država sama

poskrbeti zase« (Ferluga v Seja DZ, 2017), je nacionalna varnost izpostavljena kot ogrožena in primarna vrednota, ki se ji morajo podrediti ostale, Slovenija pa »nima samo pravice, ampak dolžnost zaščititi svoje interese« (Györkös Žnidar v Seja DZ, 2017). Sprejetje novele Zakona o tujcih je torej jasno vzpostavilo hierarhijo vrednot, kjer je na prvem mestu nacionalna varnost, ki so ji podrejene vse ostale.

4.3.6 Vsiljena izbira »mi« ali »oni«

Čeprav parlamentarna razprava o noveli Zakona o tujcih ni posegla po odkriti sovražnosti do tujcev, migrantov in beguncev, ki naj bi prihajali v Slovenijo, je vzpostavila ostro ločnico med »nami« in »njimi«. Številni poslanci so tako v svojih argumentacijah izhajali iz vsiljene izbire med varovanjem človekovih pravic nas, torej državljanek in državljanov ter prebivalk in prebivalcev Slovenije, ter njih, torej tistih, ki prihajajo. Ferluga (Seja DZ, 2017) je na primer pozval k pragmatičnosti, »ali bomo varovali naše pravice ali njihove«, Verbič (Seja DZ, 2017) je dodal, da »imamo že dovolj lastnih nezaposlenih državljanov, ki imajo prednost« pri zagotavljanju pravic, Jurša (Seja DZ, 2017) je dejal, da gre za »trk človekovih pravic, naših in njihovih«, da je seveda »treba pomagati vsem«, a se je vprašal, »kje je meja«.

Razmejitve med »nami« in »njimi« sledi eni od ključnih dihotomij, ki so prisotne v evropski migracijski politiki, in sicer dihotomiji znotraj/zunaj. »Polje znotraj označujejo vrednote, kot so svoboda, varnost, pravice, humanost, medtem ko je polje zunaj označeno z nevarnostjo, kršitvami, zlorabami, kriminalom« (Učakar, 2017, 175). Bauman (2016, 89) celo zapiše, da je migracijska politika namenjena krepitvi delitve med tema dvema velikima svetovnim kategorijama, čistim, zdravim in vidnim svetom znotraj ter odvečnim, temnim, okuženim in nevidnim svetom zunaj. Podmena te dihotomije je, da grožnja prihaja od zunaj – grožnja zmanjšane varnosti in svobode navznoter, grožnja povečanega kriminala, grožnja temeljnim vrednotam in svoboščinam znotraj EU. »Razmejitev med znotraj in zunaj poteka geografsko po zunanjih mejah EU, politično sega v države izvora in tranzita, kamor EU prek zunanje politike izvaža svoje varnostne standarde, kulturno pa poteka po liniji vrednot humanosti proti poskusom izkoriščanja sistemov zaščite in mobilnosti, s pojavi radikalizacije in ekstremizmov pa tudi izkoriščanja sistemov integracije« (Učakar, 2017, 175). Pri tem se spregleda, da se standardi humanosti zmanjšujejo tudi v prostoru »znotraj« z ignoriranjem mednarodnih pogodb in zavez glede varovanja človekovih pravic in zaščite življenj.

Vse to postane mogoče zaradi mehanizmov dehumanizacije migrantov, ki omogočajo, da migrantov ne obravnavamo več kot ljudi, temveč zgolj kot grozečo

nevarnost, ki jo moramo nekako obvladati. Številni avtorji (npr. Tsoukala, 2005; Zaiotti, 2007; Wodak, 2006) so že izpostavili, kako uporaba terminov v povezavi z migracijami migrante same depersonalizira in dehumanizira. Poleg mehanizmov ilegalizacije, ki sem jih izpostavila zgoraj, so pomembni še termini, ki napeljujejo na katastrofične naravne nesreče in migrante predstavljajo kot homogeno grozečo maso. Tudi poslanci so v parlamentarni razpravi omenjali »morebitne nove valove«, »valove migrantov in beguncev« ipd. (Seja DZ, 2017).

4.3.7 Upravljanje

Še en pomemben mehanizem, ki vodi v dehumanizacijo migrantov, je uporaba tehnicističnega jezika in terminov, ki vodijo v razumevanje migracij kot tehničnega vprašanja. V primeru analizirane razprave v parlamentu gre za to, da se le-ta osredotoča predvsem na tehnični vidik izvajanja zakona, torej na vprašanja, kdaj se zakonski ukrep sproži, kakšna večina je potrebna za njegovo aktivacijo in podobno. Ministrica Györkös Žnidar (Seja DZ, 2017) na primer izpostavi, da daje zakon zgolj »pravno podlago za ukrepanje, ko pride do točke preloma«. Poslanec Verbič (Seja DZ, 2017) zmanjšuje pomen samega zakona in se osredotoča šele na ukrepe: »Zakon še nič ne pomeni, ukrep lahko sproži šele DZ na podlagi realne ogroženosti«.

Ključna beseda je »upravljanje«. Ministrica Györkös Žnidar (Seja DZ, 2017) pravi, da gre do ukrepi v smer »učinkovitega upravljanja množičnega nedovoljenega priseljevanja«. Termin upravljanje je v evropskih dokumentih migracijske politike zamenjal termin nadzor in nakazuje na bolj aktiven pristop k uravnavanju priseljevanja, kjer naj bi bili varnostni cilji EU zgolj en del celotnega pristopa, a hkrati migracije izpod okrilja diskurza varnosti prestavlja pod okrilje tehnokratskega diskurza (Učakar, 2017). Pri tem umanjka širši razmislek o tem, kaj posamezen ukrep pomeni za konkretne ljudi, na kakšen način jih zadeva, kakšne bodo posledice. Na to je na primer opozorila poslanka Levičar (Seja DZ, 2017), ko je izpostavila, da novela zakona ne določa, »kaj je neobvladljivo število migrantov na naših mejah, ki naj bi bili razlog za aktivacijo zakona«. Na mehanizme dehumanizacije je opozoril tudi Hanžek (Seja DZ, 2017), ko je poslance opozoril: »Pozabili pa ste na vzroke, bombardirate njihove države, ko pa pridejo po pomoč, pa zapiramo«. Uporaba tehnicističnega diskurza torej omogoča, da so migracije razumljene kot neoseben, tehničen pojav, s katerim se nato lahko upravlja. Ko tehnicističen jezik zamenjuje bolj vojaškega, ki je uporabljal besede, kot so nadzor, boj, preprečevanje, zaščita in podobno, se represivnost v jeziku navidezno omili, a to ne vodi v bolj humano razumevanje migracij, saj migranti ostajajo dehumanizirani, neosebna grozeča množica, ki naj bi predstavljala nevarnost za ustaljeni red držav priselitve.

In če vse zgoraj navedene tematske niti povežemo v celotno argumentacijo, sledi, da tujci, ki prihajajo na naše meje, sicer potrebujejo pomoč, a najprej je treba zagotoviti, da sistemov pomoči ne bodo izkoriščali, saj bi to vodilo v kolaps. Zato je v interesu vseh, da se najprej zagotovi varnost, ki bo šele omogočila pogoje za zaščito vseh, a primarno naših državljanov. V širših družbenih kontekstih evropeizacije in globalizacije, ki so nekaj časa napovedovali celo zlom nacionalne države, se ironično kot moderne vrednote izpostavljajo vrednote zaščite prav te nacionalne države, katere pomen naj bi se zmanjševal, kot zastareli pa se označujejo mednarodni standardi humanosti in človekovih pravic, ki so bili zgodovinsko izbojevani.

4.4 Zaključek

Zakon o tujcih je torej že dvakrat v slovenski zgodovini igral pomembno vlogo pri »perforiranosti« slovenske demokracije. V prvem primeru, izbrisu, ki se je zgodil ob slovenski osamosvojitvi, njegove posledice pa so bile dolgoročne, je bila podlaga kršitvam odkrita in jasno izražena sovražnost do »drugih«, takrat »balkanskega drugega«, ki je predstavljal svet, od katerega se je Slovenija želela čim bolj in čim hitreje ločiti. Ta »drugi« je bil spremenjen v agresorja, sovražnika, izdajalca naroda, s čimer je bila dosežena popolna dehumanizacija prizadetih posameznikov in tlakovana pot kolektivnemu pozabljenju človekovih pravic, pravne države in drugih vrednot, za katere si je slovenska osamosvojitve prizadevala. Drugo veliko »luknjo« v slovenski demokratični in pravni ureditvi pa predstavlja novela Zakona o tujcih, ki je bila sprejeta januarja 2017 kot posledica povečanega priseljevanja z Bližnjega vzhoda v letih pred tem. Novela je bila namreč v državnem zboru sprejeta kljub temu, da odkrito krši tako slovensko ustavo kot mednarodnopravne zaveze s področja varovanja človekovih pravic. V parlamentarni razpravi, ki je spremljala sprejem novele, so bile take kršitve upravičene z zagotavljanjem notranje varnosti, celo človekovih pravic lastnih državljanek in državljanov, prebivalk in prebivalcev, mestoma celo prek perverzne logike predstavljene kot humanitarni ukrep, ki naj bi preprečil, da bi v primeru krize odpovedali vsi državni sistemi, tudi azilni. Sprejem take novele zakona naj bi bil tako v interesu vseh vpletenih, domačih državljanek in državljanov ter migrantov, beguncev in azilantov. Čeprav odpira vrata kršitvam in se odmika od vrednot humanosti in človekovih pravic, naj bi bila novela potrebna prav zaradi zagotavljanja varnosti vsem.

Za razliko od leta 1991 se tujcem danes ne očita več sovražnosti, kot se je v času izbrisa. Ukrepi, ki v končni fazi predvidevajo suspenz človekovih pravic, so tlakovani z najboljšimi nameni zagotovitve varnosti. Seveda primarno za lastne državljanke, a tudi za varnost države, normalnega delovanja institucij, ki bi lahko šele v takih

pogojih zagotavljale pravice tudi migrantom, beguncem, azilantom. Izredno stanje naj bi namreč vodilo v še večji suspenz pravic, za oboje, državljane in migrante. Argumentacija za sprejem novele Zakona o tujcih tokrat ne temelji na sovražnosti in nesprejemanju »drugih«, temveč na sprevrženi logiki, da bo omejitev človekovih pravic v nekaterih okoliščinah, ki niti niso jasno določene, šele resnično omogočila zaščito pravic, najprej domačega prebivalstva in nato tudi tujcev. Mednarodne konvencije o zaščiti življenj in varovanju človekovih pravic so relativizirane z njihovo zgodovinsko oddaljenostjo, ideja o potencialni ogroženosti nekje v prihodnosti, ki ni niti natančno definirana niti pospremljena s konkretnimi analizami, pa je dovoljšna podlaga za suspenz človekovih pravic in humanosti, ko bi jih bili primorani zagotavljati drugim. Vzpostavlja se vsiljena izbira med »mi« in »oni«, ki je razumljena kot naravna in samoumevna. Diskurz o ogroženosti je povsem normaliziran, sekuritizacija pa ključna naloga držav, da zaščitijo svoje interese. Zagovorniki novele zakona ne skušajo omiliti dejstva, da novela krši mednarodnopravne sporazume. Medtem ko so akterji izbrisa še dolgo trdili, da se izbris ni zgodil, torej je bil prevladujoč mehanizem zanikanje kršitve, ob sprejemanju novele Zakona o tujcih v letu 2017 zanikanje kršitev mednarodnih konvencij ni več v ospredju. Mednarodne konvencije so celo označene kot zastarele, kot neprimerne za čas, v katerem smo, in izzive, ki naj bi jih migracije danes predstavljale za varnost države.

Čeprav so se torej argumentacija in načini utemeljevanja dopuščanja kršitev v okviru zakona o tujcih spremenili od izbrisa do aktualne novele, povezane z migracijami, in prešli od odkrite sovražnosti do tujcev do suspenza pravic tujcem z namenom zagotavljanja varnosti za vse, v centru razprav ostaja temeljna ločnica med »nami« in »njimi«. Humanistične vrednote, človekove pravice in zagotavljanje zaščite po mednarodnih konvencijah so soočene z zapiranjem meja ter ščitenjem nacionalnih političnih in ekonomskih interesov. Primat varnosti ponovno omogoča suspenz človekovih pravic. Ključni izziv za prihodnost je zato vprašanje, kako dekonstruirati implicitno povezavo med migracijami/tujci in varnostno grožnjo ter opozarjati na vsiljenost izbire med »našimi« in »njihovimi« pravicami, ki v končni fazi vodi v krnitev humanosti vseh.

Viri in literatura

Bajt, Veronika, 2010: Več kot zgolj administrativno ustvarjeni »tujci«: Izbrisani in odmev nacionalistične konstrukcije Drugega v simbolni ideji o »nas«. V: *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (ur. Kogovšek, Neža in drugi). Ljubljana: Mirovni inštitut. 193–214.

- Bauman, Zygmunt, 2016: *Strangers at our door*. United Kingdom: Polity Press.
- Bezcec, Barbara, 2007: Zgodba nekega boja. *Časopis za kritiko znanosti*. XXXV/228. 7–9.
- Bigo, Didier, 2005: Frontier controls in the European Union: who is in control? V: *Controlling Frontiers: Free Movement into and within Europe* (ur. Bigo, Didier in Guild, Elspeth). Aldershot, Hants, England: Ashgate. 49–99.
- Čuček, Tina, 2006. Slovenski poslanci o izbrisanih: analiza parlamentarnih razprav. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* (Poročilo št. 05). Ljubljana: Mirovni inštitut. 190–211.
- De Genova, Nicholas P., 2002: Migrant 'Illegality' and Deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology*. 31/1. 419–447.
- De Giorgi, Alessandro, 2010: Immigration control, post-fordism, and less eligibility: A materialist critique of the criminalization of immigration across Europe. *Punishment & Society*. 12/2. 147–167.
- Dedić, Jasminka in drugi, 2003: *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana, Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Huysmans, Jef, 2000: The European Union and the securitization of migration. *Journal of Common Market Studies*. 38/5. 751–777.
- Jalušič, Vlasta, 2007: Organizirana nedolžnost in izključevanje: Nacionalne države in državljanstvo po vojni in kolektivnih zločinih. *Časopis za kritiko znanosti*. XXXV/228. 101–121.
- Kogovšek, Neža, 2010: Izbris kot kršitev pravno zavarovanih človekovih pravic. V: *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije* (ur. Kogovšek, Neža in drugi). Ljubljana: Mirovni inštitut. 83–142.
- Lipovec Čebren, Uršula, 2007: Metastaze izbrisa. *Časopis za kritiko znanosti*. XXXV/228. 59–75.
- Mandelc, Damjan in drugi, 2011: Perforated democracy : disintegration, state-building, europeanisation and the erased of Slovenia. *Revija za sociologijo : sociološki tromesečnik*. 41/1. 27–49.

- Mekina, Borut, 2004: Odločna zmaga desnice: izbrisani, prvi polčas. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti* (Poročilo št. 03). Ljubljana: Mirovni inštitut. 56–67.
- Mekina, Borut, 2007: Spomenik izbrisanim. *Časopis za kritiko znanosti*. XXXV/228. 48–54.
- Mekina, Igor, 2007: Izbris izbrisa. *Časopis za kritiko znanosti*. XXXV/228. 157–170.
- Sassen, Saskia, 2000: *Guests and aliens*. The New Press.
- Seja DZ, 2009: nadaljevanje 4. seje, 1. april 2009. Dostopno na naslovu: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=97&cs=1&o=10&unid=SZA|4117986C16517902C12575B40042E9F1&showdoc=1> (citirano 7. julij 2017).
- Seja DZ, 2017: nadaljevanje 26. seje, 26. januar 2017. Dostopno na naslovu: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=VII&ctype=mag&cuid=7A5D715F93136AC7C12580B4002FD02E> (citirano 3. avgust 2017).
- Stojić, Marta, 2007: Izbris: od liminalnosti do metafore. V: *Časopis za kritiko znanosti*. XXXV/228. 148–155.
- Triandafyllidou, Anna, 2010: Irregular Migration in Europe in the Early 21st Century. V: *Irregular migration in Europe: myths and realities* (ur. Triandafyllidou, Anna). United Kingdom: Ashgate Publishing Limited. 1–22.
- Tsoukala, Anastassia, 2005: Looking at Migrants as Enemies. V: *Controlling Frontiers: Free Movement into and within Europe* (ur. Bigo, Didier in drugi). Aldershot, Hants, England: Ashgate. 161–192.
- Učakar, Tjaša, 2010: *Izbris ali prenos : boj za interpretacijo izbrisanih* (diplomsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Učakar, Tjaša, 2017: *Migracijska politika EU: nove artikulacije izključevanja v 21. stoletju*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- Walters, William, 2006: Rethinking borders beyond the state. *Comparative European Politics*. 4/2–3. 141–159.
- Wodak, Ruth, 2006: Mediation between discourse and society: Assessing cognitive approaches in CDA. *Discourse Studies*. 8(1). 179–190.

- Zagorc, Saša in drugi, 2017: Slovenia: Amendments to the Aliens Act Enable the State to Activate Closure of the Border for Asylum Seekers. V: EU Immigration and Asylum Law and Policy (ur. Odysseus network). Dostopno na naslovu: <http://eumigrationlawblog.eu/slovenia-amendments-to-the-aliens-act-enable-the-state-to-activate-closure-of-the-border-for-asylum-seekers/> (citirano 14. september 2017).
- Zaiotti, Ruben, 2007: Of friends and fences: Europe's neighbourhood policy and the 'Gated community Syndrome'. *Journal of European Integration*. 29(2). 143–162.
- Zorn, Jelka, 2007: Mi, etno-državljeni etno-demokracije: nastajanje slovenskega državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti*. XXXV/228. 17–33.
- Zorn, Jelka in drugi, 2007: Zakaj se ukvarjati z izbrisom? *Časopis za kritiko znanosti*. XXXV/228. 11–15.

5 Identitetna gibanja in politike spola in seksualnosti v Sloveniji

Milica Antić Gaber in Roman Kuhar

5.1 Uvod

V pričujočem poglavju reflektirava politike enakosti na področju spolov in seksualnosti, ki so v Sloveniji nastale v postsocialističnem obdobju od leta 1991 naprej, in naslavlja upore proti tovrstnim prizadevanjem, katerih gonilno kolo je v zadnjih nekaj letih gibanje proti tako imenovani teoriji spola. To gibanje predstavlja prelom s preteklimi upori, saj je prevzelo nove politične taktike delovanja ter nov diskurz, ki se – podobno kot politike enakosti – sklicuje na človekove pravice. V marsičem je ta upor pravzaprav zrcalna podoba delovanja tistih, ki si prizadevajo za politike enakosti, saj je gibanje proti teoriji spola prevzelo strategije in jezik, ki so ga do sedaj uporabljali zgolj aktivistike in aktivisti feminističnega gibanja ter gibanja LGBT.

V prvem delu poglavja predstavlja zgodovinski vpogled v problematiko in kontekstualizirava nastanek posameznih politik. Zanima naju, kako in kdaj so bila določena vprašanja na področju spola in seksualnosti umeščena na politično agendo in kakšen je bil izplen s tem povezanih javnih razprav.

V drugem delu naju posebej zanima umeščenost tematik spola in seksualnosti v akademski prostor, saj za obe tematiki velja, da obstaja tesna prepletenost med feminističnim aktivizmom in aktivizmom LGBT ter akademijo. Eno in drugo področje se je namreč pogosto vzajemno podpiralo in omogočalo – akademsko vedenje se je prevajalo v politike aktivističnega delovanja, in obratno, izkušnje aktivizma so informirale in vzpodbujale znanstveno raziskovanje. Poudarek na akademskem prostoru je pomemben tudi zaradi tega, ker so bili prav akademski akterji in akterke ene od prvih tarč gibanja proti tako imenovani teoriji spola. Gibanje namreč meni, da naj bi bili prav »radikalne feministke in homoseksualni aktivisti« na univerzah avtorji te domnevne teorije, ki je predstavljena kot teorija zarote in domnevno usmerjena v uničenje tradicionalne družine, očetovstva, materinstva itd. Zadnji del poglavja je tako namenjen naslovtvi tega gibanja in njihovega delovanja v Sloveniji.

Najini osnovni tezi sta dve: nova družbena gibanja v osemdesetih so pomenila pomembno zaledje za institucionalizacijo feminističnega in gibanja LGBT v devetdesetih in za vzpostavitev političnih zahtev na področju enakosti spolov in

zagotavljanja človekovih pravic oseb LGBT. Ta »časovna prednost« pred ostalimi državami v postsocialističnem svetu Vzhodne Evrope, kjer omenjena gibanja praviloma nastajajo šele po spremembi političnega režima, je prispevala k temu, da je Slovenija v devetdesetih hitreje sprejela posamezne elemente politik enakosti na analiziranih področjih (na področju enakosti spolov pa je imela tudi dobro zaledje že v socialističnih politikah), vendar se je ta proces – spričo retradicionalizacije – konec devetdesetih začel ustavljati. Najbolj jasno je bila ta »časovna prednost« izgubljena na področju pravnega urejanja istospolnih partnerskih zvez in družin ter položaja transspolnih oseb.

Najina druga teza pa govori o tem, da je neglede na raven že sprejetih politik na področju spola in seksualnosti upor proti tem politikam vse bolj globalen, v Evropi – in tudi drugod – pa se kaže predvsem v obliki gibanj proti teoriji spola. Ta gibanja se namreč pojavijo bodisi kot preventivna gibanja, ki naj bi vnaprej preprečila sprejemanje politik enakosti (npr. referendum o definiciji zakonske zveze), ali pa kot gibanja, ki poskušajo spremeniti/ukiniti že sprejete politike – na primer v povezavi z reproduktivnimi pravicami žensk. Tako kot pri politikah enakosti lahko govorimo o učinku razpršitve teh politik v določenem političnem nadnacionalnem prostoru, enako velja tudi za upor proti tem politikam. »Uspešni« tuji primeri so botrovali prevzemu enakih politik izključevanja tudi v slovenskem prostoru.

5.2 Zgodovinski vpogled v identitetni feministični aktivizem in politike enakosti spolov

Ko govorimo o zgodovini ukvarjanj s feminističnim gibanjem, se vsaj v slovenskem političnem in akademskem prostoru znajdemo pred zagatnim vprašanjem, katero (feministično) delovanje sploh naslavljamo. Ali imamo v mislih katero koli delovanje, ki se je ukvarjalo z enakostjo in enakopravnostjo žensk in moških, tudi delovanje iz obdobja, ko se o feminizmu vsaj javno ni govorilo, ker se ga je povezovalo z meščansko ideologijo, ta pa je zanemarjala razredno vprašanje, in z gibanjem belih žensk srednjega razreda? Te aktivnosti so bile v slovenskem in širšem jugoslovanskem okolju znane kot aktivnosti za enakopravnost žensk in moških. Po ukinitvi AFŽ leta 1953 niso imele svoje posebne organizacijske oblike, ampak so se odvijale znotraj takratnih družbeno-političnih organizacij, še v največji meri v Socialistični zvezi delovnega ljudstva, ki je za ta vprašanja ustanovila tudi posebno Sekcijo za družbeno-politično aktivnost žensk (Papić, 1989; Jeraj, 2005; Jovanović 2014). Ali pa imamo v mislih neodvisne ženske, feministične skupine in organizacije, ki so delovale izven institucij sistema in so na politiko in politike (večinoma so bili moški) naslavljale vprašanja enakosti žensk in moških, ki jih je obstoječa politična

garnitura vztrajno postavljala na drugi tir ali pa se z njimi ni ukvarjala, ker so vedno obstajala kakšna bolj pomembna in urgentna politična vprašanja (Jalušič 2002)?

Vsekakor drži, da novega feminističnega gibanja (porajajočega se v osemdesetih letih) nikakor ni mogoče misli brez tega, kar so v zgodovino vseh teh aktivnosti prispevale posameznice in njihove organizacije še v času pred in med obema vojnama, pa tudi ne brez tega, kar je bilo vgrajeno v temelje jugoslovanskega in slovenskega socialističnega reda, brez dejavnosti aktivnih političark socialističnega obdobja in kritičark obstoječega stanja iz akademskih krogov in krogov novih družbenih gibanj (NDG) osemdesetih let prejšnjega stoletja. Vendar pa se bomo v pričujočem tekstu omejili na aktivnosti novega feminističnega vala od devetdesetih let dalje.

Novo feministično gibanje je, kot ugotavlja Vlasta Jalušič (2002: 28), nastalo kot del tako imenovanega civilno-družbenega gibanja, ki se je razvilo in artikulovalo pod vplivom zahodnoevropskih feminističnih gibanj. Podobno kot druga takrat nastajajoča gibanja (mirovniško gibanje, ekološko gibanje itd.) je najprej dobilo podporo znotraj takratne ZSMS, a se je razvijalo ločeno in neodvisno od drugih gibanj. Od leta 1984, ko je bila ustanovljena Ženska sekcija pri Sociološkem društvu, in od nastanka skupine Lilit leto pozneje je bilo ustanovljenih veliko manjših skupin, ki so delovale na različnih področjih, razvile so različne oblike delovanja in sledile različnim ciljem, povezanim z enakostjo spolov: od oblik pomoči in samopomoči do raziskovalnih in povsem političnih ciljev (Dobnikar, 1999, navedeno po Jalušič, 2002: 38).

Vsaka posebej je opozarjala na nekatera s strani politike »pozabljena«¹ področja delovanja, mobilizirala članice in senzibilizirala širšo javnost za ureditev podočij, kot so nasilje nad ženskami (SOS telefon za ženske in otroke žrtve nasilja), pravice istospolno usmerjenih (Lezbična Lilit), pravica do političnega predstavnštva (skupina Ženske za politiko) in podobno. Članstvo v teh organizacijah praviloma ni bilo formalizirano in mnoge so bile hkrati članice več različnih skupin in iniciativ. V času tranzicije so z izjavami za javnost, peticijami, protesti, kolokvijami in podobnim delovanjem opozarjale na nevarnost izgube ali zniževanja nivoja že pridobljenih socialnih in političnih pravic (med njimi pravice do umetne prekinitve nosečnosti in pravice do plačanega porodniškega dopusta), opozarjale so na izrinjanje žensk iz sfere dela in potiskanje v sfero zasebnosti, kritične so bile do poskusov retradicionalizacije (podaljševanje neplačanega porodniškega dopusta do treh let, skrajševanje potrebne delovne dobe za upokožitev za vsakega otroka, uvajanje gospodinjskih šol ipd.) in do izrinjanja iz političnega odločanja (občutno znižanje deleža žensk v telesih političnega odločanja).

Prav vsled omenjenega opozarjanja in zaradi »srečnih« političnih okoliščin (po razpadu desno-sredinske Demosove vladne koalicije leta 1992 je na volitvah zmagala levo-sredinska LDS, naslednica nekdanje ZSMS, v kateri je bil že na konferenci leta 1989 oblikovan predlog za ustanovitev ministrstva za ženske) nastanejo ugodnejši pogoji za nekoliko drugačen odnos do vprašanja enakosti žensk in moških. Skupini močnih žensk v LDS je namreč uspelo prepričati vodilne v stranki, da je treba vprašanje enakosti spolov posebej nasloviti in se z njim ukvarjati po vzoru tistih držav, ki bi na tem področju lahko bile Sloveniji vzor. Tako je po ustanovitvi Parlamentarne komisije za žensko politiko leta 1990 (v nadaljevanju Komisija) nova vlada z odlokom julija 1992 ustanovila še Urad za žensko politiko (v nadaljevanju Urad), s čimer je Slovenija prva v bloku nekdanjih socialističnih držav postavila nove institucionalne mehanizme za enakost žensk in moških (Jalušič in Antić, 2001: 24). Tako Komisija kot Urad sta sicer skozi zgodovino svojega delovanja spreminjala imeni, sestavo in naloge, pa vendar danes lahko govorimo že o dveh desetletjih in pol kontinuiranega institucionalnega delovanja na tem področju.

V prvem mandatu je bilo sodelovanje med tema dvema institucijama in civilno družbo (med njimi še posebej ženskim gibanjem in feminističnimi skupinami in posameznicami) najtesnejše, kar je razvidno iz nekaj dejstev: samo v prvi sestavi Komisije so bile njene članice izključno ženske; poleg direktorice Urada, ki je bila vabljen na seje parlamentarne komisije, so bile samo v tem mandatu stalne članice Komisije tudi nekatere članice ženskega gibanja (Mencin Čeplak, 2015), ki so tako imele neposreden dostop do te institucije in njenega delovanja. V kasnejših mandatih se je takšna praksa prekinila, kar je botrovalo izgubi neposredne povezave med ženskim gibanjem, feministično agendo in formalno, institucionalizirano politiko.

Prva predsednica Komisije Metka Mencin Čeplak ugotavlja, da se je Komisija v prvem mandatu ukvarjala predvsem z družinsko politiko (Mencin Čeplak, 2015), čeprav je Odlok o ustanovitvi komisije med najpomembnejšimi nalogami navedel tudi obravnavo zakonov in drugih aktov, ki zadevajo položaj žensk ter spremljanje njihovega uresničevanja; spremljanje in obravnavanje vprašanj v zvezi s položajem žensk v družbi; spremljanje uresničevanja mednarodnih dokumentov, ki se neposredno nanašajo na položaj žensk in pogojev za ukinitev vseh oblik diskriminacije med spoloma ter vzpostavljanje enakih možnosti žensk za vstopanje na področja dela, izobraževanja in politike.¹ Zagotovo je eden pomembnejših uspehov Komisije v tem obdobju (morda celo najpomembnejši) ta, da je ob močni podpori organizacij civilne družbe (od sindikatov do feminističnih skupin) v

1 *Odlok o ustanovitvi in nalogah komisij in odborov DZ RS*, Uradni list RS št. 12/93, z dne 5. 3. 1993.

Ustavi iz leta 1991² pomagala ohraniti 55. člen, po katerem je odločanje o rojstvu svojih otrok svobodno.

Urad za žensko politiko (leta 2001 se je preimenoval v Urad za enake možnosti), ki je bil ustanovljen leta 1992 na pobudo Komisije in je nakazoval zavezo vlade k integraciji načela enakosti spolov v vse vladne politike (t. i. gender mainstreaming), je ob svoji ustanovitvi deloval kot samostojna strokovna služba vlade. Ob ustanovitvi so bile naloge Urada poleg spremljanja položaja žensk in uresničevanja njihovih pravic, obravnavanja predpisov z vidika položaja žensk, sodelovanja pri pripravi predpisov, dajanja pobud Vladi za ukrepe s svojega delovnega področja ter pripravljanja analiz in poročil tudi obravnava pobud ženskih organizacij, skupin in gibanj.³ Zadnja omenjena naloga je rezultat tega, da je do ustanovitve Urada prišlo na pobudo posameznic iz feminističnih skupin. Ob spremembi imena Urada leta 2001 v Urad za enake možnosti in statusa Urada (postane integralni del vladnih služb) te naloge ni več med njenimi zadolžitvami. Tako se tudi »uradno« pretrga vez med Uradom, ženskimi skupinami in gibanjem. Ta vez je bila ponovno vzpostavljena šele pri pripravi *Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015–2020*, kjer so bile k sodelovanju povabljene tudi različne nevladne organizacije in strokovnjakinje, pa tudi predstavnice ženskega gibanja. Spremenil se je tudi status Urada, ki od takrat v procesu političnih odločitev sodeluje samo pri sprejemanju tistih predpisov in ukrepov, ki neposredno zadevajo položaj žensk in ustvarjanje enakih možnosti. S tem je bilo njihovo delovanje zoženo in je v nasprotju z intenco principa »gender mainstreaming«, da se vsi predpisi in drugi akti obravnavajo z vidika integracije načela enakosti spolov.

V devetdesetih letih so tako pri delovanju Komisije kot pri delovanju Urada na politično agendo prišla vprašanja enakih možnosti žensk na področju političnega odločanja. Vzpostavljali so se mehanizmi za enake možnosti vstopanja žensk v politiko, tako v okviru političnih strank kot tudi v predstaviških telesih. V tem času so bile predlagane spremembe *Zakona o političnih strankah* in uvedba spolnih kvot za volitve, v drugi polovici devetdesetih let pa so na agendo prišla še vprašanja nasilja nad ženskami. Z vsakim nadaljnjim mandatom delovanja teh institucij je vez z ženskim gibanjem in feminizmom bledela, njihovo delovanje pa se je širilo s tematikami človekovih pravic, temeljnih svoboščin in enakih možnosti (Vrečko, 2016).

Področje političnega odločanja je bilo eno izmed prioritetenih področij tistega časa, kar je razvidno iz številnih publikacij Urada s tega področja, v analizah in študijah, ki so jih objavljali, pa tudi iz gradiv v obliki zloženek, ki so se ukvarjale

2 Ustava Republike Slovenije, Uradni list RS št. 33/91, z dne 28. 12. 1991.

3 Odlok o ustanovitvi Urada za žensko politiko, Uradni list RS št. 27/92, z dne 5. 6. 1992.

z različnimi vidiki in načini odstranjevanja ovir za vključevanje večjega deleža žensk na vseh nivojih političnega odločanja. Leta 2001 je nastala Koalicija za uveljavitev uravnotežene zastopanosti žensk in moških v javnem življenju, ki je sicer delovala kot neodvisno civilno-družbeno koordinacijsko telo, a ob močni podpori Urada. Široka mobilizacijska akcija za podporo uzakonitvi spolnih kvot v politiki za volitve na vseh treh nivojih političnega odločanja je uspela, saj so spremembe zakonodaje na tem področju leta 2004 po predhodni spremembi ustave podprle vse politične stranke. Do uzakonitve spolnih kvot je tako prišlo že leta 2004, ko so bile uzakonjene spolne kvote za volitve v evropski parlament, leta 2006 za volitve na lokalnem nivoju in leta 2008 za volitve v državni zbor (Antič Gaber in Selišnik, 2018).

Poleg omenjenih tem so v drugi polovici devetdesetih let na politično agendo prišle še druge teme, med njimi nasilje nad ženskami in zakonske spremembe v zvezi z oploditvijo z biomedicinsko pomočjo, ki bi bila omogočena tudi samskim ženskam. V začetku novega tisočletja sta bila sprejeta tudi dva temeljna zakona na področju vzpostavljanja enakih možnosti žensk in moških: leta 2002 *Zakon o enakih možnostih žensk in moških* in leta 2004 *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja*. Leta 2003 so bili na pobudo Urada na ministrstva in v lokalne skupnosti vpeljani še koordinatorice in koordinatorji za enake možnosti, s čimer so hoteli uveljaviti načelo integracije enakosti spolov v sprejemanje politik na vseh ravneh. Med pomembnejšimi uspehi v delovanju Urada, ki je bil v tem obdobju usmerjen v sprejemanje in spreminjanje zakonodaje, pa je treba navesti še sprejem *Zakona o preprečevanju nasilja nad ženskami* leta 2008.

Levo usmerjene vlade so bile v vsem tem obdobju bolj naklonjene politiki enakosti spolov, zato so se v obdobju teh vlad sprejemali pozitivni ukrepi, medtem ko je pod desnosredinskimi vladami prihajalo do zastojev in leta 2012 tudi do ukinitve Urada in njegove priključitve k Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve. Postopno je Urad postajal vse manj javno zaznana institucija, ženska politika pa se je, kot poudarja Metka Mencin (2015), vse bolj izgubljala v nezavezujočih resolucijah in poročilih.

V zadnjem desetletju se je število nevladnih ženskih organizacij, feminističnih skupin in spletnih portalov močno povečalo in pluraliziralo. Nastale so nove iniciative, kot so Inštitut 8. marec, Vstajniške socialne delavke, FemA – Feministična akcija, Kvir feministični kolektiv – Rdeče zore in podobne. Na politično prizorišče so stopile nove generacije mlajših žensk, ki so v politično agendo prinesle nove teme in nove načine povezovanja in delovanja.

5.3 Zgodovinski vpogled v identitetni aktivizem LGBT in antidiskriminacijske politike

Podobno kot feministično gibanje tudi gejevsko in lezbično gibanje nastane v okviru novih družbenih gibanj v osemdesetih v Sloveniji. Še posebej lezbično gibanje je neposredno povezano s feminističnim, saj je iz njega izšlo, a za vsa nova družbena gibanja tistega časa velja, da so delovala mrežno: čeprav so naslavljala različne tematike, je med njimi obstajala sinergija, pa tudi akterke in akterji so bili v različnih delih gibanj enaki. V tem smislu so začetki gejevskega in lezbičnega gibanja v Sloveniji bistveno bolj queerovski – neidentitetni ali postidentitetni – kot pa je gibanje postalo pozneje, konec osemdesetih in predvsem v začetku devetdesetih, ko že lahko govorimo o klasičnih identitetnih politikah (Lešnik, 2005).

Za uradni začetek gejevskega gibanja v Sloveniji šteje kulturni festival Magnus – poimenovan po nemškem znanstveniku s preloma stoletja Magnusu Hirschfeldu – ki se je v Ljubljani odvil v aprilu leta 1984 in je poleg nekaj predavanj predstavljal predvsem (zahodno) kulturno produkcijo na področju homoseksualnosti. Decembra tega leta je bila pri ŠKUC-u ustanovljena sekcija Magnus, ki je v današnjih popisih gejevske in lezbične zgodovine v Sloveniji interpretirana kot prva gejevska organizacija v Sloveniji in tudi nekdanji Jugoslaviji. Lezbična sekcija je pri ŠKUC-u ustanovljena leta 1987 in je do danes ena od najbolj aktivnih organizacij na svojem področju (Velikonja, 2004; Velikonja in Greif, 2012).

Rojstvo gejevskega in lezbičnega gibanja v prvi polovici osemdesetih v Sloveniji je za vzhodni blok, za prostor za železno zaveso, relativno zgoden, saj glavnina organizacij LGBT tako v Jugoslaviji kot širše v Vzhodni Evropi nastane šele v zgodnjih devetdesetih letih, po spremembi političnega sistema. Slovensko gejevsko in lezbično gibanje je z nekajletno prednostjo pred sestrskimi gibanji v Vzhodni Evropi sicer v pomembni prednosti in v devetdesetih v manjši meri doživlja »zgoščeno puberteto« in hitro odraščanje, ki pomeni predvsem dohajanje politične agende zahodnih gejevskih in lezbičnih gibanj, a vso svojo časovno prednost izgublja zaradi poznega urejanja zakonskih rešitev na področju družinskega in partnerskega življenja. Res je, da sta tako Magnus kot LL že v osemdesetih postavila vprašanje homoseksualnosti na politično agendo – čeprav se takratna politika za njihove zahteve ni zmenila kaj dosti – in da so bile zelo zgodaj del njihovih političnih prizadevanj tudi pravne ureditve istospolnega partnerstva. Te zahteve leta 1989 v svojem političnem programu najprej posvoji takratna ZSMS (poznejša LDS), v začetku devetdesetih pa Urad za žensko politiko, ki leta 1993 predlaga spremembo *Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* tako, da bi ta vključevala tudi možnost poroke med dvema osebama istega

spola, a vse te zahteve so zgolj začetek dolge in zapletene poti (Kuhar in Mencin Čeplak, 2016). Ta v naslednjih letih vključuje še več zakonskih predlogov, dva referendumata, sprejetje luknjičastega zakona leta 2005, ki ga pripravi in sprejme desna politična opcija, in končno, leta 2017 skorajšna ureditev tega področja, ki pa vendarle vključuje pomembne zakonske in simbolne razlike v primerjavi z zakonsko zvezo moškega in ženske. Na tem področju je Slovenija dolgo leta izgubljala pridobljeno časovno »prednost« iz osemdesetih – to področje so hitreje in bolj urejale Madžarska, Hrvaška, deloma tudi Češka.

»Časovna prednost« iz osemdesetih se je gejevskemu in lezbičnemu gibanju poznala predvsem pri sprejemanju protidiskriminacijske zakonodaje. Ta je relativno zgodaj – v začetku devetdesetih – začela vključevati klavzulo, da je diskriminacija prepovedana tudi na osnovi spolne usmerjenosti, začenši s prenovno Kazenskega zakonika leta 1994. V tem smislu je bila protidiskriminacijska zakonodaja na področju zaščite na osnovni spolne usmerjenosti v Sloveniji praviloma sprejeta že pred vključitvijo v Evropsko unijo in brez pogojevanja EU s predhodno ureditvijo tega področja kot vstopnega pogoja za članstvo v EU. Pomembna izjema pri tem je sprejetje nove ustave, kjer je bila spolna usmerjenost – prvotno mišljena kot ena od osebnih okoliščin, naštetih v 14. členu ustave (Enakost pred zakonom) – kamen spotike predvsem – a ne izključno – za konservativne desno orientirane politike. Ena od njih – Angelca Žirovnik – je na primer trdila, da spolna usmerjenost pomeni »usmerjenost na otroke in na kipe« (Tratnik, Magić, Kuhar, 2009: 12), kar kaže na to, kako je bil ta koncept v začetku devetdesetih relativno nov in si je šele utrjeval pot v pravne dokumente – EU, na primer, spolno usmerjenost v povezavi z bojem proti diskriminaciji prvič eksplicitno omenja v t. i. amsterdamski pogodbi leta 1997 (člen 13) – po drugi strani pa kaže tudi na trdno ogrodje homofobije, ki se je pogosto skrivalo v ozadju domnevne (in pregovorne) slovenske strpnosti, naprednosti in liberalnosti. Prav tovrstna homofobija je v naslednjih letih pogajala marsikatero razpravo na področju politik v povezavi s spolno usmerjenostjo, najbolj eksplicitno pa se je manifestirala med obema referendumoma o družinski zakonodaji leta 2012 in 2015.

Dejstvo, da je slovenska protidiskriminacijska zakonodaja iz devetdesetih let bodisi ustrezala zahtevam EU ali je celo presejala minimalne standarde, ki jih je EU postavljala kot vstopne pogoje za članstvo, ne pomeni, da EU zгода za gejevsko in lezbično gibanje v Sloveniji ni bila pomembna. Kot oblika političnega pritiska je bilo sklicevanje na bodoče članstvo v EU učinkovito predvsem v zadnjem obdobju približevanja Slovenije Evropski uniji. Takrat se je zdelo, da je sklicevanje na evropske vrednote, na standarde EU in tako naprej odpiralo marsikatera pred

tem zaprta vrata na področju politik enakosti. Ne nazadnje je prav v tem času desna politična opcija Janeza Janše sprejela prvi zakon, ki je sicer minimalno, a vendarle, urejal in naslavljal področje istospolnega partnerstva (*Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti*, 2005)⁴. Slovenija je tako postala izjema v svetovnem merilu: povsod drugod so namreč nacionalno zakonodajo na področju istospolnih partnerskih zvez sprejemale leve, progresivne politične opcije, v Sloveniji pa je to storila desna politična koalicija in tako prehitela leve stranke – tudi tiste, ki so bili dediščina novih družbenih gibanj v osemdesetih – ki so deklarativno sicer ves čas podpirale politična prizadevanja gejevskega in lezbičnega gibanja, vendar je njihova politika – do leta 2009, ko je bil vložen in nato tudi sprejet, a na referendumu zavrnjen nov predlog družinskega zakonika – ostajala zgolj na ravni deklarativne podpore brez konkretne implementacije političnih rešitev. Desna politična opcija je ZRIPS sicer sprejela s figo v žepu: navzven je izpadla kot napredna in toleranta, tj. evropsko usmerjena politična opcija, ki skrbi tudi za človekove pravice manjšin, v resnici pa je bil njihov cilj ohraniti zakonsko zvezo kot institucijo, ki je ekskluzivno namenjena zgolj heteroseksualnim parom, ob tem pa nekaj pravic priznati tudi istospolnim parom, da bi s tem utišali gejevsko in lezbično skupnost. S sprejetjem ZRIPS so geji in lezbijke tudi *de jure* – ne zgolj *de facto* – postali drugorazredni državljani (Kuhar in Mencin Čeplak, 2016).

Gejevsko in lezbično gibanje se je v devetdesetih institucionaliziralo. Akterji in akterke gibanja so se prelevili v »nevladnike«, ki delujejo v okviru projektno zasnovanih nevladnih organizacij. Enako se je zgodilo tudi s feminističnim gibanjem, le da je gibanje LGBT ostalo skozi delovanje nevladnih organizacij in naslavljanje tematik bolj heterogeno, medtem ko so ženske nevladne organizacije v prvi vrsti in predvsem naslavljale vprašanje nasilja. Nevladne organizacije LGBT so se – in se še vedno – ukvarjajo z diapazonom najrazličnejših aktivnosti: od skupnostnega testiranja na virus HIV in ozaveščanja na področju AIDS-a do osveščevalnih kampanj na področju boja proti homofobiji in transfobiji, od knjižničnega do založniškega dela – v okviru ŠKUC-a delujeta tako lezbična knjižnica kot lezbična in gejevska založba –, od organizacij filmskih in drugih kulturnih festivalov in dogodkov, izdajanja revijalnega tiska in spletnih platform, radijske oddaje na Radiu Študent do političnega delovanja na področju preprečevanja diskriminacije in partnerskega ter družinskega življenja, od osebne svetovanja in psihosocialne podpore do organizacije parad ponosa, ki so od leta 2001, ko je bila organizirana prva Parada ponosa, v javnosti najvidnejši znak obstoja skupnosti LGBT v Sloveniji.

⁴ Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (Uradni list RS, št. 65/05, 55/09 – odl. US, 18/16 – odl. US, 33/16 – ZPZ in 68/16 – ZPND-A).

Čeprav je tematika pravnega urejanja istospolnih partnerskih zvez in družin del politične agende gejevskega in lezbičnega gibanja v Sloveniji skorajda od začetka njenega obstoja, se je ta razprava – tudi pod vplivom pomembnih premikov na področju te zakonodaje v drugih evropskih državah – intenzivirala predvsem v zadnjih desetih letih. Točko preloma – in antipod temu, kar s sprejetjem ZRIPS vzpostavi desna politična opcija v Sloveniji – pomeni priprava novega družinskega zakonika, ki ga je ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve javnosti predstavilo jeseni leta 2009. Predlog je v svoji integralni različici vseboval t. i. inkluzivno definicijo družine, ki je odsevala družbeno realnost – tj. proces pluralizacije družinskih praks – in izenačevala različne oblike družinskih skupnosti, pri čemer so bile te razumljene kot (vsaj) dvogeneracijske skupnosti, otrok je bil konstitutivni element družine, skrbstveno razmerje med otrokom in odraslo osebo (biološkim ali socialnim staršem) pa osnovni vidik družinskega življenja. Poleg tega je predlog v celoti izenačeval raznospolne in istospolne pare: v skladu s predlogom zakonsko zvezo lahko skleneta dve osebi ne glede na spol. To posledično vključuje tudi možnost skupne posvojitve otroka.

Omenjene tri točke so bile kamen spotike in izhodišče za večletno razpravo o tem zakonu. Osnovna težava za sprejetje zakona v integralni različici je bilo dejstvo, da vlada, ki je zakon predlagala, v svojih vrstah ni imela dovolj velike podpore za sprejetje zakona. Hkrati se je soočila z zelo glasno, učinkovito in dobro organizirano opozicijo – ne zgolj iz vrst političnih strank, pač pa predvsem iz civilne družbe, v ozadju katere je stala Rimskokatoliška cerkev. Ta razprava namreč pomeni rojstvo tako imenovanega gibanja proti teoriji spola, ki je del vse bolj globalnega gibanja in ima svoje izvore v politiki Vatikana (več o tem v zadnjem delu tega poglavja.)

Zaradi omenjenih razlogov je vlada spremenila predlog družinskega zakonika. Zakonsko zvezo je ohranila kot ekskluzivno institucijo, namenjeno heteroseksualnim parom, za istospolne pare pa je predvidela institucijo partnerske skupnosti. Obe instituciji – zakonska zveza in partnerska skupnost – bi imeli enake pravne posledice, le da istospolnim parom ne bi bile dovoljene skupne posvojitve, pač pa samo posvojitve otroka po partnerju, kar je omogočal že takratni *Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih*. »Kompromisna« različica zakona je bila v parlamentu potrjena, a nato zavržena na referendumu marca 2012, katerega pobudnik je bila Civilna iniciativa za družino in pravice otrok.

Podobna zgodba se je odvila leta 2015 ob drugem referendumu o družinski zakonodaji. Tokrat je opozicijska Združena levica predlagala spremembo 3. člena *Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih*, in sicer tako, kot je to že leta 1993 predlagal Urad za žensko politiko: iz člena, ki govori, da zakonsko zvezo lahko

skleneta moški in ženska, se izbriše spol. Amandma k zakonu je tako predvideval, da zakonsko zvezo lahko skleneta dve osebi. Amandma je bil v parlamentu sprejet, a ponovno zavržen na referendumu, ki ga je organizirala ista koalicija akterjev kot leta 2015, le da se je tokrat preimenovala v koalicijo Za otroke gre.

Gibanje LGBT je bilo ob obeh referendumih soočeno z naraščajočim populizmom, ki se je odražal predvsem v vzpostavljanju strahu pred skupnostjo LGBT (otroci, ki jih bodo posvojili istospolni pari, bodo ogroženi) – Wodak (2015) temu reče politika strahu – in hkratnemu ponujanju enostavnih, zdravorazumskih rešitev za kompleksne družbene probleme. Pravzaprav sta obe razpravi pokazali, da pod površjem domnevne slovenske strpnosti obstaja dovolj strukturnega homofobičnega zaledja, na katerem je mogoče graditi zmagovito (populistično) politično zgodbo. Medtem ko se je gejevska in lezbična skupnost med prvim referendumom »branila« z racionalno govorico – na zadržke in strahove, ki so jih vzpostavljali nasprotniki družinskega zakonika predvsem v povezavi z otroki, je ponujala racionalno, pogosto znanstveno govorico, utemeljeno predvsem v socioloških in psiholoških raziskavah (Vezovnik, 2015) – je v času drugega referenduma spremenila diskurzivno taktiko in sledila primerom iz tujine, v prvi vrsti iz ameriške in irske razprave o istospolnih porokah in družinah. V ospredje je tako prišla bolj čustveno obarvana govorica, ki se je sklicevala na ljubezen, ki da je enaka ne glede na spol partnerjev. Ne prva ne druga strategija nista bili uspešni, med drugim ne tudi zato, ker je gejevski in lezbični skupnosti v času pred referendumom, ko je treba nasloviti najširše skupine ljudi, umanjalo politično zaledje in jasna politična podpora. Nasprotniki so namreč tovrstno zalednje dobili ne zgolj v desnih političnih strankah, pač pa tudi v Rimskokatoliški cerkvi in skupaj so lahko angažirali široke že vzpostavljene mreže podpornikov, ki so nato obe spremembi družinske zakonodaje zavrnila na referendumu (Kuhar, 2015).

V pravnem smislu sta bila oba referenduma poraz za gejevsko in lezbično skupnost v Sloveniji, v družbenem smislu pa ne. Oba referenduma sta namreč odprla širok medijski in javni prostor za razpravo o vprašanih gejevske in lezbične skupnosti in določeni vidiki skupnosti – kot so na primer istospolne družine – so dobili pomembno vidnost, ki je pred tem niso imele. Vse te razprave, čeprav pogosto ali skorajda praviloma prežete s sovražnim govorom, so dolgoročno zagotovo prispevale k večji vidnosti in vključenosti skupnosti LGBT. Ne nazadnje se je socialna distanca do homoseksualcev v zadnjih letih – v primerjavi z devetdesetimi – prepolovila. V devetdesetih okoli 60 % vprašanih v raziskavah Slovenskega javnega mnenja ni želelo imeti homoseksualca za svojega soseda, leta 2016 je bil ta delež 28 % (Toš, 2016). Oba pravna poraza pa sta ne nazadnje imela tudi svoje pravne posledice. Po

padcu drugega referendumu je namreč neodvisni poslanec Jani Möderndorfer – deloma tudi kot znak protesta po padcu drugega referendumu – v proceduro vložil svojo različico zakona o istospolni partnerski skupnosti, ki je bil v vsebinskem smislu popolnoma enak spremembam, ki jih je predvidevala kompromisna različica družinskega zakonika leta 2009, le da je šlo za poseben, ločen zakon, ki hkrati ni naslavljal tudi heteroseksualnih partnerskih zvez in družin. Zakon je bil v parlamentu sprejet, koalicija *Za otroke* gre pa se tokrat ni aktivirala, in zakon je začel veljati februarja 2017, 28 let po prvi politični pobudi gejevske in lezbične skupnosti v Sloveniji za sprejetje tovrstne zakonodaje.

5.4 Vstop na univerzo: ženske študije in študije spolov

Ženske študije in študiji spolov so bili in še vedno so tesno povezani z ženskim gibanjem in delovanjem ženskih in feminističnih skupin tako po svetu kot pri nas. Potreba ali celo zahteva po takšnih študijih je praviloma izšla prav iz tega gibanja in njegove kritike prevladujoče paradigme v družboslovnih in humanističnih znanostih, ki je temeljila na vednosti, osredotočeni na belega, heteroseksualno usmerjenega moškega srednjega razreda.

Ženske študije in študiji spolov so se po svetu (najprej v ZDA, kasneje v Zahodni Evropi) začeli razvijati in uvajati v univerzitetni prostor s koncem šestdesetih let prejšnjega stoletja (Braidotti in Vonk, 2003; Davis, Evans in Lorber, 2006; Griffin, 2006; Ginsberg, 2008). Ti študiji se niso povsod umestili v univerzitetni prostor; ponekod zaradi nestrinjanja s tem s strani samega gibanja, drugod zaradi ovir, ki jim jih je postavljala institucionalni univerzitetni prostor. V Sloveniji so se ti študiji med novonastalimi državami na prostoru nekdanje Jugoslavije institucionalizirali prvi in postali del rednega kurikuluma predvsem na nekaterih družboslovnih smereh univerzitetnega študija Univerze v Ljubljani (Jogan, 2011; Antić Gaber, 2017).

Celoten proces uvajanja teh študijev oz. posameznih predmetov v univerzitetni kurikulum nikakor ni bil lahka in enostavna naloga. Želje in potrebe po spolno specifični, spolno zaznamovani vednosti so bile izražene že v nekaterih feminističnih skupinah, ki so delovale od sredine osemdesetih let. Med njimi so bile Ženska sekcija pri sociološkem društvu, Lilit, Lezbična Lilit in Skupina Ženske za politiko, ki je ta prizadevanja zaokrožila z organizacijo prvega kolokvija na temo ženskih študij leta 1991. Prispevki s tega kolokvija so bili objavljeni v posebni številki ČKZ leta 1993 z naslovom *Od ženskih študij k feministični teoriji*. Že pred tem pa je izid knjižice *Abortus, pravica do izbire!?* nakazoval prav to potrebo po povezovanju

feminističnega raziskovanja, produkcije vednosti in ukvarjanja s problemi, s katerimi se ženske srečujejo v vsakdanjem življenju, saj je bil to čas, ko je bila ustavno zagotovljena pravica do abortusa na zahtevo resno ogrožena (Mencin Čeplak, 2016).

Vse to dogajanje je tudi botrovalo ustanovitvi prve feministične znanstvene revije *Delta*, ki je začela izhajati leta 1995 in katere gonilna sila je bila Eva D. Bahovec. Vse to pestro dogajanje je do konca devetdesetih let potekalo v civilni družbi. Univerzitetni prostor je bil do vstopanja ženskih študij in študij spolov precej zadržan. Težko bi sicer trdili, da jih je aktivno zaviral, vseeno pa ne moremo reči niti tega, da je iniciral ali vzpodbujal njihovo umestitev v univerzitetno polje.

Čeprav so posamezni predmeti, ki so imeli v imenu ženske, spol ali feminizem, v tem času počasi vstopali na posamezne univerzitetne študije (več Antić Gaber, 2017), pa so bili to povečini izbirni predmeti (ali izbirni seminarji) in le redko obvezni predmeti na dodiplomskih študijskih programih posameznih družboslovnih smeri na Univerzi v Ljubljani (predvsem na FSPN oz. FDV in FF, kasneje tudi na FSD in PeF). Prvi magistrski študijski program na področju ženskih študij in študij spolov je bil uveden na FDV v študijskem letu 1992/1993 z naslovom *Seksizem kot (sodobna) tradicija* (koordinirala ga je prof. Maca Jogan), na FF pa je bil nov interdisciplinarni študijski program uveden v študijskem letu 1997/1998 z naslovom *Ženske študije in feministična teorija* (koordinirale so ga Eva Bahovec, Neva Šlibar in Milica Antić Gaber). Zanimivo pri slednjem je, da je nastal na pobudo kolegice (Eva D. Bahovec), ki sploh še ni bila redno zaposlena na univerzi, in zato pravzaprav lahko rečemo, da je nastal kot rezultat feminističnega delovanja v civilni družbi.

Za razliko od nekaterih drugih univerz v Vzhodni Evropi, kjer so se tovrstni študiji razvijali najprej na jezikovnih ali humanističnih oddelkih (Mlinarević in drugi, 2010), so bili v Sloveniji na tem področju študijski programi družboslovnih smeri (predvsem sociologija) tisti, ki so bili veliko bolj odprti za razvoj teh študij (Antić Gaber, 2017). Razmah novih predmetov s tega področja in razširitev teh vednosti tudi na druge fakultete in programe je omogočila predvsem bolonjska prenova študijskih programov, ki je bila izvedena v času relativno stabilnega in ekonomsko prosperitetnega obdobja. Žal pa so krizni časi in restrikcije na področju šolstva in financiranja univerzitetnega študija prispevali k temu, da se je v zadnjem času število predmetov s tega področja na nekaterih prej pionirskih fakultetah (FDV in FF) skrčilo in posebne drugostopenjske programe ženskih študij ali študij spolov preimenovalo ali celo ukinilo tudi z utemeljevanjem o razširitvi teh vsebin v mnoge druge predmete in posledično z manjšanjem potrebe po posebnih predmetih oziroma programih (ibid.).

5.5 Vstop na univerzo: gejevske in lezbične študije

Čeprav se je gejevsko in lezbično gibanje v Sloveniji časovno razvijalo sočasno z drugim valom feminističnega gibanja v osemdesetih, so teme, povezane s študijami na področju (homo)seksualnosti, v slovenski akademski prostor vstopale bistveno počasneje kot študije spolov. Pravzaprav so študije spolov na nek način utrjevale pot eksplicitni institucionalizaciji gejevskih in lezbičnih študij v začetku novega tisočletja, saj so bile te teme pred tem občasno obravnavane pod oznako študij spolov.

Če ne upoštevamo medicinskih in pravnih razprav o homoseksualnosti v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja in zaobidemo tudi prvo knjigo o homoseksualnosti v slovenskem jeziku, ki je izšla leta 1926 in v kateri je avtor Vindex povzel ključne, za tisti čas izredno progresivne ideje Magnusa Hirschfelda o homoseksualnosti (Vindex, 1926), potem so prva znanstvena dela, ki jih danes lahko umestimo v sodobne gejevske in lezbične študije v Sloveniji nastala v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Prelomno točko zagotovo pomeni posebna izdaja Časopisa za kritiko znanosti, ki izide leta 1995 (let. XXIII, št. 177)⁵ in je v celoti posvečena prav gejevskim in lezbičnim študijam. Prevode in avtorska besedila so večinoma prispevali akterke in akterji, ki so delovali tudi v gejevskem in lezbičnem aktivizmu (Suzana Tratnik, Brane Mozetič, Nataša Velikonja, Tatjana Greif, Nataša Sukič in Gusti Leben). Tesna povezanost med aktivizmom in akademijo je ostala značilnost gejevskih in lezbičnih študij do danes, saj so se te institucionalno začele razvijati prav z vstopom aktivistov in aktivistk v akademski prostor. To sicer ni slovenska specifika, prav tako kot ne tudi to, da danes gejevske in lezbične študije razvijajo tudi tisti, ki niso delovali v gejevskih in lezbičnih aktivističnih krogih. Aktivistična sfera je sicer pomembna »valilnica« bodočih akademskih kadrov, vendar pa je njuna neposredna prepletenost vse manj prezentna. Če je nekoč veljalo, da so izkušnje aktivizma napajale znanstveno delovanje, rezultati znanstvenega delovanja pa so povratno krepili aktivizem, danes tovrstna prepletenost velja le do določene mere, saj se obe sferi razvijata tudi neodvisno vsaka v svojo smer (Kuhar, 2009).

Institucionalizacija gejevskih in lezbičnih študij je bila omogočena z bolonjsko reformo, ko so univerze prenavljale svoje programe. Leta 2004 je bil tako na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete UL v študijske programe vpeljan izbirni predmet Uvod v gejevske in lezbične študije, ki je del tega programa še danes. Naslednje leto so izbirni predmet z isto vsebino vpeljali tudi na študiju sociologije na Fakulteti za družbene vede, vendar se po nekajletnem izvajanju predmet ne izvaja več. Predmet gejevskih in lezbičnih študij, specifično prirejen za potrebe socialnega dela, v zadnjih

5 Celotna številka je dostopna v Digitalni knjižnici Slovenije (www.dlib.si).

nekaj letih izvajajo tudi na Fakulteti za socialno delo. Vse pogosteje pa so teme, povezane s spolno usmerjenostjo – v zadnjem obdobju pa še posebej teme, povezane s spolnim izrazom in identiteto (transspolnost) – razpršene po različnih študijskih vsebinah programov s področja sociologije, kulturologije, pedagogike, politologije, prava, socialnega dela in podobno. K temu je zagotovo prispevala intenzivna produkcija znanja na področju študij LGBT in še posebej queerovske teorije, pa tudi aktualna politična vprašanja, povezana s skupnostjo LGBT tako na globalni kot tudi specifični nacionalni ravni. Oba prej omenjena referendumsta zagotovo prispevala k večji vidnosti ne zgolj skupnosti LGBT, pač pa tudi najširših tematik, povezanih s temi vprašanji, saj pravno urejanje položaja skupnosti LGBT, istospolnih partnerskih zvez in družin ne odpira zgolj pravna vprašanja, pač pa tudi širša sociološka, psihološka, jezikoslovna, kulturološka, pa tudi medicinska in podobna vprašanja.

Institucionalna umestitev gejevskih in lezbičnih študij v akademski prostor je seveda prispevala k naraščanju produkcije znanja na tem področju, ki je specifično vezana na slovenski prostor in širši prostor postsocialistične Vzhodne Evrope. Univerza v Ljubljani tako ostaja ena od redkih postsocialističnih univerz z institucionaliziranimi gejevskimi in lezbičnimi študijami, pa tudi prva sodobna sociološka raziskovanja na tem področju so nastala v Sloveniji. Tu imamo v mislih predvsem raziskovanja vsakdanjega življenja gejev in lezbijk, ki so v Sloveniji nastajala v okviru Mirovnega inštituta v prvi polovici novega tisočletja (Švab in Kuhar, 2005). Mirovni inštitut je bil namreč še pred Univerzo v Ljubljani prostor, ki je bil odprt in je sistematično podpiral znanstveno raziskovanje in naslavljanje tega področja. Ob tem pa ne smemo zanemariti tudi študentskega zanimanja za gejevske in lezbične študije, pa tudi queerovske študije, ki se kot izbirni predmet na magistrskem študiju predava na Oddelku za sociologijo FF UL od leta 2013. Institucionalizacija gejevskih in lezbičnih študij je prispevala k bistvenemu povečanju števila diplomskih in magistrskih nalog s tega področja, čeprav so nastajale tudi pred tem in danes nastajajo tudi na fakultetah, kjer gejevske in lezbične študije niso institucionalizirane, vendar pa se posamezne vsebine – npr. aktualna pravna vprašanja v povezavi z istospolnimi porokami ali psiho-socialna vprašanja v povezavi z istospolnimi družinami – pojavljajo v kontekstu drugih predmetnih področij.

5.6 Proti politikam enakosti: vzpon neokonservativnega gibanja

Po letih pravnega in družbenega napredka na področjih, ki se najširše dotikajo človekovih pravic žensk in spolnih manjšin, se je zdelo neverjetno, da bi se pojavilo uspešno gibanje, ki bi lahko zavrlo tovrstne spremembe in jih postavilo pod vprašaj.

Dejstvo seveda je, da se je tako feministično gibanje kot gibanje LGBT ves čas soočalo z opozicijo in nasprotovanjem predvsem konservativnih krogov, saj smo bili v Sloveniji – podobno kot v celotni Vzhodni Evropi – v devetdesetih soočeni s procesom retradicionalizacije, a zadnja dva referendumata o družinski zakonodaji pomenita prelom s tovrstnimi opozicijami. Gibanje, ki ga danes poznamo kot gibanje proti tako imenovani teoriji spola, ni zgolj nadaljevanje nekdanjih opozicij proti reproduktivnim pravicam žensk ali pravnemu priznanju istospolnih partnerstev, pač pa je novo poglavje – nov »povratni udarec« – proti progresivnim politikam na področju spolov in spolne usmerjenosti, ki združuje vrsto novih akterjev z novimi političnimi strategijami delovanja in tudi novim diskurzom, čeprav je v vsebinskem smislu pogosto podoben staremu. Noviteta je tudi dejstvo, da je temu gibanju, ki ima svoj ideološki izvor v devetdesetih letih v takratnih teoloških razpravah o komplementarnosti spolov v Vatikanu (Janez Pavel II., 1989), v javnem prostoru pa je postal najbolj opazen po množičnih protestih proti istospolnim porokam v Franciji v letih 2012 in 2013, uspelo mobilizirati izredno široke množice ljudi, pri tem pa je eno od osnovnih orodij mobilizacije sicer povsem izmišljen, a akademsko zvenec termin teorija spola. V Sloveniji smo to gibanje lahko najprej opazili v času prvega referendumata, ko se je leta 2009 pojavila Civilna iniciativa za družino in pravice otrok. Čeprav se takrat še niso sklicevali na tako imenovano teorijo spola, ki je razumljena kot teorija zarote, zasnovana za uničenje družine ter materinstva in očetovstva, je njihov diskurz že odseval to, kar so v času drugega referendumata že poimenovali »teorija spola«, in se nanjo tudi izdatno sklicevali (Kuhar, 2015).

O čem govorimo? Izvore tako imenovane teorije spola – to je prepričanja, da obstaja posebna teorija, katere avtorji so radikalne feministke in homoseksualni aktivisti – je mogoče najti v sredini devetdesetih leti v intelektualnih krogih v Vatikanu. Vatikan je namreč takrat na dveh konferencah Združenih narodov – leta 1994 o prebivalstvu in leta 1995 o ženskah – ostro nasprotoval vpeljavi besede »gender« (tj. družbeni spol) v uradne zaključne dokumente obeh konferenc. Menili so, da bi bilo namesto tega treba uporabiti besedo »sex« (tj. biološki spol), saj naj bi med moškimi in ženskami obstajale pomembne biološke razlike, iz katerih bi bilo mogoče izpeljati tudi različno (družbeno in politično) obravnavo enih in drugih. Rečeno drugače: upirali so se ideji o enakosti spolov, saj je bila ta neskladna s pisanjem papeža Janeza Pavla II. (1989) o komplementarnosti spolov, pri čemer si oba spola sicer zaslužita enako spoštovanje, vendar sta bistveno različna in jima zato tudi pripadajo različne družbene vloge in različne pozicije v družbi. Vatikan s svojo interpretacijo ni prevladal in beseda »gender«, ki poudarja predvsem kulturno in družbeno umeščenost spolov in posledične diskriminatorne pozicije enega spola v odnosu do drugega (tj. podrejenost žensk v patriarhalni kulturi), je postala del

mednarodnega besednjaka. Vatikan je to dejstvo razumel kot svoj poraz in sprva so predvsem v vatikanskih krogih začele nastajati razprave, ki so opozarjale na »trivializacijo razlik med spoloma« in na tako imenovano »gender agendo«, skrivni načrt uničenja spolnih razlik, s tem pa tudi tradicionalne družine, materinstva, očetovstva, ženskosti, moškosti in podobno (O'Leary, 1997). Ta skrivni načrt so poimenovali »ideologija spola« oziroma »teorija spola«, kazal pa naj bi se predvsem v politikah »gender mainstreaming«, pa tudi v odpiranju institucije poroke za istospolne pare. Čeprav te razprave nastanejo že sredi devetdesetih in v začetku novega tisočletja, njihov ključni politični mobilizacijski moment nastane leta 2012 in 2013, ko v Franciji potekajo množični, milijonski protesti proti nameri Hollandove vlade, da poroke odpre tudi za istospolne pare. V tej razpravi se vse pogostje pojavlja ideja, da je Hollandova namera del teorije spola (oz. ideologije spola – pojavljata se oba izraza, vendar se v Sloveniji uveljavi predvsem prvi). Uspeh francoskih protestov – predvsem z vidika njihove množičnosti – je bil inspiracija za nastanek tudi drugih podobnih gibanj v Evropi (in vse bolj tudi izven Evrope, predvsem v Južni Ameriki), nekatera že obstoječa pa prevzamejo diskurz teorije spola in jo uporabijo kot novo platformo za bojevanje svojih starih bojev. To velja tudi za Civilno iniciativo, ki se je v času drugega referenduma prelevila v koalicijo *Za otroke gre* in ki je opozarjala na škodljive, že skorajda apokaliptične scenarije, če bi teorija spola postala del šolskih kurikulumov in uradnih politik (Kuhar in Paternotte, 2017).

Mobilizacijska moč teorije spola se skriva v dejstvu, da njen pomen ni povsem jasen. Ker so populistična gibanja – kakršno je gibanje proti teoriji spola – v osnovi vedno zasnovana na antagonizmu med elitami in »nami, običajnimi ljudmi«, teorija spola aludira na intelektualno elito na akademijah, ki nima stika z običajnimi ljudmi. Dejstvo je, da so se predvsem ljudje iz akademskega sveta – poleg aktivistov, ki pa so prav tako razumljeni kot nekdo, ki je »zlizan« s politično in akademsko elito – pogosto pojavljali kot promotorji progresivnih politik na področju spola in seksualnosti. Po vseh letih bojev za enakost spolov smo torej soočeni z nekakšno »zasičenostjo z enakostjo, politično korektnostjo, človekovimi pravicami ...«, kar pomeni, da se ustvarja vtis, da smo vsi že enakopravni in da imamo vsi že enake pravice, zato so feministični boji ter boji gejev in lezbijk pravzaprav boji za dodatne pravice, za še več pravic, ki običajnim ljudem ne pripadajo. Takšna občutja so se še dodatno krepila v času ekonomske krize in ob splošnem porastu populističnih radikalnih akterjev v Evropi, ki so ponekod tudi sami prevzeli govorico teorije spola in se pogosto sploh ne zavedajo religioznih temeljev te razprave. Teorija spola je pravzaprav postala prazni označevalec (Mayer in Sauer, 2017), saj lahko reprezentira različne stvari – od seksualizacije otrok v šoli do istospolnih porok in posvojitvev otrok, do reproduktivnih pravic žensk in tako naprej. Hkrati je tudi »simbolno

lepilo« (Kováts in Pöim, 2015), saj v skupni boj povezuje različne akterje, ki si ne delijo nujno istih ideoloških izhodišč – od novonastalih skupin do že obstoječih skupin, političnih strank in posameznikov – vendar jim teorija spola v svoji ne-definiranosti, a hkrati jasni konotaciji, da gre za grožnjo »nam« (našim otrokom, našemu narodu, našemu načinu življenja ...), predstavlja dovolj širok skupni imenovalec za upor proti elitam – bodisi političnim, akademskim ali kakšnim drugim. Tudi elite so namreč prazni označevalec: »sovražnik« je določen glede na specifične politične cilje posameznega boja.

V Sloveniji so akterji gibanja proti tako imenovani teoriji spola sprožili polemike o vsebinah, ki se predavajo v javnih šolah, saj so trdili, da so bili otroci v šoli izpostavljeni teoriji spola in da jih v šolah seksualizirajo. Moralna panika, ki je ob tem nastala v nekaterih šolah in pri nekaterih starših, je vodila v to, da se nekateri učitelji in učiteljice vse bolj izogibajo temam, ki so bile skozi tovrstne razprave skonstruirane kot problematične – npr. različne oblike družin, enakost spolov, homoseksualnost itd.

Akterji in akterke proti teoriji spola so uspeli preprečiti, da bi predlog zakona o enakosti spolov vstopil v nadaljnje parlamentarne postopke, saj so trdili, da bo kot uradno državno ideologijo uvedel teorijo spolov. Prav tako – čeprav neuspešno – so pozvali slovensko vlado, naj ne ratificira istanbulske konvencije, ker naj bi ta zahtevala uvedbo »ekstremnih idej teorije spolov« v nacionalno zakonodajo in šolske programe.

Omeniti je treba tudi 40 dni molitev pred ginekološko kliniko v Ljubljani, pa večdnevno neprestano predvajanje filma o splavu na zidovih cerkve v centru Ljubljane. S filmom so nasprotovali reproduktivnim pravicam žensk. Te so vse bolj v ospredju slovenskega gibanja proti teoriji spola, čeprav je bila glavnina njihovih dosedanjih aktivnosti usmerjena v preprečevanje enakih pravic gejev in lezbijk na področju partnerskega in družinskega življenja, kar so uspešno preprečili na obeh referendumih, ki so ju inicirali.

Nova nasprotovanja politikam enakosti pa ne prihajajo samo s strani konservativnih in cerkvenih krogov, pač pa je tovrstne prakse mogoče identificirati precej širše. Zdi se, da sta seksizem in homofobija v zadnjih letih vse bolj manifestno priplavala na dan tudi med nekaterimi kulturniški, političnimi in akademskimi (moškimi) elitami in se od tod razširila v pore celotne družbe. V zadnjih nekaj letih je namreč v javnem govoru mogoče zaznati različne do žensk žaljive in diskriminatorne prakse in seksistične reakcije⁶ – pri čemer imamo v mislih presojanje

6 Izbor le-teh je mogoče najti pri podeljevanju bodoče neže. Začetki *bodoče neže* segajo v leto 2013, ko je feministični kolektiv Rdeče zore začel zbirati in komentirati seksistične izjave. Prva *bodoča neža* je bila podeljena 8. marca 2013, od leta 2015 pa se je tej iniciativi pridružil še portal Spol.si.

njihovega delovanja primarno skozi njihov spol, ne pa skozi to, kar delajo.⁷ Če k temu dodamo še dve najbolj v nebo vpijoči seksistični izjavi s pozicije najvišjega mesta oblasti – predsednika države Boruta Pahorja tako v njegovi volilni kampanji leta 2012 (»Še bab nisem tako dobr podiral.«)⁸ in ob pozdravu maturantkam (»Ajde miška mala, gremo! To mi deli.«), ki sta zanj ostali brez večjega pretresa, obsodbe ali odstopa – pri drugi zgolj z opravičilom, ki to ni bilo – se krogotok takšnih praks sklene in nadaljuje v spirali. Videti je, da zavor, preprek oziroma nasprotovanj širjenju seksističnega diskurza in diskriminatornih praks v tem trenutku ni prav veliko. Posamične javne izjave, ki so takšna dejanja obsodile, podeljevanje bodečih než in izpostavljanje takšnih primerov v kritičnih zapisih v medijih očitno niso dovolj močna sredstva, da bi pohod teh praks učinkoviteje zaustavljala, uspehi neokonservativnih politik pa te prakse in glasove še dodatno ojačujejo in legitimirajo. Tisto, kar se je še pred dvema desetletjema zdelo kot neustavljiv proces širjenja politik enakosti, je danes postavljeno pod vprašaj.

Literatura in viri

Antić Gaber, Milica, 2017: Mapping women's and gender studies in the academic field in Slovenia. *CEPS journal: Center for Educational Policy Studies Journal*. 7/2. 9–27.

Antić Gaber, Milica in Selišnik, Irena 2018. The role of gender quotas in establishing the Slovene citizenship model: from gender blind to gender sensitive. V: *Transforming gender citizenship: the irresistible rise of gender quotas in Europe* (ur. Lepinard, Éléonore, Rubio-Marin, Ruth). Cambridge: Cambridge University Press. 94–125.

Bahovec, Eva D., ur., 1991: Abortus – pravica do izbire?!: pravni, medicinski, sociološki, moralni in politični vidiki. Ljubljana: Skupina Ženske za politiko.

Bahovec, Eva D., ur., 1993: *Od ženskih študij k feministični teoriji*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.

7 Med temi primeri lahko naštejemo: (1) seksistične reakcije do žensk v politiki, še posebej do Alenke Bratušek, ki je bila kot predsednica vlade deležna seksističnih izjav tako kolegov politikov kot tudi seksističnega obravnavanja v medijih (Klopčič, 2015); (2) izjave dr. Boštjanja M. Zupančiča, ki jih je na svojem blogu *In media res* večkrat analiziral dr. Boris Vezjak (npr. <https://vezjak.com/2017/08/04/bmz-in-njegovi-ekscesi-o-nasi-neobcutljivosti-za-razprave-ad-feminam/>); (3) seksistične izjave do novinark (primer M. Pašek, E. Carl, zaradi česar se je na sodišču znašel Janez Janša); (4) seksistične izjave do zaposlenih na univerzi (primeri seksizmov na Univerzi v Mariboru, zaradi česar je bil tik pred zdajci odpovedan posvet Komisije za ženske v znanosti kot protest proti rektorju, ki naj bi bil gostitelj tega posveta) in spolnega nadlegovanja na UP (Zaradi tega se je na sodišču znašel rektor Dragan Marušič); seksizem v kulturi (primer E. Flisar, ki je zaradi obtožb spolnega nadlegovanja kasneje odstopil kot predsednik slovenskega PEN-a).

8 Volilno kampanjo in seksistične izjave v njej je natančno analizirala Deja Crnović (2014).

- Braidotti, Rosi in Vonk, Esther, ur., 2000: *The Making of European Women's Studies. A Work in Progress Report on Curriculum Development and Related Issues in Gender Education and Research*. Utrecht: ATHENA, Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe, Utrecht University, the Netherlands.
- Crnović, Deja, 2014: Uprizarjanje moškosti v predvolilni predsedniški kampanji 2012: primer Boruta Pahorja. *Družboslovne razprave*. 30/75). 49–64.
- Davis, Kathy, Evans, Mary, Lorber, Judith, 2006: *Handbook of Gender and Women's Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Dobnikar, Mojca. 1985: »Osebnost je politično«. V: *O ženski in ženskem gibanju* (ur. Maruško, M.). Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Ginsberg, Alice E. 2008: *The Evolution of American Women's Studies: Reflections on Triumphs, Controversies and Change*. New York: Palgrave, McMillan.
- Griffin, Gabriele, 2006: Women's/Gender Studies, Professionalization and the Bologna Process—Cross-European Reflections. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*. 14/2. 87–102.
- Jalušič, Vlasta, 2002: *Kako smo hodile v feministično gimnazijo?* Ljubljana: Založba /cf*.
- Jalušič, Vlasta in Milica Antić Gaber, 2001: *Women – Politics – Opportunities*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Janez Pavel II., 1989: *Apostolsko pismo o dostojanstvu žene; Mulieris dignitatem*. CD 40. Ljubljana: Družina.
- Jeraj, Mateja, 2005: *Slovenke na prehodu v socializem: vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945-1953*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Jogan, Maca, 2011: Tranzicija in oživiljeno udomačevanje žensk. V: *Ženske na robovih politike* (ur. Milica Antić Gaber). Ljubljana: Sophia. 143-170.
- Jovanović, Andrea, 2014: Antifašistična fronta žensk v času socialistične družbene transformacije. *Borec* LXVI/712-714. 210–219.
- Klopčič, Aleksandra, 2015: *Seksistični diskurz v notranjepolitičnih prispevkih slovenskih tiskanih medijev: analiza novinarske obravnave prve slovenske predsednice vlade Alenke Bratušek*: magistrsko delo. Ljubljana: FDV.

- Kováts, Eszter in Pöim, Maari, ur., 2015: *Gender as symbolic glue: The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe*. Budapest: FEPS & FES.
- Kuhar, Roman in Paternotte, David, ur., 2017: *Anti-gender Campaigns in Europe: mobilizing against equality*. London in New York: Rowman & Littlefield International.
- Kuhar, Roman, 2015: Konec je sveta, kakršnega poznamo: populistične strategije nasprotnikov Družinskega zakonika. *Časopis za kritiko znanosti*. 43/260. 118–132.
- Kuhar, Roman, Mencin Čeplak, Metka, 2016: Same-Sex Partnership Debate In Slovenian: Between Declarative Support And Lack Of Political Will. V: *The EU Enlargement And Gay Politics : The Impact Of Eastern Enlargement On Rights, Activism And Prejudice* (ur. Sloommaeckers, Koen, Touquet, Heleen, Vermeersch, Peter). London: Palgrave Macmillan. 147–172.
- Kuhar, Roman, 2009: Vitalnost na akademski margini: razvoj gejevskih in lezbičnih študij v Sloveniji. *Sodobna pedagogika*. 60/4. 26–46.
- Lešnik, Bogdan, 2005: Melting the Iron Curtain: The Beginning Of The LGBT Movement In Slovenia. V: *New Social Movement and Sexuality* (ur. Melinda Chateauvert). Sofia: Bilitis Resource Center. 86–96.
- Mayer, S. in Sauer, B., 2017: “Gender ideology” in Austria: Coalitions around an empty signifier. V: *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing Against Equality* (ur. R. Kuhar in D. Paternotte). New York, London: Rowman & Littlefield International. 23–40.
- Mencin Čeplak, Metka, 2011: Politična emancipacija Zveze Socialistične Mladine Slovenije in ženska politika. V: *Ženske na robovih politike* (ur. Milica Antić Gaber). Ljubljana: Sophia. 105–123.
- Mencin Čeplak, Metka, 2015: Kako učinkovite so državne institucije za enakost spolov? <https://www.youtube.com/watch?v=yTcskLTq-HY> (31. 10. 2017).
- Mencin Čeplak, Metka, 2016: Abortion, or an everlasting problem with/for women?. *Teorija in praksa*. 53/6. 1369–1385.

- Mlinarević, Gorana, Lamija Kosović, Kornelia Slavova, Hana Hašková, Raili Põldsaar Marling, Theodossia-Soula Pavlidou, Irina Novikova, Laima Kreivytė, Katerina Kolozova, Serpil Sancar, Elif Ekin Akşit in Krassimira Daskalova, 2010: The Birth of a Field. Women's and Gender Studies in Central, Eastern and Southeastern Europe, *Aspasia*. 12. 128–203.
- O'Leary, Dale, 1997: *The Gender Agenda: Redefining Equality*. Vital Issues Press.
- Papić, Žarana, 1989: *Sociologija i feminizam: savremeni pokret i misao o oslobođenju žena i njegov uticaj na sociologiju*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Švab, Alenka in Kuhar, Roman, 2005: *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Toš, Niko, ur., 2016: *Vrednote v prehodu X: Slovensko javno mnenje 2010–2016*. Ljubljana: FDV.
- Tratnik, Suzana, Magić, Jasna in Kuhar, Roman. 2009. Država in homoseksualnost: izseki iz srečevanj politike in homoseksualnosti. *Narobe*. 3/11. 12–15.
- Velikonja, Nataša, 2004: *Dvajset let gejevskega in lezbičnega gibanja*. Ljubljana: Škuc, http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/20let_kronologija.pdf (31. 10. 2017).
- Velikonja, Nataša in Greif, Tatjana, 2012: *Lezbična sekcija LL: kronologija 1987–2012 s predzgodovino*. Ljubljana: Škuc.
- Vezovnik, Andreja, 2015: Slovenski predlog družinskega zakonika in njegovi politični argumenti. *Teorija in praksa*. 52/6. 1191–1211.
- Vindex, 1926: *Homoseksualnost*. Ljubljana: samozaložba.
- Vrečko, Lea, 2016: *Institucionalni mehanizmi in strategije za spodbujanje vključevanja žensk v politiko: magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Wodak, Ruth, 2015: *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Sage.

6 Vpliv sekularizacije in razumevanje pluralizma med muslimanskimi skupnostmi v Sloveniji

Anja Zalta

6.1 Uvod

Po podatkih Statističnega urada RS popis prebivalstva iz leta 2002 beleži v Sloveniji 47.488 pripadnikov islamske vere (2,4 % celotne populacije), Islamska skupnost, ki je v Registru cerkva in drugih verskih skupnosti Urada za verske skupnosti registrirana že od leta 1976, pa velja za drugo največjo versko skupnost v državi, takoj za RKC. Vendar pa Islamska skupnost (IS) ni edina muslimanska skupnost, registrirana v Registru cerkva in drugih verskih skupnosti. Leta 2006 se je registrirala še Slovenska muslimanska skupnost (SMS), beležimo pa tudi nekaj muslimanskih društev in organizacij, ki si prizadevajo za promocijo islama in/ali muslimanske kulture v Sloveniji.

Čeprav ni poglobljenih raziskav o raznolikosti muslimanskega prebivalstva, nam kmalu postane jasno, da muslimani v Sloveniji niso le Bošnjaki, temveč tudi Albanci, Romi, Črnogorci, Makedonci, Slovenci, muslimani iz Afrike, držav Bližnjega vzhoda, v zadnjih letih pa tudi prosilci za azil iz držav s pretežno muslimanskim prebivalstvom, npr. Sirije, Iraka, Irana, Turčije, nekaterih bivših sovjetskih republik (Bajt, 2008, 224). Njihova raznolikost pa ni omejena zgolj na jezikovne in etnične razlike. Tudi socio-politično muslimani odsevajo kompleksnost muslimanskega sveta in s tem potrjujejo dejstvo, da islam ni nekakšen monolitni blok, kot bi želeli mnogi verjeti zaradi lažjega obvladovanja in klasificiranja tistega, česar njihova religijska pismenost ne pokriva. Islam zaznamuje vrsta različnih kulturnih, političnih in ekonomskih dejavnikov, ki so vključeni v izgradnjo kolektivne in individualne identitete muslimanov, tudi v Sloveniji. Muslimani so bili že od nekdaj razdeljeni na več ločin, ki temeljijo na različnih dojemanjih islamskih naukov in praks, relativno nov zalogaj oziroma izziv za muslimane v Evropi (in posledično seveda tudi v Sloveniji) pa predstavlja «sekularna» družba. Muslimanske skupnosti so postavljene pred nove izzive, na katere bodo primorane reagirati. Med drugim (si) bodo morale odgovoriti na vprašanje, na kakšen način postati integralni del te družbe in kako z njo uskladiti islamske normative. Članek bo skušal poiskati nekaj odgovorov na zgoraj omenjena vprašanja. Analiziral bo odločilne značilnosti islama v Sloveniji, razumevanje pluralizma med muslimani v Sloveniji in njegovo odločilno povezavo z Bosno in Hercegovino.

V obdobju med septembrom 2016 in januarjem 2018 sem opravila razgovore s predstavniki nekaterih islamskih skupnosti in društev v Sloveniji (Islamska skupnost, Slovenska muslimanska skupnost, Društvo za promocijo islamske kulture v Sloveniji). Ugotovitve temeljijo tudi na diskurzni analizi (i)zbranih gradiv Islamske skupnosti (od intervjujev slovenskega muftija dr. Nedžada Grabusa do spletnega gradiva) ter analizi filozofskih in pravnih spisov vplivnih bosanskih mislecev (Karčić, Karić, Silajdžić).

6.2 Sekularizacija in vloga religije v Sloveniji in v Evropi

Gotovo so glavni izzivi, s katerimi se srečujejo muslimani (tudi) v Sloveniji, posledica sekularizacijskih procesov: soočeni so z vprašanjem, kako živeti islamski način življenja in hkrati popolnoma participirati v širši družbi. Kako oblikovati svojo muslimansko identiteto, ki bo hkrati tudi slovenska? Pred Slovenijo pa je dilema, kako in na kakšen način misliti religijsko pluralnost in reagirati na željo muslimanov po aktivni participaciji v politični areni. Kako prenesti islamsko dediščino na generacije muslimanov, rojene v Sloveniji? So sekularne vrednote slovenske družbe dovolj kompatibilne z islamskimi vrednotami in kaj tako ene kot druge pravzaprav sploh pomenijo ter kaj ponujajo za miroljubno sobivanje vseh slovenskih državljanov? Zavedati se moramo, da debata, ki jo odpiramo, ne poteka zgolj med tako imenovanimi »islamskimi« in »slovenskimi« vrednotami, temveč mora Slovenija (tako kot Evropa) na novo reformulirati svoj odnos do religije kot take. Če iščemo odgovore, kako naj nove generacije muslimanov v Sloveniji in Evropi aktivno živijo svoje državljanstvo, moramo seveda razumeti, v kakšnem okolju se lahko njihova misel oblikuje in dopolnjuje. Gotovo ne moremo in ne smemo prezreti evropskih procesov sekularizacije. Predvsem se moramo spomniti, zakaj se je sekularizacija morala zgoditi in kaj predstavlja v slovenskem/evropskem kontekstu. O vlogi sekularizacije se je med drugimi spraševal tudi sociolog religije Marko Kerševan. Sekularizacija po Kerševanu strogo vzeto govori le o položaju religije in cerkve v družbi in ne o religiji oz. religioznosti sami. Oblast nima več religiozne legitimacije, saj takšne legitimacije ne potrebuje več (Kerševan, 2011, 70–71). Po njegovem mnenju v sekulariziranem okolju nastane posebna oblika ateizma, ki ne izhaja iz »borbenega« in zavestnega zanikanja Boga, temveč iz občutka odvečnosti boga. »Ko začne človek na vseh področjih živeti in delati, kot da boga ne bi bilo, ko skuša ob vseh vprašanjih iziti 'brez hipoteze o bogu', ko postaja vsaj v zavesti ljudi svet v celoti objekt manipulacije – se človek lahko hitro približa občutku, da gre vse tudi brez boga ... 'Odčaranje' sveta, spreminjanje sveta v objekt človekove akcije, je hkrati izrivanje boga iz sveta« (Kerševan, 2011, 78).

Ne pozabimo, da je zaradi negativnih izkušenj religijskih ekskluzij, partikularnosti in ekstremizmov postal sekularni imperativ evropska realnost. Prav ta omogoča, da se v izpraznjenem prostoru ene (oziroma večinske) religije pojavijo nove religijske oblike, ki (enakovredno?) sobivajo z že obstoječo. V Evropi se navajajo različni vzroki, ki so pripeljali do sekularizacije: Galilejeva in Kopernikova odkritja, racionalizacija filozofije, deklaracija o človekovih pravicah, pojav tehnike, industrializacija, urbanizacija, racionalizacija mišljenja in pa seveda laizacija države in državno-politične sfere. Kot piše Kerševan, laizacijo države in državne oblasti povezujejo na eni strani z osamosvajanjem absolutističnih vladarjev od cerkve, na drugi strani pa z nujnostjo osamosvajanja oblasti nasproti cerkvi, ki jo je povzročil protestantski razkol. Če v državi obstaja več priznanih religij, potem morajo biti oblast, pravo in morala vsaj v temeljnih zadevah neodvisni od posamezne religije, da so sprejemljivi za vse državljane. Za Kerševana pogoj integracije družbe ni več obstoj ene državne religije, temveč verska strpnost, ki pa ne pomeni le spoštovanja nasprotnih stališč, temveč priznanje, da te »razlike (ali je bog ali ne in kakšen je) niso več bistvene (v neki sferi)«. Religija je v tem primeru v državno-pravni sferi postala nebitvena, z ozirom na državo je postala privatna zadeva (Kerševan, 2011, 81).

Sekularizacijo se običajno meri in evalvira v primerjavi z dvema najbolj reprezentativnima modeloma: francoskim modelom, ki je sovražen do religije, in ameriškim modelom, ki je religiji razmeroma naklonjen. Cesari primerjavo dopolni z definicijo sekularizma oziroma sekularizmov kot različnih zahodnih političnih kultur, ki kontekstualizirajo in historicizirajo dva večja principa sekularnosti: zaščito z zakonom za vse religije in ekvidistance države nasproti religiji. Ta dva principa se nenehno interpretirata znotraj specifičnih političnih kultur, ki ultimativno oblikujejo socialna pričakovanja o vlogi religije v javni sferi in v družbi (Cesari, 2014, 3–14). V primeru Evrope so ta pričakovanja ločitev cerkve od države in privatizacija religije, kar vodi k njenemu družbenemu zatonu. Ta izkušnja je v temelju večine sekularizacijskih teorij in se nanaša na dežele, ki imajo, kot je potrdil Taylor, »krščanske korenine«, vendar pa je »napačno misliti, da to omejuje aplikacijo njene formule na postkrščanske družbe« (Taylor, 1998, 31). Hashemi se sprašuje, ali sekularizem pomeni »antiklerikalizem, ateizem, državno nevtralnost in enakopravnost do vseh religij, zavračanje verskih simbolov v javni sferi, ločitev javne in zasebne sfere, popolno ločitev vere od politike ali bolj ozko ločevanje institucij države od vpliva religije« (Hashemi, 2009, 104). Pri tako raznolikih definicijah sekularizma ter pri tako raznolikih socio-kulturnih in političnih ozadjih se moramo vprašati, kakšni so zgodovinski dejavniki, ki so oblikovali razumevanje, interpretacije in prakse *določenega* sekularizma v *določenem* času in na *določenem* prostoru. Kakšne normative je le-ta uvedel in kakšne probleme je

želel rešiti? Tudi zato, da bi utišali kritike, ki sekularizacijo odpravijo kot orodje Zahoda pri njegovih imperialističnih apetitih, je nujno misliti alternativne modele in upoštevati religijske izkušnje posameznih držav/dežel. Vsaka od njih namreč lahko razvije svoj lastni model, ki je odvisen od njenih interesov in potreb. Izhodišče, pri katerem nikakor ne smemo podleči kulturnemu relativizmu, ostaja vprašanje spoštovanja človekovih pravic in religijske pluralnosti.

Ko v to zgodbo vpeljemo vprašanje islama in muslimanov v Sloveniji in v Evropi, smo velikokrat soočeni z interpretacijami o islamu kot o alternativni sekularne politike. Pri tem imamo, večinoma nevede, opraviti z nizom idej ali predstav, ki jih instrumentalizirajo politični aktivisti (političnega islama oziroma islamizma), da bi zrušile sekularno državo. Osrednji problem predstavlja vpeljava islamskega zakonika (*šarije*) v Evropo, saj se mnogim muslimanom zdi, da nezmožnost oz. neuedba le-te pomeni mutacijo islama oz. njegovo preoblikovanje v religijo, ki je podlegla zahodnim standardom. Kot bomo videli v nadaljevanju, pa tovrstna aplikacija ni pogoj za utrjevanje normativne muslimanske identitete. Nasprotja, kot je vprašanje uvedbe *šarije*, se seveda zdijo nepremagljiva in ustrezajo zagovornikom idej o trku civilizacij. Zato je pomembno, da se zavedamo razprav, ki potekajo znotraj slovenskih in evropskih muslimanskih skupnosti ob soočanju z izzivi, ki jim jih predstavlja življenje v slovenski/evropski realnosti, in poskusov adaptacije na nove družbene standarde.

6.3 Islam v Evropi in/ali »evroislam«

Preden se soočimo s situacijo v Sloveniji, je dobro predstaviti idejo o evroislam, ki odzvanja tudi med slovenskimi muslimani. Izraz evroislam sta vpeljala Tariq Ramadan in Bassam Tibi, ki sta s svojimi študijami želela opozoriti in spremeniti evropsko dojetje islama in hkrati doseči integracijo muslimanov v evropsko družbo. Glede terminologije (evroislam) moramo upoštevati razlike med »uradno« ali »normativno« religijo in njenimi splošnimi interpretacijami ter »ljudsko religijo«, ki zaznamuje interpretacije in prakse določene religije njenih sledilcev na določenem ozemlju ali znotraj določene skupine in ki so večinoma domena kulturnih, antropoloških in etnoloških študij. Takšna terminologija sicer ni sprejemljiva za normativno religijo, vendar pa so kulturološki in antropološki pristopi pomembni za konkretno razumevanje in prakticiranje religije v določenem času in prostoru. Gotovo je najboljši primer tega razumevanja predstavil Seyyed Hossein Nasr s svojimi kulturnimi conami (Nasr, 2003). Enako dojemata tovrstno distinkcijo Hakan Yavuz (Yavuz, 2004) na primeru turškega islama in Fikret Karčić (Karčić, 2015) na primeru bosanskega islama, ki ga bomo podrobneje obravnavali v navezavi s tradicijo slovenskih muslimanov.

Razprave o muslimanski identiteti v Evropi (in s tem posledično tudi v Sloveniji) že nekaj časa vznemirjajo. Po Ameliju je zelo pomembna razlika med »muslimansko« in »islamsko« identiteto (Ameli, 2002: 30): islamska identiteta se osredotoča na osnove islama s poudarkom na primarnih virih religije, kot npr. islamsko pravo, teologija, filozofija, islamska izobrazba ali interpretacija Korana. Področje »islamske identitete« je torej področje teologije. »Muslimansko identiteto« pa sestavljajo kulturno, socialno in politično ozadje muslimanov ter preoblikovanje religiozne misli v različnih obdobjih zgodovine. »Muslimansko identiteto« potemtakem definirajo specifične značilnosti muslimanskih družb, po katerih se te družbe razlikujejo od ostalih narodov, razumevanje, ki ga imajo muslimani o svoji religiji, motivi delovanja in obnašanja, način participiranja na različnih javnih področjih itd. Åke Sander z Inštituta za etnične odnose v Gotheburgu razlikuje štiri kategorije muslimanov: *etničnega*, *kulturnega*, *religioznega* in *političnega* muslimana.

Etnični musliman pripada etnični skupini, v kateri je večina muslimanov, *kulturni* musliman je oseba, ki je socializirana v muslimansko kulturo, *religiozni* musliman je oseba, ki izvaja islamske zapovedi, *politični* musliman pa je oseba, ki trdi, da je (ali pa naj bi bil) »islam politični in socialni fenomen« (Sanders, 1997, 184-5). Sanders s temi kategorijami določa število muslimanov v Evropi, ki so posebej primerni za kvantitativne raziskave. Vendar pa je do tovrstnih kategorizacij skeptična Anne Sofie Roald. Zanj je bistvenega pomena iskanje tako imenovane »endemične« definicije, tako imenovane samodefinicije in (le) na podlagi le-te lahko pojasnimo islamski način klasifikacije (Roald, 2001, 18). Pri tem se lahko mirne vesti navežemo na idejo »vroislama« in vpeljavo skupne evropske muslimanske identitete.

Po Tibiju evroislam zaznamuje »kulturna modernost« kot stopnja tolerance, ki presega »islamsko toleranco«, ki je omejena zgolj na »ljudstva knjige« oz. abrahamske religije (torej judovstvo, krščanstvo in islam). Glavne karakteristike evroislama so: kohezivno, integracijsko, tolerantno dojemanje, ki ga, da bi lahko zaživel onstran idejnega konstrukta, mora ponotranjiti večina evropskih muslimanov, hkrati pa kaže in terja tudi odločilne spremembe v politiki in javnem mnenju v Evropi. Tibijev evroislam sestavlja pet stebrov: demokracija (glede na evropsko razumevanje le-te), sekularizem in zavrnitev šarije, individualne človekove pravice, toleranca v sodobnem razumevanju tega izraza, prepoznavanje pluralizma v civilni družbi, enakost spolov, redukcija »tujih« vplivov iz muslimanskih dežel, vpeljava muslimanskega diskurza o vplivu islama v Evropi, toleranca do drugih religij, identiteta, temelječa na skupnih vrednotah in ne na etničnosti in nacionalnosti, enake možnosti za muslimane in nemuslimane. To pomeni, nobene šarije v Evropi za islamske manjšine, vključno z družinskim zakonikom, saj se s tem razdalja do evropskih

državljanov poveča in hkrati zmanjša občutek pripadnosti. Tariq Ramadan je v svojem pristopu do evroislama nekoliko manj »liberalen« kot Tibi in svoje razmišljanje bazira na interpretacijah Korana in sune znotraj konteksta zahodnih evropskih družb. V njegovi knjigi *Western Muslims and the Future of Islam* so razvidni trije principi: islamski viri dovoljujejo muslimanom, da živijo na Zahodu, muslimani so pod avtoriteto dogovora, katere pogoje je treba upoštevati, vse dokler pogoji muslimane ne silijo, da delujejo proti svoji vesti, in tretji, če se pojavi jasen konflikt referenc, morajo muslimanski pravniki izpeljati študij, da formulirajo pravno mnenje (*fatwa*) (Ramadan, 2004, 6). Ramadan poskuša postaviti legitimiteto reform na osnovi islamskih naukov, ki so jih interpretirali tisti muslimani, ki živijo v nemuslimanskih okoljih (Ramadan, 2009). Idealen primer za to so (tudi) slovenski muslimani, ki večinoma izhajajo oz. se naslanjajo na bosansko različico islama. Vendar pa, kot bomo videli v nadaljevanju, prav ta navezanost na »tradicionalni« islam predstavlja za mnoge muslimane v Sloveniji problem oz. rigidnost, ki ju je treba preseči. Od tod konflikt med dvema največjima muslimanskima skupnostma v Sloveniji in hkrati pojav tretjega društva (Društva za promocijo islamske kulture), ki se odkrito ozira po (transnacionalnih oz. »transtradicionalnih«) trendih. Ali lahko prav vztrajanje na tradicionalnosti in teritorialnosti ter etničnosti (nacionalizaciji) islama pri drugi in tretji generaciji muslimanov v Sloveniji in Evropi povzroči tako imenovano hibridnost identitete in iskanje novih akulturiranih možnosti in oblik, ki velikokrat pomenijo tudi »radikalizacijo« islama? Ali »nasilno« trganje tradicionalnih korenin in hkrati pomanjkanje alternativnih socio-kulturnih možnosti in teoloških odgovorov odpira vrata večjemu zanimanju za »trde linije« in binarne odgovore npr. salafizma?

Je lahko evroislam tisti, ki prepriča mlade evropske muslimane? Bi lahko evroislam v Sloveniji predstavljal Islamska skupnost, a pod pogojem, da se distancira od Bosne in Hercegovine?

6.4 Posebnosti islama v Sloveniji

Da bi razumeli položaj muslimanskih skupnosti v Sloveniji, moramo spoznati zgodovinske razsežnosti stika slovenskega prostora z islamom na podlagi analize štirih faz:

6.4.1 Prva faza: Turški vpadi

Po razpoložljivih virih (Voje, 1996) se je prvo srečanje islamskega sveta s slovenskim ozemljem zgodilo v obdobju turških vpadov (15. in 16. stoletje). Takšni vdori označujejo eno najtemnejših obdobjev v slovenski zgodovini. Z ljudsko poezijo in prozo

slovenski kolektivni spomin (še vedno beleži) grozote ob vdorih otomanskih enot, ki so ropale, ubijale in ugrabljuje. Turki in njihova vera so preživel skozi celotno slovensko zgodovino kot nekaj popolnoma »drugega«, tujega in nevarnega. To je še danes eden od glavnih razlogov za stereotipne in stigmatizirane predstave o islamu.

6.4.2 Druga faza: Avstro-ogrsko cesarstvo

Eden prvih velikih prihodov muslimanov na slovensko ozemlje se je zgodil med prvo svetovno vojno, ko so se Bošnjaki borili na soški fronti na strani avstro-ogrskega cesarstva. Takrat je stala v vasi Log pod Mangartom prva in edina mošeja v Sloveniji, ki je nudila versko oskrbo bošnjaškim borcem (porušena ob koncu vojne leta 1918).

6.4.3 Tretja faza: SFR Jugoslavija

V šestdesetih letih 20. stoletja beležimo večji prihod muslimanske populacije na slovensko ozemlje predvsem zaradi širitve industrije. V teh letih je prišlo v nekdanji SFRJ do pomembnih konceptualnih oziroma ideoloških sprememb na polju religijskega dojemanja, k čemer sta prispevala: 1) drugi Vatikanski koncil, ki je sprejel ločitev Cerkve in države; in 2) razvoj blažjega odnosa do religije in cerkva s strani Komunistične partije (več v: Črnič in dr., 2013).

V razelektrenem ozračju se je v Sloveniji postopoma odprl prostor za verske alternative. Do konca osemdesetih je bilo v državi 15 uradno priznanih verskih skupnosti, med njimi tudi Islamska skupnost, registrirana leta 1976. Za razumevanje današnjega pluralizma med muslimani v Sloveniji je pomembno poudariti dejstvo, da muslimani v času SFRJ običajno niso razkrivali svoje verske identitete. Osredkar verjame, da je bilo to predvsem zaradi ateistične ureditve v državi, pa tudi zaradi dejstva, da je šlo za sekularizirane muslimane, ki niso posvetili večje pozornosti verskim praksam (več: Osredkar, 2011). Šele po razpadu Jugoslavije in po koncu komunističnega režima so muslimani v Sloveniji izrazili željo po boljši organiziranosti in vidnosti.

6.4.4 Četrta faza: Republika Slovenija

Slovenska ustava določa sekularnost z ločitvijo države od verskih skupnosti in zagotavljanjem enakih pravic vsem verskim skupnostim. Po podatkih Urada za verske skupnosti je v Sloveniji registriranih 53 cerkva in drugih verskih skupnosti. Februarja 2007 je bil sprejet zakon o verski svobodi, ki zagotavlja versko svobodo v zasebnem in javnem življenju ter prepoveduje diskriminacijo, spodbujanje verskega sovraštva in nestrpnosti. Kljub dolgotrajnemu sprejemanju zakona pa le-ta ni bil

sprejet s širšim političnim soglasjem in/ali podporo strokovne javnosti predvsem zaradi dejstva, da naj bi zakon utrjeval primat Rimskokatoliške cerkve. Leta 2010 je bil zakon o verski svobodi predmet ustavosodne presoje. Odločba Ustavnega sodišča RS je zakon spremenila ter v obrazložitvi zagotovila nove interpretacije verske svobode (odlocitve.us-rs.si/US29118). K dopolnitvi zakona pa je vlada RS že leta 2007 podpisala poseben sporazum zakona o verski svobodi (Ur. l. RS, št. 14/2007) s petimi verskimi skupnostmi, vključno z Islamsko skupnostjo v Sloveniji, ki je začel veljati julija 2007. Ta sporazum o pravnem statusu Islamske skupnosti v Republiki Sloveniji je v 5. členu z naslovom Svoboda povezovanja in vzdrževanja stikov jasno poudaril, da je Islamska skupnost tradicionalno povezana z islamsko skupnostjo v Bosni in Hercegovini. Leta 2006 je bila ustanovljena in registrirana Slovenska muslimanska skupnost (SMS), ki naj bi nastala (tudi) zaradi nesoglasja o načinu zastopanja muslimanov v Sloveniji in primata Bosne in Hercegovine. Čeprav je ta notranja razcepitev odzvanjala v napetosti med samimi muslimani, pa je obstoj SMS (in morebitnih drugih muslimanskih skupnosti) z vidika ustavne svobode veroizpovedi in enakopravnosti vseh verskih skupnosti v RS legitim.

6.5 Pluralizem? – kritike nacionalizacije IS

Dejstvo je, da je glavnina muslimanov v Sloveniji močno povezana z Bosno in Hercegovino, in kot bomo ugotovili v nadaljevanju, islam v Sloveniji pomeni večinoma bosanski islam, ki je sicer (lahko) pluralističen, ko gre za različne islamske usmeritve, vendar je izrazito nacionaliziran. Primer tega je dejstvo, da se še danes vrhovni organ (*rijaset* – predsedstvo) slovenske Islamske skupnosti nahaja v Sarajevu, od koder poteka organiziranje Islamske skupnosti v Sloveniji. Rijaset je hkrati krovno telo za Slovenijo, Hrvaško, Bosno in Hercegovino ter Sandžak, islamske skupnosti Makedonije, Srbije in Črne gore pa so neodvisne in niso povezane s sarajevskim predsedstvom (*rijasetom*).

Eden od glavnih problemov za nekatere muslimane v Sloveniji predstavlja prav ohranjanje povezave z Bosno kot »materjo«. To nezadovoljstvo je bilo po besedah nekdanjega muftija Osmana Đogića tudi povod za nastanek Slovenske muslimanske skupnosti (SMS), ki se je leta 2006 odcepila od »matice« Islamske skupnosti (IS) z namenom, da SMS postane neodvisna od Bosne in pridobi »slovensko-evropski« značaj. V skladu s slednjim naj denar, ki ga zberejo pripadniki SMS, ne gre v Bosno, temveč mora ostati v Sloveniji.

Po izjavah Osmana Đogića (intervju 25. 1. 2018) morajo biti muslimanske skupnosti administrativno neodvisne od Bosne in Hercegovine, obdržijo pa naj duhovne

povezave, saj se je nesmiselno odpovedati tradiciji, iz katere izhajajo. Po njegovih besedah vsaj polovica pripadnikov SMS ni Bošnjakov. Zaradi prostorske stiske, s katero se skupnost srečuje, jih prihaja k molitvi okoli 50. Đogić posebej izpostavi dejstvo, da je v islamski tradiciji zelo pomembna možnost izbire. Če ti npr. nek imam ali neko občestvo ne odgovarja, greš drugam. V Bosni ta možnost izbire obstaja, v Sloveniji pa ne, pravi Đogić.

Od obeh skupnosti se oddaljuje Društvo za promocijo islamske kulture v Sloveniji, ustanovljeno leta 2007. Molitveni vodje niso pridobili formalne verske izobrazbe v Bosni in Hercegovini (npr. na Fakulteti za islamske znanosti v Sarajevu, kot je to običaj pri drugih dveh skupnostih), temveč v Egiptu. Eden od vodij je v intervjuju potrdil, da se navdihuje pri tistih islamskih avtorjih, ki zavračajo modernizacijo islama. V skupnosti, ki ima okoli sto družin po vsej Sloveniji, želijo slediti »izvornemu islamu«. Na podlagi razgovora, ki sem ga imela z voditeljema skupnosti (april 2016), jih navdušuje salafizem. Poudarjajo pomen nadnacionalne islamske skupnosti. Kljub temu večina njihovih privržencev še vedno sodi v drugo ali tretjo generacijo bosanskih muslimanov.

Konflikti med temi skupnostmi so v zadnjem desetletju prilili olje na ogenj že tako slabi javni podobi islama, kar služi kot voda na mlin slovenskim nacionalistom, ki menijo, da islam ni slovenska religija in da kot tak ni združljiv s slovenskimi sekularnimi normami. Takšni komentarji kažejo na nepoznavanje zgodovinskega razvoja islama v Sloveniji in procesa sekularizacije, kateremu so bile izpostavljene tudi islamske institucije. Ker je večinski islam, ki ga poznamo v Sloveniji, dejansko bosanska verzija normativnega islama, argument o nezdržljivost islama s sekularno regulacijo ne vzdrži, saj je prav bosanski islam tisti, ki je bil podvržen procesom sekularizacije (tukaj se sklicujem na terminološko razliko, ki jo je izpostavil Fikret Karčić med uradno (normativno) religijo in interpretacijo določene religije).

6.6 Narava bosanskega islama

Bosanski islam je produkt različnih procesov sekulariziranja, odmikov in obvladovanja religijske in posvetne scene. Islam se je v Bosni in Hercegovini pojavil skupaj z Otomani. V Otomanskem cesarstvu muslimani niso imeli verske administracije, ki bi bila ločena od državne strukture: vse institucije Otomanskega cesarstva so bile istočasno tudi islamske. Otomansko cesarstvo je bilo zgrajeno na principu organske enotnosti verske in politične avtoritete, otomanski sultan pa je bil od leta 1517 tudi kalif vseh muslimanov v cesarstvu. S pojavom Avstro-Ogrske leta 1878 je BiH prišla v stik z evropskimi političnimi, pravnimi in kulturnimi ustanovami in normami. V teh

okolščinah so se ustvarili pogoji za pojav prvih muslimanskih »avtonomnih« ustanov, ki so bile ločene od Carigrada. Z zadržanjem institucije muftija v BiH in sankcioniranjem otomanskega *zakona o šerijatskih sodiščih* iz leta 1859 je avstro-ogrška oblast utrdila nadaljnje tolmačenje in uporabo šerijatskega prava, predvsem obstoj šerijatskih sodišč v BiH, medtem ko je s formiranjem šerijatske sodniške šole leta 1887 želela izobraževati sposobne kandidate za službo šerijatskih sodnikov (*kadija*) v Bosni in Hercegovini in jim omogočiti osamosvojitve ter s tem preprečiti vplive iz tujine (Carigrada). Enako velja za ustanovitev *vakufske* komisije, katere namen je bil obdržati *vakufsko* lastnino v BiH. Na ta način naj bi muslimani v BiH dobili lastne islamske institucije (Durmišević 2008, 211). Kljub temu da intelektualna tradicija pri interpretaciji islama v BiH ni homogena, saj vključuje tako modernistične kakor tudi konzervativne trende, pa dojetje in prilagajanje islamske tradicije sodobnim izzivom in tokovom ne spremeni same normativne konstitucije islamske tradicije, ki jo ob konstitutivni (normativni) tradiciji, ki oblikuje in normira versko prakso muslimanov, dopolnjuje in osmišlja še interpretativna (intelektualna) tradicija. Tako artikulirana tradicija kontinuirano »ohranja« univerzalne vrednote islamske tradicije, ima pa tudi didaktično vrednost, saj predstavlja zgodovinski spomin o islamski tradiciji kot o integralnem delu družbenih in zgodovinskih dogajanj (Silajdžić, 2008, 14). Zato se muslimani, ko so hoteli definirati svoj odnos do sodobnosti (modernosti), niso (z)mogli ogniti vprašanju (re)interpretacije tradicije, s tem pa tudi lastne verske in kulturne identitete. Zakaj? Preprosto zato, ker se zgodovina vsake islamsko-etno-kulturne družbene skupine ali skupnosti (tako kot tudi drugih religijskih tradicij) naravno razvija v dialektiki konstitutivne oziroma normativne in interpretativnega intelektualne tradicije in inovacije, tj. sodobnega – konstitutivnega zgodovinskega razvoja. Islamska misel v BiH se je do zadnjega desetletja 19. stoletja razvijala pod močnim vplivom reformističnega gibanja, znanega kot *harakat al-islam wa-l-tajdid*. Reforma v tem kontekstu pomeni rekonstrukcijo religijske misli in pomena religije v življenju muslimanov (*tajdid*), predvsem na podlagi vrnitve *ijtihada* (neodvisne interpretacije), ter izboljšanja pogojev islamskih institucij (*islam*). Ta šola je bila eden od odgovorov na notranjo krizo muslimanskih družb in izzivov zahodne modernosti (Karić in Karčić 1998). Takšne pogoje je v BiH detektiral avstro-ogrski projekt modernizacije: prisotnost dveh identitet, islamske in evropske, je Bošnjake in njihove verske strokovnjake ob soočenju z novimi izzivi in dilemami prisilila k razmisleku o nujnosti novih interpretacij.

6.7 Kaj lahko pri tem izluščimo za Slovenijo?

»Spopad« glede narave islama v Sloveniji poteka zlasti pri administraciji islamskih zadev, v drugem planu pa tudi glede interpretacije islama, kar bi bilo treba temeljiteje raziskati. Pri vprašanju organizacije in vodenja islamskih skupnosti se

prevprašuje izključna pravica oziroma monopol IS pri upravljanje (bodoče) mošeje, oskrbe z imami, zagotavljanja osnovne verske izobrazbe, zbiranja in razdeljevanja *zakata* in podobno. Islamska skupnost na svoji spletni strani navaja:

Za muslimane v Sloveniji je pomembno, da obstaja samo ena verska ustanova, ki zastopa muslimane. Po islamu je treba vedeti, kdo je predstavnik muslimanske skupnosti. Islamska skupnost je prisotna v Sloveniji več kot sto let. To ji daje pravico obravnavati vprašanja, povezana z islamom in muslimani v Sloveniji (www.islamska-skupnost-si/o-islamski-skupnosti-v-sloveniji).

Očitno je, da si IS lasti pravico interpretacije islamskih nauk v navezavi na izzive, ki se pojavljajo ob soočenju s širšo družbo, in pri tem sledi načinu, po katerem so institucionalizirane islamske avtoritete v BiH. Prvi člen Ustave Islamske skupnosti v Bosni in Hercegovini namreč pravi, da je Islamska skupnost v Bosni in Hercegovini ena in edina skupnost muslimanov v BiH, muslimanov Bošnjakov izven svoje domovine in drugih muslimanov, ki jo sprejemajo za svojo. Mešihati Islamske skupnosti Sandžaka, Hrvaške in Slovenije so sestavni del Islamske skupnosti v Bosni in Hercegovini (Ustav IZ, 2006). Slovenska Islamska skupnost je torej ena od *mešibatov* Islamske skupnosti v BiH, ki jo zastopa *Reisu-l-ulema* v Sarajevu. Muftija, ki je na čelu Islamske skupnosti v Sloveniji, pa voli Sabor Islamske skupnosti v Sarajevu.

Po mnenju Ahmeta Alibašića je ta model pomemben zato, ker njegove strukture, institucionalni ustroj in postopki vplivajo na tip islama, ki ga ustvarjajo. Kot prvo, imeti eno samo islamsko strukturo pomeni imeti močnejšo organizacijo in boljšo pogajalsko pozicijo nasproti državi in drugim akterjem. Drugič, samofinanciranje naredi takšne organizacije bolj odporne za nezaželene zunanje vplive. Oba dejavnika skupaj pomenita bolj avtonomno in posledično bolj kredibilno islamsko avtoriteto, ki je sposobna preprečiti radikalizacijo (Alibašić, 2007, 3). Smo na poti k evroislam, kot ga razume Bassam Tibi? Seveda ima bosanski model veliko omejitev. Ena od glavnih pomanjkljivosti je nejasna meja izključnih pristojnosti IS. Izredno pomemben je tudi izobraževalni sistem za versko osebje (imame itd.), ki naj bi vključeval religijsko in sekularno, sodobno in tradicionalno izobraževanje ter pomagal k disociaciji kulture in navad/običajev od religijskih principov. Tega (še) ni na vidiku.

Literatura in viri

Alibašić, A., 2007: The Profile of Bosnian Islam and how West European Muslims could benefit from it. Dostopno na: http://www.akademie-rs.de/fileadmin/user_upload/download_archive/interreligioeser-dialog/071116_albasic_bosnianislam.pdf (16. 5. 2017).

- AlSayyad, N. & Castells, M., 2002: *Muslim Europe or Euro-Islam: Politics, Culture, and Citizenship in the Age of Globalization*. Lanham: Lexington Books.
- Ameli, Saied R., 2002: *Globalization, Americanization and British Muslim Identity*. London: ICAS Press.
- Cesari, J., 2013: *Why the West Fears Islam: An Exploration of Muslims in Liberal Democracies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cesari, J., 2014: *The Awakening of Muslim Democracy: Religion, Modernity, and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Črnič, A., Komel, M., Smrke, M., Šabec, K. Vovk, T., 2013: Religious Pluralisation in Slovenia. Ljubljana. *Teorija in praksa*. 50/1. 205–232.
- Durmišević, E., 2008: Institucionalizacija islama u postotomanskom periodu. V: *Naučni skup Islamska tradicija Bošnjaka. Zbornik radova naučnog skupa »Islamska tradicija Bošnjaka: Izvori, razvoj i institucije, perspektive.«* Sarajevo: Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, str. 211–239.
- Grabus, Nedžad, 2011: *Sožitje je naša pot: Intervjuji in govori muftija dr. Nedžada Grebusa*. Ljubljana: Zavod Averroes.
- Hashemi, Nader, 2009: *Islam, Secularism, and Liberal Democracy: Toward a Democratic Theory for Muslim Societies*. Oxford. Oxford University Press.
- Karčić, F., 1990: *Društveno pravni aspekt islamskog reformizma*. Sarajevo: Islamski teološki fakultet.
- Karčić, F. & Karić, E., 1998: *Šerijatsko pravo u savremenim društvima*. Sarajevo: Pravni Centar, Fond Otvoreno društvo BIH.
- Karčić, F., 2004: *Bošnjaci i izazovi modernosti: Kasni Osmanlijski i Habsburški period*. Sarajevo, Savremena islamska misao, El-Kalem.
- Karčić, F., 2015: *The Other European Muslims: A Bosnian Experience*. Sarajevo: Centar za napredne studije - Centre for advanced studies.
- Karčić, F., 2016: *Pravno-historijske studije*. Sarajevo: Centar za napredne studije - Centre for advanced studies.
- Kerševan, M., 2011: *Sociologija – Marksizam – Sociologija religije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Filozofska fakulteta.

- Marranci, G., 2010: *Muslim Societies and the Challenge of Secularization: An Interdisciplinary Approach*. Heidelberg: Springer.
- Nasr, S. H., 2003: *Islam – Religion, History, and Civilization*. San Francisco: Harper San Francisco.
- Osredkar, M. J., 2011: Teološki in kulturološki razlogi za islamski pluralizem v Sloveniji. *Bogoslovni vestnik*. 3/71. 357–367.
- Ramadan, T., 2004: *Western Muslims and the Future of Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- Ramadan, T., 2009: *Radical Reform: Islamic Ethics and Liberation*. Oxford: Oxford University Press.
- Ramadan, T., 2011: *Islam, the West and the Challenges of Modernity*. Leicester, The Islamic Foundation.
- Roald, A. S., 2001: *Women in Islam: The western experience*. London: Routledge.
- Sander, Å., 1997: To what extent is the Swedish Muslim religious? V: *Women in Islam: The western experience* (ur. Roald, Anne Sofie). London: Routledge.
- Silajdžić, A., 2008: Značenje i značaj islamske tradicije, V: *Naučni skup Islamska tradicija Bošnjaka. Zbornik radova naučnog skupa »Islamska tradicija Bošnjaka: Izvori, razvoj i institucije, perspektive.«* Sarajevo: Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, str. 13–22.
- Stepan, A., 2000: Religion, Democracy and the “Twin Tolerations.” *Journal of Democracy*. 11/4. 37–57.
- Stepan, A., 2001: *Arguing Comparative Politics*. New York: Oxford University Press.
- Struss, K., 2011: *Euro-Islam or Islam in Europe: the role of Muslims and their organizations in Germany, Great Britain and the Netherlands*. Monterey: Dudley Knox Library, Naval Postgraduate School.
- Taylor, C., 1998: Modes of Secularism. V: *Secularism and Its Critics* (ur. Rajeev, B.). New Delhi: Oxford University Press. 31–51.
- Tibi, B., 2014: *Political Islam, World Politics and Europe: From Jihadist to Institutional Islam*. London and New York: Routledge.

- Tibi, B., 2002: Muslim Migrants in Europe: Between Euro-Islam and Ghettoization, V: *Muslim Europe or Euro-Islam* (ur. AlSayyad, Nezar in Castells, Manuel). Maryland: Lexington Books. 31–52.
- Ustav IZ, 2006: Dostopno na naslovu: www.islamskazajednica.ba/component/content/article?id=43:ustav-islamske- (1. 12. 2017)
- Voje, Ignacij, 1996: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Yavuz, Hakan, 2004: Is There a Turkish Islam? The Emergence of Convergence and Consensus. *Journal of Muslim Minority Affairs*. 24/2. Dostopno na naslovu: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1360200042000296627 (20. 8. 2017).

7 Spremembe interpretativnega okvira informacijskih medijev v Sloveniji od leta 1990 do danes in spremembe v njihovih reprezentacijah izbranih družbenih manjšin

Jože Vogrinc

Raziskava Mediji za državljane, ki so jo naredili sodelavci in sodelavke Mirovnega inštituta v Ljubljani pred dobrim desetletjem (Petković idr. 2006), ni pokazala le dokajšnjih razlik med posameznimi družbenimi manjšinami, zajetimi v raziskavi (ta je zajela tri: Rome, muslimane ter geje in lezbijke), v načinu, kako so jih obravnavali dominantni mediji, marveč je razkrila pomembne razlike tudi v načinu, kako je isti interpretativni okvir zajel vsako izmed obravnavanih manjšin (Kuhar 2006: *passim*).

Kuharjeva raziskava je uporabila Foucaultovo načelno razumevanje diskurza kot ravni družbene konstitucije subjekta, zajetega v diskurz, kot prijem, s katerim je informativne medije lahko obravnavala kot področje konstitucije družbenih manjšin, ki so predmet poročanja, in je uporabila metodološka načela kritične analize diskurza za kvalitativno in kvantitativno analizo vzorcev poročanja dominantnih medijev v Sloveniji, ki naj pokaže, »kako in kdaj Romi, muslimani, geji in lezbijke stopajo v medijski prostor in kakšno predstavo mediji ustvarjajo o teh skupinah. Zanimalo nas je, kdo govori, kdaj govori in kako govori.« (Kuhar 2006: 123.)

Rezultati so pokazali razen pričakovanih podobnosti v medijski obravnavi teh manjšin (zlasti še vedno navzočih primerov – večkrat negativne kot pozitivne – stereotipizacije) velike razlike tako v količini pozornosti medijev do posamezne manjšine kakor v vsebini zanimanja in naklonjenosti medija. Potrdila je ugotovitve prejšnjih raziskav (Erjavec idr., 2000; Kotnik, 2002; Petković, 2002, idr.) o kriminalizaciji Romov v dnevnem poročanju in o tem, da praviloma avtoritativne izjave o Romih dajejo predstavniki lokalne ali državne oblasti, medtem ko je Romom samim redko dana beseda. Nasproti temu so geji in lezbijke dobili več možnosti, da se v medijih zastopajo sami, redko pa so bili v poročanju postavljeni v izrazito negativno luč. Kuhar je opazil, da sta vsebina in struktura poročanja o posamezni manjšini v izbranem izseku časa močno povezani s političnim in drugim dogajanjem, katerega vzgibi in dinamika so zunaj moči manjšine, navzlic temu, da direktno vplivajo na življenje in dejavnosti manjšine, prav tako pa na podobo manjšine v očeh medijskih javnosti. Zlasti to velja za muslimane, o katerih se je tudi poročalo daleč največ (Kuhar 2006).

Ta raziskava in predhodne raziskave Mirovnega inštituta in objave v glasilu Mediawatch so imele jasen politični zastavek v kontekstu prizadevanj za demokratizacijo slovenske družbe: identificirati glavne ovire za dejansko družbeno emancipacijo in integracijo najbolj ranljivih in najmanj enakopravno obravnavanih družbenih manjšin. Prav ta namen je bil s Kuharjevo raziskavo tudi dosežen. Namen pričujočega besedila pa je te raziskovalne rezultate vzeti kot izhodišče, da se vprašamo, kako določajo obravnavo posameznih manjšin rutinske prakse dominantnih medijev samih. Sumimo namreč, da so prav te v veliki meri razlog za tolikšne razlike v obravnavi in da slednje torej niso naključje izbranega vzorca medijev ali izbranega izseka časa opazovanja (= branja, gledanja, poslušanja) teh medijev. Prav tako se ne moremo zadovoljiti s tem, da bi položaj vsake izmed manjšin izpeljevali neposredno iz abstraktne občosti družbene klime ali iz podedovanega stanja predsodkov.

Če je namreč mogoče povezovati medijsko (re)konstruiranje družbenih predsodkov s poklicno ideologijo in rutinami (Vogrinc 2007), je mogoče tudi pričakovati, da je za trajno spremembo načina, kako družba obravnava deprivilegirane manjšine, treba spremeniti te rutine same.

Vsebinska analiza diskurza, kakršna se običajno aplicira na dominantne medije (Fairclough & Wodak, 1997), ugotovi, da se v zvezi z manjšino uporabljajo neprimerne besede in da se o njej poroča bodisi premalo bodisi pre pogosto z negativnimi konotacijami. »Zdravilo« za to je vsebovano že v diagnozi: uporabljati je treba politično bolj korektno besedišče, pisati več in pisati tudi o temah in na načine, ki kažejo obravnavano družbeno skupino v bolj pozitivni luči. A tudi razlogi, zakaj zdravljenje ni učinkovito, so predvidljivi: »zdravilo« je morda zatolklo simptom,¹ ni pa odpravilo vzrokov: ni se dotaknilo produkcijskih pogojev medijskega diskurza o manjšinah.

V pričujočem besedilu se s temi rutinami in njihovo reprodukcijo ne moremo ukvarjati. Pač pa bomo poskušali orisati formalni in vsebinski interpretativni okvir, s katerim dominantni mediji uveljavljajo hierarhijo vsebin in načine poročanja in interpretacije, in pokazati, da to dvoje bistveno sodoloča medijsko konstrukcijo manjšin in pojasnjuje ugotovljene empirične razlike med medijskimi podobami posameznih manjšin.

Najprej pa moramo pojasniti prijem, s katerim nameravamo delo opraviti. Običajni napotki, ki jih najdemo v učbenikih za novinarje o tem, zakaj in kako (naj)

1 Najstarejši primer nadomestitve nesprejemljivega termina s politično korektnim v družbi na splošno in v medijih še posebej je kajpak nadomestitev »Ciganov« z »Romi«. Ne le, da se tudi politično korektno ime navzame negativnih konotacij, če je vedno navzoče kot negativno nabit označevalec, pač pa za kriminalizacijo manjšine zadoščajo tropi, ki nadomestijo »prepovedani« označevalec: ko uporabnik medija že ve, da je, denimo, Žabjek romsko naselje, bo znal tudi razumeti navedek, da se je prekršek zgodil v Žabjeku, kot sinekdoho, sporočilo samo pa kot šifro, da »so spet krivi Cigani«.

dajejo novinarji pri poročanju prednost posameznim kategorijam dogodkov, so za analitične namene neuporabni.² Razlog je preprost: reproducirajo samoumevnost rutin v dominantnih medijih. So destilat poklicne ideologije. V njih izveste na prvem mestu, da imajo pomembni dogodki prednost pred nepomembnimi, bližnji pred bolj oddaljenimi ipd. Zakaj je take trivialnosti sploh treba navajati? Pri njihovi samoumevnosti je zabavno, da jih učitelji novinarstva navajajo kot ugotovitve raziskovalcev, medtem ko jih raziskovalci navajajo kot posplošitev mnenj in praks samih novinarjev in urednikov v dominantnih medijih. Gre torej za začaran krog; za diskurz, ki se nanaša sam nase in reproducira banalnosti.

A prav ta receptura je zaslužna za temeljno bariero v poročanju, saj ene dogodke izloči iz polja medijskega diskurza (oziroma jih ne pripusti vanj) in jih tako naredi za neobstoječe za večino javnosti, druge pa razporedi po lestvici pomembnosti, ki je zaradi stalnega pojavljanja v informativnih medijih ne glede na tehnologijo in ne glede na morebitno politično prepričanje urednikov videti samoumevna in naturalizirana. Kaj je namreč pri taki praksi lahko bolj samoumevno kakor to, da pomembnost neposredno odseva razmerja politične in ekonomske moči, če medij temu dejavno ne oporeka z lastno drugačno agendo? Tudi na videz drugačno, »fizično« merilo primernosti za objavo, »bližina dogodka«, je dejansko le v fizičnost preoblečen metaforični nadomestek za »bližino« medijski »vsebinski«, ki je v središču in na vrhu hierarhije pomembnosti.

Da bi lahko sploh analizirali produkcijske pogoje, se pravi, zakaj so razlike med manjšinami v poročanju medijev tematsko in količinsko razporejene, kakor so, se moramo prebiti čez samoumevnost selekcije dogodkov (ali bolje, njihove pretvorbe v sestavine medijskega diskurza) do interpretativnega okvira, skupnega dominantnim medijem. Za slednje pa moramo interpretativni okvir razumeti drugače, kakor je navadno razumljen v komunikologiji. Dokaj očitno je pač, da je resničnostni učinek navzkrižnega sklicevanja novinarjev na »teoretike« novinarstva in teh na novinarje po zgledu Escherjevih rok, ki hkrati rišeta druga drugo, prav to, da se vprašanje samoumevnosti selekcije dogodkov (torej njihove diskurzivizacije v novinarske zvrsti) sploh ne more postaviti.

Interpretativni okvir medijskega poročanja razumemo na drugačni ravni občosti in v drugačni medsebojni povezavi med dejavniki medijskih praks kakor pa v tradiciji diskurzivne analize, razumljene kot aplikacija jezikoslovne pragmatike na razumevanje hierarhije sestavin v medijskem poročanju (Fairclough & Wodak 1997). V zadnjem času se aplicira predvsem kot obča teorija uokvirjanja, ki poskuša

2 Mislimo seveda na tako imenovane »novičarske vrednote« ali »novičarske dejavnike«. Karmen Erjavec jih na kratko povzema po Staabu (Erjavec 1999: 54–56; Staab 1990).

razumeti medsebojno pomensko nadrejenost in podrejenost ter napotovanje interpretacije besedila od enih sestavin k drugim kot povsem formalne jezikovne (retorične) postopke, ki v principu delujejo enako ne glede na vsebino in namene sporočevalcev in so torej dojeti kot na sebi nepolitični, in kakor da bi bila zainteresirana politična raba teh postopkov stvar ozaveščene volje in večšin novinarjev, se pravi njihove etike in politike kot morebitnih zunanjih vplivov na nevtralne in obče aplikabilne večšine uokvirjanja.

Nasproti temu razumemo kot temeljno razsežnost delovanja dominantnih medijev zaporo informacije – dejstvo, da sistematično izključujejo »nepomembne« dogodke prav s samoumevnostjo razporeditve vsega, kar je predmet poročanja in sestavina diskurza poročanja, v tematska področja, razvrščena po pomembnosti. Pri tem se opiramo na kritične analize diskurza poročanja še iz časov pred popolno podreditvijo javnih medijev informiranja globalnemu medijskemu velekapitalu. Skupno kritiki Stuarta Halla, izraženi v kombinaciji Gramscija in Althusserja, ali kritiki Glasgow University Media Group ali Chomskega in Hermana, katere besedišče je bolj anarho-liberalno, je, da je dobro videla, kako agenda dominantnih medijev preslikava agendo političnih elit (Hall 1973; Glasgow University Media Group 1976, 1980; Herman & Chomsky 1988). S Hallom bi temu althusserjansko rekli, da informativni mediji v poročilih reproducirajo vladajočo ideologijo, gramscijansko pa bi lahko rekli, nekoliko natančneje, da reproducirajo okvir konsenza: izključujejo teme, glede katerih je znotraj elite moči soglasje, da niso pomembne, in stališča, glede katerih velja konsenz, da niso primerna (najpogosteje so razumljena kot ekstremna).

K tem opredelitvam se je treba vrniti prav zato, ker v informativnih medijih danes, pa najsi v Sloveniji ali kje drugje, ravno *ne* velja več kanonizirana povsodna razvrščенost tematskih področij poročanja po pomembnosti, kakršna je trdno veljala še sredi sedemdesetih let, a se je do konca stoletja preobrazila v novo konfiguracijo. Menimo, da nam prav rekonstrukcija takratnega interpretativnega okvira lahko ponudi izhodišče za razumevanje spreminjanja položaja manjšin v medijih, kolikor je slednje odvisno od temeljnih sprememb v medijih samih, ne pa neposredno od sprememb v družbi oziroma v manjšinah samih.³

Zgodovinsko izhodišče razumevanja kasnejših sprememb v informativnih medijih ne le v Sloveniji, pač pa na splošno, so torej sedemdeseta in osemdeseta leta

3 Teoretsko stališče, da so identitete diskurzivne, nas ne odreši te dileme. Mediji (ali celo le informativni mediji) pač niso že kar ves diskurz, saj so bolj ali manj vse družbene prakse tudi diskurzivne. Obravnava medijev kot odločilnih za družbeni položaj manjšin lahko pelje v naivno stališče, ki je zelo blizu klasičnemu liberalizmu: izboljšajmo podobo manjšin v medijih, pa se bo izboljšal tudi njihov družbeni položaj. Kdor sprejme teoretsko izhodišče, da se manjšine konstituirajo v diskurzu, mora sprejeti tudi konsekvenco, da je treba teoretsko dojeti spreminjanje diskurza.

prejšnjega stoletja, pred »deregulacijo« televizije in radia ter preden je konkurenca tabloidnih medijev in medmrežja razdrila tkivo »kvalitetnega časopisja« (*quality papers*). Primerjava poročanja na kateri koli dan, ne glede na tehnologijo, deželo ali politično usmeritev medija bi takrat pokazala na zelo podobno sestavo vsebin po tematskih področjih in enako podobno razvrstitev istih tematskih področij po pomembnosti od najpomembnejših na naslovnica časopisov in na začetku radijskih in televizijskih poročil k vedno manj pomembnim. Če odmislimo velike naravne in družbene katastrofe, so sledila poročila o politiki države, od koder je bil medij (predvsem o delu izvršne in zakonodajne oblasti), nato gospodarstvo, nekaj zunanjepolitičnih vesti, nato pa ne vedno zastopane druge topike: kriminal, socialno skrbstvo, zdravstvo, šolstvo, kultura, zabava. Šport in vreme sta bila na RTV kakor še zdaj že takrat tematski področji, ki sta sklepali dnevna poročila – ne glede na to, ali sta formalno bili del dnevnika, ali pa sta kot posebni programski vsebini bili že »zunaj« in sta naznanjali, da je poročil konec.

Dolžni smo se vprašati, kakšni so družbeni učinki takšne strategije, ki je bila globalno poenotena že davno pred modo globalizacije v družboslovju. Odgovor je dovolj očiten: »kanonska razvrstitev tematskih področij« (Vogrinc 1990) je bila obči okvir, ki je zagotavljal takojšnjo prepoznavnost in domnevno samoumevnost razdelitve vsega dogodenega na vsebinske predale in obenem njihovo razvrstitev po pomembnosti. Dovolj očitno je tudi, da razvrstitev in pomembnost ustrezata dejanskim razmerjem družbene moči med življenjskimi sferami, saj sta na vrhu vedno nacionalno pomembni politika in gospodarstvo. Razvrstitev v grobem preslikava tudi delitev dela med državnimi organi, od parlamenta in vlade z ministrstvi dalje. Ta »večnost, istost, stalnost«, če smemo parafrazirati Orwella iz *1984*, hkrati nakazuje in odseva povezanost med politično in gospodarsko elito ter uredništvu dominantnih medijev. Bistveno je pač, da menjava stranke na vladi, ne da bi se bistveno spremenila družbena ureditev, ne zahteva nikakršne spremembe kanonske razvrstitve tematskih področij. Slednja kvečjemu olajšuje gladko tranzicijo. V kanonski sestavi in razvrstitvi tematskih področij namreč ni utelešena nobena partikularna agenda posamezne stranke, nobena posebna definicija situacij in dogodkov,⁴ pač pa okvir sprejemljivih definicij.

Pričujoče besedilo torej izhaja iz podmene, da je bil izhodiščni položaj posamezne manjšine v obdobju pred osamosvojitvijo in tranzicijo (= vzpostavitvijo

4 Stuart Hall v svojem temeljnem članku o informativnih medijih (v mislih je imel konkretno poročanje obeh takratnih britanskih televizij, BBC in ITV) zapiše, da »profesionalni kodi služijo reprodukciji hegemonih definicij specifično s tem, da ne delujejo odkrito pristransko« in da »se ideološka reprodukcija torej dogaja nehote, nezavedno«; »vladajoče definicije / *dominant definitions*! ... so dominantne zato, ker zastopajo definicije situacij in dogodkov, ki 'prevladujejo' / *'in dominance'*«. (Hall 2007: 396–397)

parlamentarne demokracije ter komercializacijo in privatizacijo medijev) močno določen z mestom, ki ga je imela v kanonski razvrstitvi, oziroma glede na kanon. Ključne spremembe v informativnih medijih, ki so odtlej vplivale na spremembo položaja vsakere od manjšin, je po tej hipotezi treba poskušati razumeti ne kot neposredno načrtovano politiko medijev do manjšin, pač pa v povezavi z razgradnjo kanonske razporeditve. Ta je posledica komercializacije medijev in nadomestitve žanra poročil v nekdanjih informativnih medijih z instantno in vsepovsodno navzočnostjo atomiziranih vesti na medmrežju. Uporabniki mobilnih telefonov in osebnih računalnikov kot »novice« dejansko trošijo večinoma atomizirane vesti, redistribuirane prek družabnih omrežij, torej v mikro okolju osebne potrošnje in zasebne medosebne komunikacije.

V luči kanonske razporeditve tematskih področij je mesto, kjer se lahko pojavi primerek vesti, katere predmet je družbena manjšina, določeno vnaprej. Dogodek mora biti uvrstljiv v eno izmed kanonskih področij, kajti »manjšine« kot tematsko področje v kanonski razvrstitvi nimajo lastne eksistence. Prav tako je vnaprej določen ozek spekter načinov, kako je mogoče o manjšinah poročati. Samo institucije, ki jim nosilci družbene moči in medijske elite priznavajo politično ali ekspertno avtoriteto, se lahko v mediju pojavijo kot akterji dogajanja, ki za javnost in pred javnostjo sami definirajo lastno situacijo. Kolikor je neka družbena skupina ali kategorija ljudi zgolj predmet poročanja, je pasivizirana v objekt, s katerim se nekaj dogaja in ga definirajo drugi, se pravi bodisi mediji kot avtonomni artikulatorji resnice dogajanja bodisi mediji kot prinašalci definicij avtoritet. V redkih primerih, ko je predmetu dana beseda, reprezentira s svojo pojavnostjo v celoti, se pravi, tako z besedami kakor z videzom in s fizično situacijo, kjer ga medij posname, dogodek sam. Je del dogodka, ki mu pomen odredi novinarjev prispevek, kjer se pojavi, slednjemu pa določi mesto v diskurzu novic urednik. Urednika v dejavnem prezentiranju informacij uporabnikom na radiu ali TV reprezentira voditelj oddaje.

Za manjšine iz povedanega sledi, da se v dominantnih medijih praviloma ne zastopajo same. To je oblika in obenem mera njihove marginaliziranosti. Bolj ko je manjšina obrobna, bolj jasno je, da bodo v primeru, da se sploh pojavi v vesteh, o njej govorili, jo definirali in ocenjevali nacionalni in lokalni funkcionarji ter eksperti. Kanonska razporeditev pa implicira še to, da manjšina lahko postane prednostna novica samo takrat, kadar je kaj v zvezi z njo prioriteta elite oziroma medijev, harmoniziranih z elito. Samo če bo državno vodstvo ali nadsacionalna avtoriteta (npr. komisija EU ali nevladna organizacija, ki ji mediji priznavajo ugled, npr. Amnesty International) prepoznala v problemu manjšine problem, pomemben zase, bo manjšina postala opazen dogodek. Pomemben razlog pogostega senzacionalizma

informativnih medijev v poročanju o manjšinah je spet strukturna obrobnost manjšin, zaradi katerih so »normalna« politika, gospodarstvo ali kultura manjšine pod pragom pozornosti medijev in se mora zgoditi bodisi škandal bodisi (kar je veliko redkeje) medijsko privlačen kulturni ali zabavni dogodek, da bo prestopil prag vidnosti. Manjšina je v prvem primeru podvržena kriminalizaciji, v drugem eksotizaciji, v obeh primerih pa gre za stereotipizacijo.

Nadaljujmo tako, da si najprej ogledamo izhodiščni položaj vsake izmed treh izbranih manjšin (v: Kuhar 2006), potem pa spremembe, ki so doletele vsako izmed njih. Kot je pokazal Kuhar, sta v naključno izbranem enomesečnem opazovalnem obdobju količina in vsebina poročanja močno odvisni od dogodkov, ki so se slučajno zgodili prav takrat in niso vedno neposredno povezani s položajem manjšine v Sloveniji. Tako je bilo informiranje o gejih in lezbijkah zaznamovano z nominacijo filma o dveh gejevskih kavbojih za oskarja (*Brokeback Mountain*), medtem ko je nekaj mesecev prej medije zaposlovalo lokalno nasprotovanje postavitvi prve slovenske mošeje v Ljubljani (Kuhar 2006: 24).

Ko gre za poročanje o islamski verski skupnosti v Sloveniji, je kot neodpravljlivo dvoumnost treba omeniti sam pomen označevalca Muslimani v jugoslovanskem in postjugoslovanskem družbenem kontekstu. Kot etnonim je od šestdesetih let dalje v SFRJ tudi uradno označeval pripadnike heterogenega skupka družbenih skupin, ki so bili pripravljani, da se označijo z njim: srbsko-hrvaško govoreče prebivalce Bosne in Hercegovine (BiH) ne glede na versko prepričanje, ki so kulturno izhajali iz islamske verske skupnosti; enako govoreče prebivalce muslimanske verske pripadnosti ali muslimanskega porekla zunaj BiH, živeče med pripadniki iste jezikovne skupnosti (po razpadu Jugoslavije se večinoma označujejo kot Bošnjaki), ki pa so kristjani po poreklu (Muslimane v srbskem in črnogorskem Sandžaku); drugače govoreče pripadnike islamske verske skupnosti, ki so se raje izrekli za Muslimane kakor pa npr. za Rome, Albance ali Turke. Hkrati seveda musliman v slovenščini vseskozi pomeni islamsko verujočega kjer koli v svetu.⁵ V konkretnem zgodovinskem kontekstu imigracije iz drugih jugoslovanskih republik pred razpadom, pa tudi ob razpadu in po njem, se v Sloveniji razumevanja islamske verske manjšine v Sloveniji, bošnjaških in islamskih beguncev iz BiH in od drugod iz bivše Jugoslavije mešajo med seboj, asociativno pa se povezujejo z vsem, kar zadeva islamsko skupnost v svetu. Vse to postavlja islamsko religijsko manjšino v Sloveniji kot predmet poročanja v močno izpostavljen in dvoumen položaj.

5 Slovnično pravilo, da se ime verske skupnosti piše z malo začetnico (muslimani), ime etnične skupine oziroma nacije pa z veliko (Muslimani), ne preprečuje namernega ali nenamernega mešanja obeh pomenov, še manj pa seveda asociativnega povezovanja.

V socialistični Jugoslaviji je geslo »bratstvo in enotnost« poudarjalo predvsem enakopravnost narodov, medtem ko enakopravnost in svobodno izražanje verske pripadnosti nista pomenili hkrati neomejenega izražanja verske pripadnosti v družbenem življenju. V procesu osamosvajanja Slovenije je bila uradna ideologija demokratičnega pluralizma močno zaznamovana z nacionalno ideologijo. Po eni strani je država zato svojo demokratičnost dokazovala med drugim z vključitvijo spoštovanja pravic manjšin – tako etničnih kakor verskih – med prednostne naloge svoje politične agende. Zato je spodbujala manjšine k avtonomni organiziranosti in k temu, da se v javnem diskurzu zastopajo same oziroma da jih zastopajo njihovi pripadniki po njihovi lastni izbiri. V našem problemskem kontekstu iz tega jasno sledi, da jim je bila dana možnost, da nastopijo v informiranju kot aktivni partnerji, ki se zastopajo sami in so sami avtoriteta, ki legitimno izraža njihove težave in morebitne politične zahteve, in lahko torej razmeroma enakopravno nastopa v medijskem diskurzu. Muslimani v Sloveniji so ponujeno možnost sprejeli.⁶

Hkrati so se v javnosti s pluralizacijo političnega in medijskega prostora okrepile sovražne težnje do islama in zlasti do njegove vidne javne navzočnosti. Predvsem, a ne izključno, to velja za parlamentarno desnico konservativno-krščanskega in/ali nacionalističnega tipa. Pogosto so povezane s težnjo po zagotavljanju privilegiranega položaja Rimskokatoliški cerkvi, ki se ga utemeljuje ne le z dejstvom, da je večina prebivalcev rimskokatoliške vere, pač pa tudi z enačenjem med versko pripadnostjo in evropsko kulturno tradicijo in/ali s trditvami, da je ta religija v Sloveniji avtohtona, medtem ko islam ali pravoslavje to menda nista.

Krepitev teh teženj po letu 1991 je treba povezovati tako s političnimi razmerami ob razpadu Jugoslavije kakor z dogajanjem v islamskem svetu sploh. Slovenska politika s podporo medijev se je poskušala čim bolj distancirati od vojn na Hrvaškem in še zlasti v BiH, begunce, med katerimi je bilo veliko Bošnjakov, pa je del politike in medijev prikazoval kot veliko breme in kot grožnjo »evropski tradiciji«. Kot zgled distanciranja navedimo, da je javna TV Slovenija odpoklicala svojega stalnega dopisnika iz obleganega Sarajeva in je poročala o obleganju mesta izključno s kompilacijo zahodnih vesti in slike ter s studijskim komentarjem (Vogrinc 1996). V takem položaju se islamska skupnost v Sloveniji ni medijsko izpostavljala.

Po končanem obdobju vojn na Balkanu je bila muslimanska manjšina v Sloveniji, ki obsega med 2 in 3 % prebivalstva, medijsko najbolj izpostavljena v letih 2005 in 2006, ko je ljubljanska mestna skupščina končno odločila, da dodeli muslimanom

⁶ Islamska skupnost v Republiki Sloveniji zajema večino islamskih vernikov. Organizacijsko je še iz časov SFRJ povezana z organizirano islamsko skupnostjo v BiH, od koder izhaja večina vernikov. Leta 2006 se je od nje odcepila in osamosvojila manjša Slovenska muslimanska skupnost.

zemljišče za gradnjo džamije. V Sloveniji pred tem ni bilo nobene mošeje, prizadevanja vernikov, da bi jo smeli graditi, pa so trajala več desetletij. Odpor do gradnje je bil praviloma medijsko pritajen in se je zanašal na številne pravne ovire, organiziran pa je bil lokalno. Prav končna faza pridobivanja dovoljenj pa je zaradi svojega neizogibno javnega značaja naredila problem za prvovrstno politično temo. Prav to je primoralo večino političnih strank, da svojo demokratično kredibilnost dokazujejo tako, da gradnji mošeje ne nasprotujejo.⁷

V zadnjem času mediji islamsko skupnost v Sloveniji opazujejo tudi skozi leči »islamskih terorističnih skrajnežev« in »begunske krize«. Obe – sicer zmerni – organizaciji muslimanov v Sloveniji javno obsojata teror. Kljub dokumentiranim posameznikom, ki so simpatizirali s sirsko-iraškim »kalifatom« in se udeležili tamkajšnjih bojev, pa v Sloveniji ni bilo poskusov terorizma, niti ni znano, da bi obstajale organizacije, ki bi ga podpirale ali celo prakticirale. Država begunce, ki so skozi Slovenijo poskušali priti v Zahodno Evropo, od jeseni 2015 v zakonodaji obravnava kot neposredno grožnjo varnosti Slovenije in njenih državljanov. Desni del političnega spektra tako v državnem zboru kakor v medijih in na družabnih omrežjih razširja zgodbe, v katerih begunce neposredno povezuje s terorizmom.

Prav slednje nas opominja, da se je položaj, ko so javni mediji (RTV Slovenija in »kvalitetni časopisi« Delo, Dnevnik in Večer) sooblikovali kanonski okvir poročanja, medtem močno spremenil. Mlajše generacije vse manj gledajo televizijo in poslušajo radio. Kadar pa to počnejo, to pretežno niso javni, marveč komercialni mediji, in če sploh spremljajo informacije, so to praviloma kratke vesti, pogosteje iz sveta osebne potrošnje, zabave in športa kakor pa družbene problematike.

Komercializirani in privatizirani dominantni informativni mediji, vključujoč javno RTV Slovenija, ki se po vsebini in organizaciji tematskega okvira zgleduje po konkurenci, so opustili nekdanjo samoumevno strukturiranost glavnih poročil po kanonskih tematskih področjih in s padajočo lestvico pomembnosti. Na TV Slovenija pri Dnevniku to predvsem velja za samo zgradbo oddaje, saj je dogodkom, ki obveljajo za prioritete, dana na voljo večina časa oddaje, v njej pa se ista tema lahko pojavi večkrat (npr. sprva v daljšem novinarskem prispevku ali celo več prispevkih s krajev dogajanja, kasneje s pogovorom z gostom v studiu in pred koncem oddaje spet npr. s kratkim javljanjem s terena). Za radijsko in televizijsko poročanje v celoti je značilna apolitizacija v dveh pomenih: manjša količina pisanja o družbenih problemih kot o političnih temah na račun obravnave tudi političnega dogajanja kot zgodb o osebni morali in osebnih motivacijah, kakor tudi opuščanje

7 Mehanizmi nasprotovanja gradnji džamije v Ljubljani so analizirani v diplomski nalogi Nataše Čebular na Oddelku za sociologijo FF (Čebular 2006).

kanonskih tem kot tem politike, se pravi, aktivnosti, ki zadeva državljane, na račun depolitiziranih tem osebnega uveljavljanja, spektakla in eksemplarične (ne)morale, kot so zabavne prireditve, šport, kriminal.

Medtem ko za tabloidni tisk in za komercialni radio navedeno velja v polni meri, pa kvalitetnejši dnevnik vsaj deloma ohranjajo kanonsko razporeditev tematskih področij. Za večino televizijskih in radijskih informacij vendarle lahko rečemo, da nam to, kam je neka tema uvrščena v oddaji, ne signalizira več njenega pomena za politični establišment, marveč kvečjemu njeno komercialno vrednost, se pravi, odmevnost in s tem vrednost pozornosti publike, ki jo medij ponuja oglaševalcem. Ne gre se torej čuditi, da skoraj vso informativno oddajo zasedejo nepolitične teme, kakor so neurja, prometni zastoji in športni uspehi.⁸

Privatiziran in komercializiran je torej v medijih tudi interes, ki odloča o pomembnosti novice.⁹ Za komercializirane dominantne medije je bolj od abstraktnega služenja javnemu dobremu in usposabljanja državljanov, da se kvalitetno odločajo o političnih ukrepih, na katere imajo vpliv, postalo pomembno, da vzdržujejo zanimanje in naklonjenost svoje publike do tega, kar ji ponujajo – kratka, obravnavajo jih kot potrošnike oziroma kot tarče oglaševanja. To pa navsezadnje implicira, da so dominantni mediji pripravljene streči stereotipom in predsodkom publike, da se ji ne zamerijo in je ne odvrnejo od svoje ponudbe.

V družbi, kjer večina lahko klikne na »informacije« kadar koli, nikakor ne vlada občutek, da je informacij premalo. A informacije, do katerih klikamo, same na sebi ne določajo naših odzivov in naših vrednot. Stališča o tem, kaj informacije, ki pridejo do nas, pomenijo, se oblikujejo v mnenjskih skupnostih. Prav to je razlog, da je nenadoma tako močno zrasla pomembnost vsega, kar se bliskovito razširi po družabnih omrežjih. Pomembne so tiste informacije, ne glede na njihovo nepopolnost in neverodostojnost, ki smo jim pripravljene verjeti, ker ustrezajo našim pričakovanjem in bojaznim.

To pa je tisti širši kontekst komuniciranja v »informacijski družbi«, zaradi katerega so družbene manjšine potencialno in dejansko ogrožene. Bolj kot prej so izpostavljene pritiskom predsodkov in sovraštva, saj je oboje prej ostajalo v fizičnih mejah

8 Po zmagi Slovenije na evropskem košarkarskem prvenstvu v Istanbulu je večerni Dnevnik TV Slovenija v ponedeljek, 18. septembra 2017, namenil tej temi kar 18 minut v prvem delu oddaje, vsem ostalim temam skupaj v drugem delu pa komaj 7 minut. Politika in mediji so sodelovali v konstrukciji tega dogodka kot po pomembnosti primerljivega z največjimi političnimi pretresi v novejši zgodovini: TV ga je razglasila za zgodovinskega, predsednik republike je promptno podelil športnikom državna odlikovanja. Reporterka, zadolžena za Bližnji vzhod in za begunce, je bila angažirana za poročanje o navdušenju slovenskih navijačev.

9 Interes predsednika republike kot kandidata za še en mandat, da medijsko izkoristi uspeh slovenskih košarkarjev za popularizacijo samega sebe, je tudi zasebni interes.

osebnega mnenja, zdaj pa javni in zasebni mediji brez razlike hranijo publiko z informacijami, ki se transformirajo v osebna in skupinska stališča v sferi, ki je formalno-pravno pretežno zasebna, ki pa je zaradi dostopnosti vsakomur dejansko po svojih učinkih obča, javna.¹⁰

Kako pa je uokvirjeno poročanje o LGBT kot o družbeni manjšini? Preden se lotimo primerjave s poročanjem o muslimanih, bomo nekoliko osvetlili podobnosti. Ni namreč vseeno, ali so te podobnosti strukturne (se pravi, da zadevajo specifični položaj ali celo specifične oblike marginaliziranosti manjšine), ali so zgodovinske (v smislu okoliščin, ki so lahkočasne in le po naključju ali le deloma podobne pri obeh manjšinah, a enako učinkujejo na njun družbeni položaj in na njuno obravnavo v diskurzu dominantnih medijev).

O islamski skupnosti kot verski in družbeni manjšini v Sloveniji je mogoče govoriti šele po letu 1945, medtem ko so seveda istospolno usmerjeni trajni del vseh človeških populacij. To implicira, da so v družbi razporejeni razmeroma naključno v statističnem smislu, medtem ko so priseljenci islamske vere, največ iz BiH, zasedali predvsem tiste zaposlitvene niše, ki jim jih je prepuščala dominantna družba. Od tod sledi, da so socialno deprivilegirani kot manjšina, česar za LGBT ne bi mogli trditi v enakem smislu. Pač pa je v družbi ukoreninjen negativen odnos do homoseksualnosti, posvečen (v Bourdiejevem pomenu) s stigmatizacijo nereproduktivne spolnosti in istospolnosti v krščanskih veroizpovedih, zaradi česar je homoseksualnost v večinsko rimskokatoliški Sloveniji veljala za sramotno tako dolgo, dokler niso takega njenega statusa začele dejavno zanikati glavne družbene oblike vednostne avtoritete: znanstvene, politične in kulturne. Stigma islama v Sloveniji je domnevna tujost in »neavtentičnost«, stigma (nedvomno trajno tukajšnje) homoseksualnosti pa »tradicijski« sramotni pečat.

Če se je torej ob prizadevanjih za popolno zakonsko izenačitev položaja istospolno usmerjenih v Sloveniji LGBT skupnost znašla pod udarom podobnih, če že ne istih, konservativnih političnih sil kakor muslimani, to ni posledica strukturne podobnosti med manjšinama, pač pa krepitev družbenih sil, ki se napajajo s predsodki in stereotipi. Ta krepitev pa ima svoje vzroke nedvomno tudi v spremembah v medijski sferi, o katerih smo pisali zgoraj.

Ne položaja muslimanov ne homoseksualcev pa v medijih ne oblikuje odločilno le diskurz informacij. Za prve je verjetno vsaj na dolgi rok pomembno zlasti, kako se jih lotevajo prevladujoči religijski diskurzi, za obe manjšini pa zlasti to, kakšno

¹⁰ Komentarji uporabnikov na spletnih straneh javnih medijev se v ničemer ne razlikujejo od tistih v družabnih omrežjih ali v blogih, ki veljajo za medosebno, torej zasebno, obliko komunikacije. Ne le, da so kljub cenzurnim posegom upravljavcev lahko sovražni, predvsem so anonimni in se tako izognejo osebnim odgovornostim za javno besedo.

mesto imajo v popularni kulturi. Ni zanemarljivo, da so kljub stereotipizaciji že nekaj desetletij istospolni liki v filmih in TV serijah rutinsko prikazovani kot etično pozitivni ali nevtralni in torej kot normalizirani. To je posebej važno v družbi, kot je slovenska, kjer večina uglednih ljudi, zlasti v politiki in gospodarstvu, svojo spolno usmerjenost skriva. V kulturi skrivanja so osebne izkušnje s homoseksualnostjo prepogosto travmatične, zato je taka normalizacija kljub svojim poenostavitvam pomemben korektiv za pretežno negativno »učenje iz izkušenj«. V zahodni popularni kulturi zadnjih desetletij pa nasprotno ne manjka negativnih stereotipov o islamu, ki poleg tega poteze, tuje zahodnim predstavam, npr. zapiranje in zakrivanje žensk, povezujejo z verskim ekstremizmom in terorizmom.

V prizadevanjih za demokratizacijo enopartijske družbe v Sloveniji v osemdesetih letih so nova družbena gibanja imela odločilni pomen, saj so se pripadniki skupnosti LGBT profilirali kot pomembna sila demokratizacije in se obenem prvič konstituirali v skupnost s politično zavestjo in kot pomemben družbeni akter, ki razvija lastne prostore družabnosti, lastne asociacije in lastno politično agendo. V družbi, politiki in kulturi lahko manjšino zastopajo njeni deklarirani pripadniki in pripadnice. V tem smislu so možnosti družbene prezentacije in reprezentacije LGBT v primerjavi z drugima dvema manjšinama pomembne in odlično razvite. Vsaj del političnega spektra je vzel zahteve skupnosti po polni enakopravnosti za svoje. Tega ne smemo zvajati na afiniteto med istospolno usmerjenimi in socialistično ali levo-liberalno politično pozicijo. Pomembneje je, da so zastopniki skupnosti LGBT prav zato, ker bijejo bitko v sferi političnega, bili v dominantnih medijih dojeti kot opolnomočeni govorniki manjšine. Privatizacija in komercializacija medijev pa jim ne gre enoznačno v prid, saj prav polno možnost gejev in lezbijk, da so zasebno in simbolno, kar hočejo biti, konservativci lahko izrabljajo za izrivanje istospolnosti in istospolno usmerjenih iz javne sfere in javne, politične navzočnosti v sfero zasebne potrošnje.

Romi so očitno v slabšem položaju od drugih dveh manjšin. Prav v njihovem primeru se pokaže, da je politični pluralizem odprl pot tudi družbeni legitimizaciji šovinizma. Še posebej velja to za lokalno raven v političnem kontekstu, ko so desne stranke uveljavile majhne ruralne občine in jim dale v roke med drugim legalne pripomočke za zatiranje lokalne romske populacije. Pokazati pa je mogoče tudi, da so prav Romi zgledna naključna žrtev posledic kanonske razporeditve tematskih področij v medijih, nič manj pa njene kasnejše razgradnje v komercializiranih starih in novih medijih.

Kot manjšina so bili prvič priznani po osamosvojitvi Slovenije. Status etnične manjšine jim je zagotovil in celo zahteval od njih, da se organizirajo kot kulturna, socialna in politična entiteta in da se zastopajo sami. A v praksi jih je s tem

postavil nasproti praviloma sovražnim lokalnim oblastem v vlogo objekta politike in šibkega nasprotnika. Ni jim namreč zagotovil materialnih sredstev za realizacijo avtonomije – vsaj ne v njihovem lastnem tempu in po njihovih lastnih zamislih. Romske skupnosti, ki so živele na obrobju vasi ali v gozdu, je proces denacionalizacije in privatizacije zemlje v trenutku, ko je ta postala najpomembnejša oblika komercialne in odtujljive zasebne lastnine, postavil v pozicijo nelegalnih prebivalcev na tuji zemlji, lastniki te zemlje pa so bili praviloma na novo legalizirani in politično okrepljeni lokalni nosilci ekonomske in politične moči. Lokalni uradniki so postali odločevalci o vsakodnevni usodi in življenjskih pogojih Romov. Romi sami v rokah niso imeli drugega orožja kakor tradicionalnih spontanah ilegalizmov, ki pa jih nova oblast ni več spregledovala v tolikšni meri kot nekdanja socialistična oblast, nenaklonjena ekspanziji kmečke posesti.

Skratka, Romi so bili postavljeni v pozicijo parazitov, ki ilegalno zasedajo tuje ozemlje v trenutku, ko so bili prepoznani kot sposobni reprezentirati same sebe in torej kot odgovorni – politično in pravno – za dejanja, za katerih storilce so bili, upravičeno ali ne, prepoznani poljubni pripadniki ali pripadnice romske skupnosti. Raztreseni po uradno neobstoječih zaselkih, praviloma brez električne in vodne napeljave, predvsem pa brez tradicionalne lastne politične organizacije, ki bi jih legitimno zastopala na občni ravni, kot manjšino, Romi kot dejanske lokalne skupnosti ali kot pripadniki manjšine v lokalnem političnem okviru večinoma niso imeli na voljo zastopnikov, ki bi kot politične avtoritete lahko nastopili v informativnih oddajah, katerih predmet so bila domnevna dejanja Romov.

V medijih so v konfliktnih med vaščani in Romi, kjer so eno stran predstavljali uradni predstavniki lokalne oblasti, na drugi strani kot govorce izpostavljali »romske glasove«, ki so jih izbrali sami, kot naključne priče ali, povedano v terminih medijske moči, kot obravnavani pasivni predmet medijskega diskurza, ne kot pooblaščen zastopnike. Dodajmo še, da v takih primerih v očeh medijske publike ne-pooblaščen govorci navadno potegnejo kratko že zato, ker slabše obvladajo žargon administracije. V primeru Romov jim jemlje avtoriteto že elementarno neznanje ali slabo znanje slovenščine in to lahko nenaklonjen medij celo namerno izkoristi.

Predvsem pa je bila v celotnem obdobju, ki ga obravnavamo, že v izhodišču kanonska razporeditev tematskih področij v informativnih medijih Romom izrecno nenaklonjena. Najprej zato, ker so šibko in neavtonomno politično organizirani na lokalni ravni, kjer prihaja do konfliktov – prav ta raven pa občasno postane predmet nacionalne medijske pozornosti. Druga, še bolj bistvena točka je dejstvo, da zaradi pomanjkanja gospodarske in politične moči Romi najpogosteje postanejo predmet medijske pozornosti v črni kroniki oziroma na straneh, namenjenih

kriminalu. Pozicija posameznega obdolženca ali anonimne skupnosti obdolžencev pa je pozicija, kjer v informacijah obravnavani nikoli nima besede. Pač pa imajo novinarji in uredniki moč, da izpostavijo etnično pripadnost storilcev prekrška in s tem omogočijo stereotipizacijo, ki posploši storjeno dejanje v dejanje Roma, kakor da je okoliščina etnične pripadnosti vzročno povezana s storjenim dejanjem.

Povejmo drugače: manjšina, katere pripadniki se v informativnih medijih lahko pojavijo le kot storilci prekrškov, v redkih primerih naklonjenega poročanja pa kot eksotizirani izvajalci folklornih prireditev, bo neizogibno stigmatizirana in v javnem mnenju asociirana z brezdelnostjo, parazitizmom, lenobo, nespoštovanjem lastnine drugih itn. To pa nas opozarja, da ni dovolj, da mediji uporabljajo v govoru o Romih politično korektno termine, ali pa, da zamolčijo etnično pripadnost storilca. Publika, ki sprejema stereotipe, že zna sama prevajati »Rome« nazaj v »Cigane« in že razume, kaj pomeni, da je storilec, denimo, »doma iz Žabjeka« ali pa, da so vaščanu blizu Šentjerneja na Dolenjskem neznani lopovi »pokradli baker« z ostrejša. Opozarja nas, da bi romska manjšina bila v medijih zares obravnavana bolj naklonjeno le v primeru, ko bi uredništva in novinarji načrtno in vztrajno dekonstruirali sam okvir, ki postavlja Rome v pozicijo apriornih nebodijihitrea. To pa je izjemno zahtevno, saj bi bila potrebna reinvencija samoumevnega okvira pomembnosti tem in strukture poročanja. Medijska reinvencija manjšine pa težko steče brez dejanskega družbenega preloma manjšine z razmerami, ki ji onemogočajo emancipacijo.

Obravnavana problematika se upira prehitrim sklepom, če že ne končnim sklepom sploh. Nedvomno pa je mogoče ugotoviti, da bi bilo treba obravnavo družbenih manjšin v medijih podvreči premisleku na bolj obči ravni od običajnega sondiranja, kako kdo o kom poroča. Če se diskurzivna analiza poročanja o manjšinah omeji na iskanje ključnih besed, njihovo štetje in njihovo presojo glede na trenutno veljavne norme politične korektnosti, se bo težko izognila napačni percepciji svojih rezultatov bodisi kot posledici izbire medija in časa, ki sta bila predmet njene pozornosti, bodisi enako napačni prepoznavi razbrane medijske pozicije obravnavane manjšine kot neposredne posledice zavestne medijske politike. Upoštevanje okvirov poročanja, ki so dani kratko malo s pozicijo medijev v globalni kapitalistični družbi, nam omogoči vsaj to, da se zavemo strukturne afinitete med elitami in mediji, zaradi katere se okviri tem, ki se lahko v medijih pojavijo, in načini, kako jih mediji artikulirajo, transformirajo tako, da to bistveno vpliva na medijsko podobo manjšin, pa četudi razlogi za transformacije morda sploh niso vključevali nobenih zamisli medijev ali politike glede posamezne manjšine ...

Literatura in viri

- Čebular, Nataša, 2006: *Politizacija v medijih: primer džamije* (diplomska naloga). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Erjavec, Karmen, 1999: *Novinarska kakovost*. Ljubljana: FDV.
- Erjavec, Karmen, Sandra B. Hrvatin in Barbara Kelbl, 2000: *Mi o Romih: diskriminatorski diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Mediawatch.
- Fairclough, Norman, in Ruth Wodak, 1997: Critical Discourse Analysis. V: *Discourse as Social* (ur. Teun A. van Dijk). London: Sage. 158–183.
- Glasgow University Media Group, 1976: *Bad News*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Glasgow University Media Group, 1980: *More Bad News*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hall, Stuart, 2007: Encoding and decoding in the television news discourse. V: *CCCS Selected Working Papers, Volume 2*. (ur. Gray, Ann; Jan Campbell; Mark Erickson; Stuart Hanson in Helen Wood Wood). London and New York: Routledge. 386–398.
- Herman, Edward S. in Noam Chomsky, 1988: *Manufacturing Consent*. New York: Pantheon Books.
- Kotnik, Alenka, 2002: Romi v medijih še vedno le kot problem. *Medijska preža*. 13. 14.
- Kuhar, Roman, 2006: Manjšine v medijih. V: *Mediji za državljane* (ur. Petrovič, Brankica in drugi). Ljubljana: Mirovni inštitut. 119–167.
- Petković, Brankica, 2002: Boj med politiko vključevanja in zavračanja Romov. *Medijska preža*. 15. 18–19.
- Petković, Brankica in drugi, 2006: *Mediji za državljane*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Staab, Joachim Friedrich, 1990: *Nachrichtenwert-Theorie: formale Struktur und empirischer Gehalt*. Freiburg: Alber.
- Vogrinc, Jože, 1990: *Televizija kot informativni ideološki aparat države: analiza ideoloških mehanizmov TV Slovenija* (magistrska naloga). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Vogrinc, Jože, 1996: Close distance: Dilemmas in the Presentation of the War in Bosnia in the Daily News Bulletin of TV Slovenia. V: *Bosnia by Television* (ur. Gow in drugi). London: British Film Institute. 11–18.

Vogrinc, Jože. 2007. Poklicna ideologija novinarjev ter cenzura in samocenzura. *Dialogi* 7-8. 149–164.

8 Čefurji raus! Večkulturna zamišljanja slovenske identitete v knjigi in filmu

Ana Vogrinčič Čepič in Polona Petek

8.1 Čefurji raus! – knjiga

8.1.1 Uvod

Pregled poosamosvojitvene slovenske literature pokaže na izjemno bogato produkcijo, kar še posebej velja za prozo. Po prevladi kratke zgodbe v osemdesetih letih z devetdesetimi nastopi obdobje romana. Če je med letoma 1980 in 1990 nastalo okoli 160 romanov, kar pomeni približno 16 romanov na leto, jih od leta 1990 do 2000 naštejemo več kot dvakrat toliko, okoli 370, tj. 37 romanov na leto, v novem tisočletju pa *letno* dosledno izide že več kot 100 slovenskih romanov¹ (Zupan Sosič, 2011, 93–94).

Da se je število izdanih knjig po osamosvojitvi opazno povečalo, je, kot menijo mnogi, vsaj do neke mere neposredna posledica želje po literarnem etabliranju. Pokaže se tako v porastu števila prevodov in referencialnih del kot v povečanem številu izdaj izvirne domače literature (Davis, 2001). Tej v literarnosistemskem smislu pritičejo oznake modernistična oz. postmodernistična literatura, literarni eklekticizem, nova emocionalnost in transrealizem (gl. Zupan Sosič, 2006); v kulturno–politični terminologiji pa se je je oprijela oznaka postjugoslovanska, postkomunistična, poosamosvojitvena ali tranzicijska književnost. Takšna poimenovanja jo povezujejo z ostalimi (slovanskimi) državami, ki so v tem obdobju ravno tako sodelovale v procesih globalizacije in evropeizacije.

V luči razmisleka, kako se osrednja tema programske skupine artikulira v kulturnih formah po letu 1991, se kot posebej zanimiv pokaže romaneskni opus Gorana Vojnoviča. Ne samo, da so vsi trije njegovi romani – *Čefurji raus!* (2008), *Jugoslavija, moja dežela* (2012) in *Figa* (2016) – poželi navdušene kritike tako laičnega kot kritiškega občinstva,² podirajo tudi rekorde prodajnosti, branosti in prevajanosti, kar je v slovenskem kulturnem prostoru pravi fenomen. Zgovorne so že same številke: do konca leta 2016 je bilo prodanih več kot 15.000 izvodov

1 Leta 2009 npr. celo 150, leta 2014 več kot 130, leta 2016 110, leta 2017 pa kar rekordnih 172.

2 Vsi trije so dobili prestižno nagrado kresnik za najboljši slovenski roman leta, kar je do sedaj uspelo le še Dragu Jančarju in Andreju Skubicu, a nikomur za *vsak* napisan roman. Za svoj prvenec je Vojnovič leta 2009 prejel tudi elitno nagrado Prešernovega sklada, za roman *Figa* pa leta 2017 še Župančičevo nagrado mesta Ljubljana.

Čefurjev raus,³ čez 7.000 izvodov *Jugoslavije, moje dežele* in nad 1.700 izvodov *Fige* (ki je za razliko od prvih dveh romanov, ki sta najprej izšla v običajni nakladi 500 izvodov, štartala z naklado 3.000 (Cajnko, 2017)).⁴ Še posebej izrazito v slovensko poosamosvojitveno literarno krajino zারেže Vojnovičev prvenec, ki ima deset let po izidu domala kulturni status in v slovenskem literarnem kontekstu iz več razlogov predstavlja pravcati precedens.

8.1.2 Jezik zgodbe

V osnovi so *Čefurji raus* roman o štirih srednješolcih s Fužin – Adiju, Acu, Dejanu in predvsem Marku – ki so vsi potomci priseljencev iz bivših jugoslovanskih republik, in o njihovem pretežno dvoriščnem vsakdanu, ki ga zaostreno sosledje dogodkov na koncu knjige trdo postavi na novo izhodišče. A fužinsko posedanje nekje na začetku novega tisočletja je le »prvi plan«, skozi katerega nam Vojnovič v prvoosebni refleksiji do neke mere avtobiografsko zastavljenega glavnega lika, 17-letnega Marka Đorđića, izpiše pravo malo enciklopedijo fužinstva, ki, precejena skozi Markov osebni komentar, spomine in introspekcijo, subtilno načne številne težavne teme.

Sicer običajne muke odrasčanja, ki že samo po sebi generira konflikte tako s starši kot z učitelji in avtoritetami na splošno, v danem kontekstu dobijo povsem novo razsežnost, saj jih v temelju določata status obstrancev in pripadajoča subkulturalna logika. Vse, kar se v romanu zgodi, vsak opis, reminiscenca ali dialog, je tako upovedan skozi optiko fužinstva oz. čefurstva in posredno ali neposredno naslavlja probleme identitete in nepripadnosti, razkriva disfunkcionalne družine, nezadovoljne posameznike, brezperspektivno odrasčanje, predvsem pa nelagodje ujetosti v stereotipe. Da je tematizacija čefurstva osrednji namen pisanja, potrjujeta uvodni definiciji čefurja, *Magnificova na eni*⁵ in formalna SSKJ-jevska na drugi strani, ki zarisujeta nekakšen epistemološki okvir romana.

Postopkovno orodje, s katerim Vojnovič aka Marko doseže potopitev v fužinstvo, je jezik, ki ga je kritiška stroka največkrat poimenovala kar fužinščina oz. čefurščina, tj. nedoločljiva mešanica govornih dialektov s področja bivše Jugoslavije (s slovensčino vred), ki je tudi ključna karakteristika tega teksta, glavni atribut romana, njegovo bistvo. Tako rekoč ni zapisa o romanu, ki se ne bi obregnil ob mojstrsko

3 Zaradi lažje berljivosti je izvorni klicaj na koncu naslova (romana in filma) v besedilu opušččen.

4 Za primerjavo: skupni kulturni prostor bivše Jugoslavije je dopuščal naklado do 10.000 izvodov za uveljavljene pisce in 3.000 izvodov za prvenec, danes pa je izhodiščna naklada praviloma 500 izvodov in za uspešnico velja tako rekoč vse, kar se proda v več kot 700 izvodih, medtem ko je 2.000 prodanih izvodov uspeh tudi za pričakovano popularne naslove (Zupan Sosič, 2013, 1; Davis, 2001).

5 Gre za opis iz besedila njegove pesmi *Čefur*.

reproduciran sociolekt Vojnovičevih čefurjev. Zorko (2008), Harlamov (2008), Stabej (2010), Strsoglavac (2010), Potisk (2014), Zupan Sosič (2015) idr. vsi po vrsti ugotavljajo, da jezik ni samo osnovno formalno določilo romana, pač pa tudi njegov glavni tematski nosilec ter osrednji strukturni in kompozicijski princip. Še več, kot je povedal avtor sam, je bilo prav odkritje ustreznega pripovednega diskurza odločilni sprožilec pisanja, nekakšen predpogoj zanj.

Čefurji zagotovo ne bi bili napisani, če ne bi našel jezika zanje. Šele ko je Marko Đorđić dobil svoj jezik, je knjiga o njem postala možna, šele takrat se mi je zazdela smiselna (Vojnović v intervjuju z Ž. Leiler, 23. 6. 2017).

Vsak, ki je prebral roman, bi se najbrž strinjal, da privlak romana brez specifične Markove govornice pade, da bi – povedana drugače – vsebina izgubila ostrino, zameglila sporočilo in udušila efekt.

Fužinščina *Čefurjev raus* teče na dveh ravneh: Markova pripoved ima manj ne-slovenskih primesi in knjižni slovenščini bližnjo skladnjo, medtem ko so dialogi izraziteje čefurski, a tudi tu je mogoče razločiti pogovor prve in druge generacije priseljencev, pa seveda besednjak, ki ga uporabljajo Marko in prijatelji med sabo, od tistega, v katerem razpravljajo s starši. Vseskozi je to živa govornica z ustreznimi niansirano ortografijo, skladnjo, besediščem, mašili in frazami. Značilne so kratke in nedokončane povedi, vprašalni oz. vzklični stavki, izpusti in okrajšave, pogovorni vrstni red in izgovarjava in ponavljajoči se dovtipi v stilu »jebalo ga« to in ono (Zupan Sosič, 2015, 191).

Za občutek sledi drobec iz poglavja, ki je, kot tudi vsa ostala, zastavljen v parodičnem stilu vodnika po čefurski sceni in značilno niha med bolj in manj (ne)slovensko sintakso, pa tudi s psovkami ne skopari.

Zakaj so komšije boljše od sosedov

Na Fužinah imamo sosede in komšije. To sploh ni ista stvar. Recimo v našem hodniku so štiri stanovanja in mi imamo dvoje sosede in ene komšije. Soseda je recimo Maršička ... [...] In potem so tu naše komšije Ristići, itak da čefurji, ki živijo zraven nas, da lahko jaz poslušam njihovo muziko, ko Bole nabija TV Pink. [...] Oni so naše komšije, ker k njim lahko greš, kadarkoli hočeš, če si pozabil ključke od stanovanja, ali če v nedeljo zvečer rabiš jajca [...] Meni ponavadi res najeda, ko Bole uletava. Joj, Bole, če se gasiš? Ponavadi jaz kar spizdim, danes pa mi je prvič v lajfu pasalo, da je prišel in razbil to našo tišino in malo zdrmal situacijo. [...] Joj, Bole, reci že, kaj hočeš. [...]

[Bole:] »Vidim ja onog Marininog malog, Acota, hoda on s povijenom rukom, pa pitam Miru iz osmice, njih dvije se znaju, pa kaže, da so mu na policiji ruku slomili pa da ga je Marina poslije na urgencu peljala.« [...]

Jaz sem kar gledal. Saj sva se slišala z Acotom, ampak ni nič rekel. Jebem jim mater.« (68–70)⁶

A omenjene smernice jezika ne silijo v začrtane kalupe, pač pa ta živi, diha in se preobraža v skladu z Markovim razpoloženjem, tako da se razmerje bosančizmov, slengizmov, kletvic, seksizmov in anglizmov spreminja glede na njegovo jezo, nemoč, brezbržnost, zafrkantstvo, obup, žalost ali veselje. Nič čudnega torej, da najbolj čustveno intenziven prizor beremo v junakovi neprekinjeni, pristni materinščini, kjer o slovenščini ni niti sledu. Marko izbruhne in se nato zlomi v otroški jok, ko (ob teži lastne krivde) ne more več trpeti očetovega dolgotrajnega molka, kamor se ta umakne po Markovih zaporednih deliktih, predvsem pa, ko ugotovi, da je zaradi spora s trenerjem opustil treninge košarke, ki očetu predstavlja glavni up za sinovo prihodnost, zaradi česar (za razliko od mame) tudi dokaj mirno prenaša njegovo zabušavanje v šoli.

Še tisti kritiki, ki so opozorili na mestoma morda preveč sofisticiran in zato ne povsem dosleden Markov besednjak (Harlamov, 2008; Kosmos, 2008), priznavajo, da je Vojnoviću uspelo zapisati prepričljiv in tekoč urbani jezik, ki deluje, kot da bi v knjigo preskočil neposredno s fužinskih dvorišč, in z njim, kot pravi utemeljitev ob podelitvi nagrade Prešernovega sklada, ustvariti »literaturo, v kateri ne beremo besed, ampak najdemo življenje« (2009). In taka ima tudi največjo moč. Na intimni in širši, družbeno relevantni ravni. Pri tem velja poudariti, da Đorđićev sociolekt ni »neka objektivna resničnost v realni jezikovni situaciji«, pač pa »teoretični konstrukt v opazovanju jezikovne resničnosti«, zato gre v literarnem, skonstruiranem svetu celo za »dvojni konstrukt« (Stabej, 2010). V literaturi namreč nikoli ne gre preprosto za pisavo kot govor. Ali kot zapiše angleška kritičarka romana: »zanimivo je, kako je lahko tako pogovorna in varljivo preprosta pripoved v resnici tehnično sofisticirano, brezšivno delo« (Battersby, 2015).

Vojnovičevo pripovedovanje ima v jezikovnem smislu pravzaprav dvojni učinek: zveni znano, vajeni smo slišati besede, kot so »čiča«, »frižider« ali pa »hartatek« in »muvati«, a zapisane delujejo neobičajno, potujitveno in podomačitveno hkrati, a

6 Pripoved »komišje« Boleta se nanaša na enega dogajalnih vrhuncev romana, ko po pijanem divjanju na avtobusu policija odpelje in surovo pretepe Marka in še posebej Aca (Dejan in Adi pravočasno »spizdita«).

ravno to senzibilizira branje in ga odpre v kompleksnejše razumevanje povedanega. Zdi se, da paradokсна napetost med potujitveno in podomačitveno dimenzijo jezika globoko zaznamuje tudi pomensko raven romana in spretno odbija poenostavljajoče interpretacije, jih niansira, plasti in zapleta. Vsaka fora je tako (lahko) tudi metafora,⁷ kar mora zaslutiti tudi površen bralec. Ob tem, da bralca posrka vase, besedilu uspe v njem vzbuditi in ohranjati kritično čuječnost, to pa je kombinacija, ki le redko uspe. Zato je, poleg tega, da uspe Vojnović mojstrsko poustvariti čefurščino, v čemer sicer ni ne prvi ne edini,⁸ najmanj enako pomembno to, da – tudi skozi soočenje vidnega in slišnega diskurza – stke govorico, ki zmore v svoji niansiranosti in večnivojskosti bralca resnično odpreti za identitetne (in druge) zadrege vseh, ki jim podeli besedo.

8.1.3 Slovenska literatura po osamosvojitvi

Oznaka, da gre za »prvi slovenski čefurski roman« (Svetek, 2008), verjetno ni pretirana. Četudi so posamični liki tako imenovanih južnjakov prej že zašli v slovensko literaturo (a večinoma ostali na ravni karikatur), dobijo tu svojo polnokrvno upodobitev, in to »od znotraj« (Pavičić, 2010). Pri tem je gotovo ključno dejstvo, da je profil prvoosebnega pripovedovalca neposredno povezljiv z avtorjevim osebnim profilom – Vojnović je, tako kot Marko, sin priseljencev, kar podčrtuje avtentičnost opisovane izkušnje.

Jugoslovanski priseljenci v poosamosvojitveni Sloveniji so tako končno našli pot v literaturo. Ta tema je »čakala na odkritje vsaj dve desetletji«, zapiše Kolšek (2013) in podobno velja tudi za obravnavo osamosvojitve, vstopa v EU in izbrisanih.

Z nastankom nove države bi logično pričakovali, da se bodo »velike« teme – osamosvojitve, državotvornost, evropeizacija – zapisale v književnost, a so jih izpodrinile t. i. »male« teme intimne problematike (Zupan Sosič, 2013, 2).

7 Iz utemeljitve pri podelitvi nagrade Prešernovega sklada, 2009.

8 Kot pisca, ki čefurščino vpelje v slovensko literaturo, se najpogosteje omenja Andreja Skubica, ki v romanu *Fužinski bluz* (2001) celo upodobi isti geografski milje, čeprav njegovo fužinščino retrospektivno (tj. po izidu Vojnovičevega prvenca) opredeljujejo prej kot poskus, saj zaradi omnibusne narave dela, v katerem je fužinščina govorica le enega od štirih pripovedovalcev, tudi ne doseže tolikšne pomenske ravni. Če pogledamo onkraj jezikovne soseske naše bivše države, je slovenskih romanov, ki so pisani po principu jezikovne mimetičnosti in se poigravajo bodisi z anglicizmi in slengizmi bodisi beležijo narečja ali govorico tujcev, še več. Đurđa Strsoglavac (2010) kot primere navaja *Šolna z Brega* (1997) in *Porkasvet* (1995) Zorana Hočevarja; roman *Nekdo drug* Branka Gradišnika (1990), *Namesto koga roža cveti* (1990) in *Nedotakljive* (2008) Ferija Lainščka; *Grenki med* (1999) taistega Skubica in *Noč v Evropi* (2001) Polone Glavan. Stabej (2010) ob Vojnovičeve *Čefurje raus* argumentirano postavlja *Prislike* (1984, 1985) Lojzeta Kovačiča, ki je tudi sicer eden Vojnovičevih literarnih vzorov, Zorko (2008) spomni na Morovića, Bogataj (2008) pa še na Filipčiča. Za več o tematizaciji tujstva, interkulturalnosti in reprezentaciji »drugega« v sodobnem slovenskem romanu mdr. glej Silvija Borovnik (2012).

Narasla literarna produkcija, ki po osamosvojitvi sicer govori o izrazni moči, je tako – morda proti pričakovanjem – predvsem intimno-identitetna, in ne nacionalno-afirmativna (ibid.). Kot ugotavlja Marko Juvan, to velja tudi za ostale posttranzicijske slovanske države:

Zaradi sorodnih političnih sprememb (postkomunistična tranzicija, razpad mednarodnih državnih in vojaško-političnih tvorb, državno osamosvajanje) ter zaradi samoregulacije nacionalnih kulturno-umetniških sistemov, ki so težnjo po krepitvi svojih lastnih identitet usklajevali s težnjo po prilagajanju globalni (zahodni) kulturi postmoderne, so slovanske književnosti v 90. letih 20. stoletja razvile zelo sorodno simptomatiko. Podobnost konfiguracij je očitna tako v ureditvi literarnega življenja – zaznamovala sta ga komercializacija, s tem pa tudi sekularizacija književnosti in izginjanje njenih mitsko-ideoloških kolektivnih vlog [...] – kakor tudi v značilnostih samega pisanja (2002, 411).

Prevladujejo »male zgodbe«, v katerih zaradi obče politike favoriziranja zasebnega pred javnim prednjačijo ljubezenske zagate, odtujenost, zdolgočasenost, nezadostčenost, strah pred izgubo individualnosti, komunikacijska blokada. Alojzija Zupan Sosič ocenjuje, da od devetdesetih let dalje v Sloveniji narašča delež žanrskih in s tem trivialnih besedil, kar ni le učinek postmodernističnega kolapsa med visoko in nizko literaturo, pač pa predvsem posledica vstopa v EU in globalizacije, ki v imenu slavljenja užitka privilegira uspešnice (2013).

Vojnovičev prvenec odraža vse naštete tendence, a jih obenem presega oz. se jim zoperstavlja. Moč njegovega pisanja je ravno v tem, da skozi intimno perspektivo posameznika zapopade kolektivno problematiko. V lokalno značilnem diskurzu ubesedi univerzalno zeitgeistovsko občutenje (Leiler, 2011), pri tem pa z jezikovno mimetičnim, komunikativnim diskurzom, polnim humornih, ironično-parodičnih prvin, vsekakor tudi zabava in v pravem postmodernem stilu očara tako kritiško elito kot tiste, ki preberejo komaj kaj.

V literarnosistemski terminologiji ustreza več oznakam, a hkrati nobeni povsem – morda se še najbolj približa *transrealizmu*, konceptu, ki ga Alojzija Zupan Sosič poskusno vpelje kot »možnost skupnega poimenovanja pojavov, ki so po letu 1990 opazni v slovenski književnosti« (2011, 8). Transrealistični roman med drugim zaznamuje realistično pripovedovanje z večjim deležem govornih odlomkov, berljiva zgodba in tako imenovana nova emocionalnost, tj. »čustvenost posebnega spleena, ki zastavlja številna vprašanja spolnih vlog, (ne)flexibilne identitete in intimnih zadreg, in se rojeva med novo resnostjo in humorno-ironično-parodično ozaveščenostjo« (ibid.).

V tem okviru *Čefurji raus* še posebej izstopajo po intenzivnosti posredovanja govora.⁹ Ni odveč povedati, da je roman nastal iz predloge za nikoli posneti film, kar pojasnjuje njegovo scenarističnost, čeprav je ta – v skladu z gornjimi ugotovitvami – tudi sicer vse bolj prepoznavna poteza sodobnega slovenskega romana.¹⁰

Kljub očitnim novostim pa vsaj po ugotovitvah Branke Fišer (2011) na zgodbeni ravni Vojnovičev roman ohranja tipični ustroj tradicionalnega slovenskega romanesknega junaka. Ta je, po znanih izsledkih Dušana Pirjevca (1979) in Janka Kosa (1979), v temelju pasiven in nedejaven: razočaran nad svetom, ki ga ne poskuša spremeniti, vztraja v (krivičnem) položaju (nedolžne) žrtve. A Kos in Pirjavec sta o tem pisala konec sedemdesetih in sta te lastnosti eksplicitno povezovala z družbenozgodovinskimi in kulturnopolitičnimi razmerami, v katerih so nastajali slovenski romani 19. in 20. stoletja, ki jih po njunem v temelju določa neuspeh konstituiranja slovenskega naroda v lastno politično tvorbo. Z osamosvojitvijo so se razmere bistveno spremenile, kar bi se moralo v skladu s to tezo sčasoma pokazati tudi v preobrazbi romanesknega junaka (Virk, 1991, 1997). Vendar Fišerjeva, ki se je lotila selektivnega pregleda slovenskih romanov po letu 1991, ne zaznava radikalnih premikov (2003, 2011). Kontinuiteto v ustroju reprezentativnega protagonista dokazuje tudi na primeru *Čefurjev raus*, saj ugotavlja, da je Marko tipični »pasivni hrepenelec in žrtev«. Ne želi si življenja, kot ga živita njegova starša, a ni pripravljen ničesar storiti, da bi se mu izognil; hrepeni po drugačnem življenju, a čeprav ve, da košarka predstavlja »pot ven«, vdano sprejme trenerjevo odločitev; namesto da bi vzel usodo v svoje roke in aktivno posegel v dogajanje, se razočaran nad svetom umakne v pasivno držo svoje zasebnosti. »Marko je izrazito pasiven junak, s trpnimi, od zunaj vsiljenimi prigodami [...] Čuti se kot žrtev tega sveta, saj ga ta stigmatizira in mu ponuja neenake možnosti« (2001, 72–73).

Takšno branje spregleda vsaj dva prizora; tistega, ko skuša Marko ustaviti Aca, ki se s pestmi maščevalno spravi nad voznika avtobusa; in pa Markovo veličastno zažiganje kosovnega odpada, pospremljeno z občutki lastne vsemočnosti.¹¹ Predvsem pa zamolči bistveno; namreč, da je *de facto* pretežno resda nedejavni junak

9 Sodeč po raziskavi o sodobnem slovenskem romanu, nastalem v obdobju med letoma 1990 in 2015, se je delež govora v njem že tako ali tako precej povečal, a Vojnovičev prvenec še posebej izstopa po načinu ubeseditve, ki ni ne opisovanje ne pripovedovanje, pa tudi ne zgolj neposredni dialog, ker vključuje tudi posredovanje mišljenja, sanj, vizij, notranjih psihičnih stanj itd., in ga Zupan Sosič (2015) konceptualizira kot »posredovanje govora«. Razlogi za več govora v romanih naj bi med drugim izhajali iz naraščajoče potrebe po čim prijemljivejši sedanjosti, po tem, da se znajdemo *in medias res* in izklopimo neposredno, fizično resničnost.

10 Leto po izidu romana, leta 2009, so v gledališču *Glej!* uprizorili istoimensko monodramo v režiji Mareta Bulca in s Sašom Rajakovičem v vlogi Marka. (Film doživi premiero leta 2013.)

11 Markova angažiranost je sicer intenzivnejša v filmski interpretaciji, kjer se odpada loti na lastno pobudo, medtem ko ga v knjigi k temu pregovori Adi; a tovrstnih razhajanj ni veliko.

zelo živ v svoji refleksiji in da tu leži poglobljena akcija tega romana, ki – četudi (ali ravno zato ker) ne spremeni Markovega položaja – z izvirnim upovedovanjem njegovih stisk in lucidno percepcijo identitetnih frustracij odpira prostor za premislek tam, kjer so vladale posplošene sodbe, in s tem ko razširja polje slovenščine, širi tudi horizonte naše družbene realnosti.

Še bolj smelo in zrelo se Vojnovič velikih tem bivšega jugoslovanskega prostora izzza osebnih usod loteva v naslednjih dveh romanih, v *Jugoslaviji* (2012) in *Figi* (2016). Z zamikom smo tako do danes dobili kar nekaj romanov, ki obravnavajo prav prej omenjene pogrešane vidike slovenske aktualne realnosti. Omeniti vsekakor velja romane *Kakorkoli* Polone Glavan (2014), *Izbrisana* Mihe Mazzinija (2014) in *Konec. Znova* Dina Bauka (2015).

»Literatura potrebuje čas, da teme dozori,« pravi Vojnovič. »Nima potrebe po tem, da bi se takoj odzivala na dogodke. Taka literatura je tudi najmočnejša« (Vojnovič v intervjuju z M. Čehovin Korsika, 19. 6. 2016).

8.1.4 Fužine

Da nas jezik v temelju določa, nas je naučil vsaj že Wittgenstein (»meje mojega jezika so meje mojega sveta«, 1921). Markovo izražanje zato tako stilno kot vsebinsko jasno razgalja predvsem njegovo pozicijo vmesnosti. Ubesečuje pripadnost nepripadanju in pokaže na to, da je vsakršna nacionalna identiteta vedno tudi vsiljena in kot taka nujno precenjena.

Marko Đorđić je v Sloveniji rojeni sin bosanskih staršev, ki sta delo našla v Sloveniji in tu ostala; in tudi vsi njegovi blokovski prijatelji s koreninami nekje v bivši Jugoslaviji so zrasli v Fužinah. Z vsemi inačicami jugojezikov soseka tako deluje kot nekakšen ostanek jezikovnega koktejla bivše države v malem, kjer še naprej živijo jeziki, ki jih uradno ni več, in kjer je zato močnejši tudi kolektivni spomin. Fužine so tako seveda več kot le prizorišče in pomembno konotirajo dogajanje.

Gradnja fužinske stanovanjske soseke je potekala med letoma 1977 in 1988; skupaj je bilo zgrajenih 4.322 stanovanj, v katerih danes živi okoli 13.500 ljudi. To je še vedno najgosteje poseljena soseka v Sloveniji; gostota prebivalcev je vsaj dvakrat višja kot drugje v Ljubljani. Plan soseke je sledil načelom samozadostnosti: vzporedno s stanovanji so gradili stavbe z družbenimi vsebinami (šole, otroški vrtec, dom za starejše občane), trgovsko-servisnimi storitvami (trgovine, pošta, banka) in urejali odprte prostore. Ob izgradnji so 70 % stanovanjskih enot namenili

za najemna socialna stanovanja, manjši del za stanovanja uslužbencev JLA in še manjši za lastniška domovanja, ki so jih kupili pripadniki srednjega ekonomskega sloja (Zavasnik, 2007).

To je produkt nekega časa, ki ga ni več; v vseh pogledih, tako v tehničnem, ekonomskem in še kakšnem. To je bil čas sosesk in Fužine so bile v tem pogledu zgrajene med zadnjimi. So tipičen primer socialistične gradnje z veliko koncentracijo,

pravi eden prvih načrtovalcev, Vladimir Brezar (2014). Zaradi »lažjega« upravljanja in vzdrževanja so bloke kljub pomislekom sociologov organizirali po lastništvu, kar je socialne kontakte omejilo v okvir etničnih skupin Slovencev, Srbov, Hrvatov in Bosancev.

Konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko je v Jugoslaviji prišlo do največjih napetosti, so se tudi pri nas zaostriili odnosi med pripadniki manjšin razpadajoče skupne države. Soseska je vsaj od osamosvojitve naprej postala pravo gojišče stereotipov, tako takšnih, ki v prebivalcih bivše skupne države vidijo primitivne nasilneže in brezdelne vsiljivce, kot tistih drugih, ki jih reducirajo na sproščene uživače in zabavljače, pristrčno ekstrovertirane in emocionalne, kar je, kljub izraženim simpatijam, enako škodljiva fantazma o »drugem« (Krečič v Čakarić, 2014).¹²

Superiorno držo, ki so je bili deležni s strani evropskega Zahoda, so Slovenci vestno prenašali na svoj »Vzhod« in z vstopom v EU še intenzivirali »neokolonialni diskurz o drugem, drugačnem, neevropskem« (Šabec, 2007, 115). *Čefurji raus* so nastali (in se dogajajo) ravno v času, ko smo se že dodobra navadili na titulo EU-ropejcev: v očeh bosanskega sopotnika na vlaku je Marko iz Ljubljane »že« Evropejec, ki razvršča odpadke, kot to počnejo na Dunaju (171).

Stanovalci Fužin so s svojo sosesko na splošno sicer zadovoljni – v raziskavi iz leta 2003¹³ so opozorili le na problem preprodaje drog in s tem povezanega kriminala, pa na pomanjkanje športnih, kulturnih, izobraževalnih in drugih družbenih dejavnosti, ki bi stanovalcem in predvsem mladim ponujali možnost kakovostnega preživljanja prostega časa. »Mladina se tako zadržuje pred bloki in gostinskimi lokali ter hitreje podleže skušnjavam droge in kriminala,« čeprav statistično tega ni več kot drugje v Ljubljani (Zavasnik, 2007). Nekoliko višji od povprečja je delež

12 Kljub slovesu, da gre za naselje južnjakov, se po številu tujih državljanov Fužine ne razlikujejo bistveno od ljubljanskega povprečja: odstotek državljanov iz držav naslednic SFRJ je v Fužinah v zlati sredini (6 %) glede na ostale dele Ljubljane, več je le priseljencev prve generacije (napram drugi in tretji) in priselkov iz BiH, res pa je, da gostota bivanja intenzivira njihovo prisotnost.

13 Gre za raziskavo *Large Housing Estates*, v kateri so pod vodstvom univerze v Utrechtu in v sodelovanju s fužinsko posvetovalnico Centra za socialno delo Moste-Polje sodelovali tudi slovenski raziskovalci.

revnih in brezposelnih; število slednjih je v času Markove pripovedi, tj. leta 2007, za 20 % presehalo povprečno nezaposlenost v Ljubljani.¹⁴

Po vsem sodeč Fužine Marka, Aca, Adija in Dejana rišejo avtentični profil stigmatizirane soseske.

8.1.5 Identiteta, stereotip in moč literature

Vojnovičev roman je v resnici poln stereotipov. Zdi se, da Marko sebe in svoje prijatelje namenoma karikira, da bi čim dosledneje ustrezali standardnim predstavam klenih Slovencev o svojih nekdanjih južnih bratih – od tega, da v avtu na ves glas nabijajo narodnjake in »ščijajo« ob Ljubljani, pa do tega, da pijejo, kradejo in provocirajo.¹⁵ Pri tem je ključno – kar nam da Marko tudi jasno vedeti – da se vsi štirje zavestno izzivljajo v klišejskih vlogah čefurskih težakov, in vsa poanta je ravno v tej njihovi samointerpelaciji. Ta vsaj toliko kot pripadnost svoji marginalni izraža nepripadanje dominantni kulturi, ki ji drugače kot s tovrstnimi izgredi ne morejo oz. niti ne znajo do živega. Gre za ekscesivno udejanjanje vsiljene inferiorne identitete kot način njenega subvertiranja in preseganja (Žižek, 1997). Povedano lepo ilustrira naslednji odlomek:

Mi se vsakič, ko dobi Adi avto, zbašemo not in potem nabijemo muziko do daske in se najprej furamo po Fužinama pa trobimo pa te scene [...] zakon je gledat, kako folk pogleda, ko se mimo pelješ pa nabijaš najbolj čefurske komade. [...] Nekaj je v tem nabijanju muzike v avtu, pa z odprtimi šipami, pa s počasno vožnjo, pa vsemi temi štos. Največji užitek je videti ljudi, kako zavijajo z očmi. (96)

Ne glede na njegovo »slovensko« odraščanje in šolanje za večino (pomembnih) drugih (v šoli, pri košarki, na dvorišču) Marko ostaja čefur z vsemi konotacijami vred, kar njega in njegove fužinske kompanjone potiska v perpetuiranje pričakovanih vedenjskih vzorcev oz. »scenarijev« (gl. Appiah, 2007).¹⁶ Ali kot pravi H. Šinkovec, »diskriminatorna ideologija izkazuje performativno učinkovitost«; čefurjem ne preostane drugega, kot da realizirajo lastno čefurskost (2007, 26). Tudi vsiljene identitete, ne glede na njihovo reduktibilno esencijalizacijo, postanejo viri za zavezujoč način vedenja (Appiah, 2007).

14 Kasneje se stvari nekoliko spremenijo: leta 2014 je zaposlenih več kot polovica prebivalcev Fužin, kar predstavlja najvišji odstotek glede na vse ljubljanske četrtne skupnosti, brezposelnih pa je le za dva odstotka več kot na ravni celotnega mesta (Delić, 2014).

15 Velja seveda tudi obratno, čeprav je »učinek« predsodkov manjšine do večine tako rekoč neprimerljiv; gl. raziskavo A. Baltića »Predsodki 'Neslovencev' do 'Slovencev'« (2002). Stereotype o Slovincih je zgodovinsko in sistematično sicer obdelala Alenka Puhar v knjigi *Slovenski avtoportret 1918–1991* (1992).

16 Appiah govori o scenarijih kot o načinih obnašanja, ki nudijo ljudem ohlapne vedenjske vzorce, ki jim pomagajo vzpostaviti lastne življenjske načrte in nazore (2007, 349).

Samo me je pa čisto razpizdila ta kelnarca iz Babnika. Pizda ji materina njena, ker nas je od začetka gledala, kot da smo največji lopovi. Samo zato, ker zgledata taki čefurčki, ali kaj? Prav videl si njen pogled, ko nas je gledala in si mislila, da bomo po kosilu spizdili ven. Saj smo res spizdili, ampak to ni fora. Fora je, da ona ni mogla vedeti, da bomo spizdili, pa nas je vseeno tako gledala pa nam talala bedne porcije pa vse [...] To, da te gleda, kot da si lopov, še preden sploh si lopov. In tako nas vedno vsi gledajo (33, 34).

A bralcu je jasno, da se niti Marko sam ne more enoznačno ukalupit v oznako čefurja, da ta drži samo včasih in samo deloma, največkrat pa zgreši, kot zgreši vsaka redukcija nekogaršnje identitete na nacionalno.¹⁷ Marko ostaja razpet med novo domovino, ki ga ne priznava za pripadnika lastne kulture, četudi jo sam lahko ima za svojo, in etnično skupnostjo, ki ponuja varnost in vabi z občutkom pripadnosti, a obenem od posameznika terja, da se legitimira z njenimi identitetnimi znamenji (Appiah, 2007). Ta razpetost je, razumljivo, tudi intimno breme avtorja.

Mnogi so izključeni iz razprave o nacionalni identiteti, ker se je uveljavil ta koncept, da je vsak lahko samo eno. Mnogi se v tem ne najdejo, zato tudi ne marajo, da se jih sprašuje po nacionalnosti in počutijo se nelagodno [...] Če bi sprejeli, da smo lahko obenem to in ono, Hrvati in Srbi, da imamo različne, sestavljene identitete [...], bi tudi sam veliko lažje pojasnjeval, kakšna je moja nacionalnost...[...] Živim v dveh jezikih, slovenskem in srbsko hrvaškem, moja kulturna identiteta je jugoslovan-ska. Težko bi rekel, da sem samo Slovenec ali samo Bosanec ali samo Hrvat ali samo Srb. [...] [Ljudje] smo kompleksna bitja, nismo tako zlahka opisljivi, identiteta je živa, večplastna in spremenljiva (Vojnović v intervjuju s K. Devčić, 29. 9. 2016, prev. A. Č. V.) .

A vsakodnevno interpeliranje se ne ozira na zagate identitetne vmesnosti, saj ga vodijo prav stereotipne mikroideologije. Tako tudi Marko, sicer bolj mimogrede, klišejsko opisuje Slovence kot zakompleksane poražence, ki obsedajo s športom in v šoli nikoli ne sedijo v zadnjih klopi.¹⁸

A če optika stereotipa nedvomno ustreza 17-letnemu pripovedovalcu Marku Đorđiću, jo pisatelj Goran Vojnović na ravni romana kot celote prejkone spre-vrača. Stereotipiziranje uporabi kot vodilo, celo kot nekakšno metodo zgodbe, a

17 Izrazito se to med drugim pokaže v refleksiji njegovega odnosa do sorodnikov v Bosni, ki jih kljub naklonjenosti doživlja na distanci, tako kot tam doživljajo njega.

18 Smešenja Slovencev je v romanu v resnici malo in tudi zato je, kot opozarjata Harlamov (2008) in Kosmos (2008), bolj kot čefurski to vendarle *slovenski roman o čefurjih za nečefursko publiko*, kar sicer ne pomeni, da ga tudi oni niso vzeli za svojega.

ga prižene do točke, ko začne učinkovati onkraj svoje primarne namembnosti in spodnašati samega sebe. Načinov, kako to doseže, je več in tehnika ironičnega pretiravanja v opisovanju lastnih čefurskih navad je kvečjemu najbolj očitna, nikakor pa ne edina.

Vzporedno z Markovim poučevanjem o tipičnih čefurjih se nam namreč vseskozi odpira pogled v zapletene življenjske situacije štirih konkretnih posameznikov, ki te iste stereotipe postavlja v povsem drugačno luč. Če je »bistvena funkcija stereotipa zanikati razlike oz. izogniti se soočenju z njimi« (Šabec, 2007, 109), saj temeljijo na posploševanju, izenačevanju, poenostavljanju in šabloniziranju in ne prenesejo dvoumnosti ali partikularnosti, Vojnović subtilno pokaže, da so Aco, Adi, Damjan in Marko kljub skupnemu imenovalcu vsi po vrsti kompleksni, enkratni individui s svojimi strahovi in upanji in s svojo življenjsko stisko. Izza Markovega pritoževanja, godrnjanja, obupovanja in norenja se bralcu razkrivajo številni, predvsem družbeni razlogi, ki botrujejo njegovim bojda izrecno »čefurskim« navadam: od podeželskega izvora in neizobraženosti njihovih staršev, ki potegne za sabo nizek življenjski standard, do strahu pred novim okoljem in institucijami. S tem se »biti čefur« pokaže tudi kot socialna kategorija in vsekakor kot nekaj veliko bolj kompleksnega in protislovnega.

Namesto preprostega zanikanja *Čefurji raus* stereotipe tako rahljajo od znotraj. V soočenju z zahtevno realnostjo Adijevega, Damjanovega, Acovega in Markovega vsakdana ostanejo samo še prazni označevalec. Kot lucidno ugotavlja I. Kosmos, smo priča Hallovi taktiki razbijanja utrjenih pomenov in interpretacij.¹⁹

Paradoksalno gre prav za to, da uporabimo taktiko samega stereotipa, se postavimo v njegovo kožo, uporabimo njegov govor, geste in obleko ter pod isti označevalec hitro podtaknemo drugačen miselni koncept, ki bo pri ciljni publiku povzročil če že ne novega razumevanja, pa vsaj zmedo pri starem (2008, 233).

Vnesti zmedo ali dvom v posplošene sodbe, odpreti prostor refleksije, pokazati na spregledano, je velik uspeh. Zdi se, da je Vojnovićev prvenec čefurje nekako podmačil in da je celo zmehčal ostrino same besede. *Čefurji raus* »spravijo v življenje« koncept tretjega prostora, ki se nanaša na tako imenovane hibridne, ambivalentne identitete in pomeni prostor premoščanja (Bhabha, 1996), a v teoriji vse prevečkrat obvisi v zraku.

S tem ko nam omogoči, da se kar najbolj približamo izkustvu biti nekdo drug, literatura menda bolj kot katerakoli druga umetnost spodbuja empatijo (gl. Burke

¹⁹ Gl. S. Hall, 1997.

et al., 2016). Že Ingarden, Iser in Adorno so dokazovali, da literatura lahko igra vlogo medkulturnega posrednika in da bralec izkustvo drugosti pridobi že z branjem literarnega dela, saj se s tem podaja v povsem drugačen svet, kot ga je vajen (gl. Virk, 2007, 130–132). Še več, kot zapiše Culler, nam literatura »z izkušnjami, ki jih posreduje, in mehanizmi identifikacije pomaga, da postanemo boljši ljudje« (2008, 134). Kot prostor srečevanja z drugim nam odpira pot v partikularno, kar v dobi globalizacije, ki izrecno podčrta vlogo medkulturnega razumevanja, postaja izredno pomembno.

8.2 Čefurji raus! – film

Primerjave med literaturo in filmom se običajno prevesijo v prid literaturi, zato začnimo razpravo o filmski različici Vojnovičevega literarnega prvenca tam, kjer je film na Slovenskem nedvomno prehitel literaturo. Če je bilo treba na »prvi slovenski čefurski roman« (Svetek, 2008) čakati vse do leta 2008, čeprav so se priseljenci z juga kot (običajno karikirani) stranski liki pojavljali že prej, je slovenski film to tematiko »odkril« osupljivo hitro. Košakov *Outsider* (1996) je že pet let po osamosvojitvi v vlogo protagonista postavil Seada (Davor Janjić), najstniškega sina slovenske gospodinje (Miranda Caharija) in bosanskega oficirja jugoslovanske vojske (Zijah Sokolović), ki v Ljubljani ravno takrat, ko v Kliničnem centru umira maršal Tito, zaman skuša pognati korenine.²⁰ A z *Outsiderjem* slovenski film te tematike, njenih likov in njihove prepoznavne govornice ni le odkril, temveč mu je prav z njimi uspelo ustvariti dotlej nepredstavljen fenomen v slovenski kinematografiji: s skoraj sto tisoč prodanimi kino vstopnicami je Košakov film postal prvi slovenski »blockbuster«. ²¹ S svojo jugonostalgično ikonografijo, dobro pretehtano glasbeno kuliso, prepričljivo igralsko zasedbo in ravno pravšnjo mešanico verističnih stremljenj in ironije je filmu, katerega protagonist resda ne najde prostora pod slovenskim soncem, uspelo najti pot v srca slovenskih občinstev.²² Tam je kot najbolj gledan (poosamosvojitveni²³) slovenski film vseh časov kraljeval vse do

20 Košakov film natančneje analiziram v Petek (2010).

21 Izraz, ki tako kot nemalo drugih elementov filmske industrije izvira iz vojaškega konteksta (*blockbuster* je bil sprva izraz za bombo, ki je sposobna uničiti več stavb hkrati), se je v filmskem kontekstu kot poimenovanje za superuspešnico uveljavil v sedemdesetih letih, ko je Spielbergovo *Žrelo* (*Jaws*, 1975, ZDA) prvo preseгло magično mejo sto milijonov dolarjev zaslužka. V slovenskem kontekstu je izraz postal aktualen ob *Outsiderju*, ki se mu je kot prvemu slovenskemu filmu v obdobju po osamosvojitvi uspelo približati številki sto tisoč prodanih vstopnic.

22 Drugje *Outsider* sploh ni bil v redni distribuciji, DVD pa ni opremljen s podnapisi in torej očitno ni namenjen tujim trgom.

23 Če bi segli globlje v zgodovino slovenske filmske ustvarjalnosti, bi bilo treba priznati, da so rekorde gledanosti v Sloveniji že davno pred osamosvojitvijo podirali (in do danes ostali nepremagani) filmi, kot so *Na svoji zemlji* (rež. France Štiglic, 1948, Jugoslavija), *To so gadi* (rež. Jože Bevc, 1977, Jugoslavija), *Vesna* (rež. František Čap, 1953, Jugoslavija), *Srečno, Kekec* (rež. Jože Gale, 1963, Jugoslavija) in *Ne joci, Peter* (rež. France Štiglic, 1964, Jugoslavija). Štigličev prvenec ostaja nesporni zmagovalec tovrstnih primerjav, saj naj bi ga v Sloveniji videlo skoraj pol milijona ljudi (cf. Štefančič, 2004).

leta 2003, ko ga je s tega prestola izrinil režijski in scenaristični prvenec Branka Djurića Djura *Kajmak in marmelada* (2002, Slovenija). *Kajmak in marmelada* je takrat postal novi slovenski blockbuster, ki svojo priljubljenost prav tako gradi na prigodah Boža (Branko Djurić Djuro), bosanskega priseljenca v Ljubljani, in ki ga je v nasprotju z *Outsiderjem* napisal in režiral avtor, ki je izkustvo priseljenca v Sloveniji (a v precej manj travmatični, zadnja leta celo prav glamurozni različici) občutil tudi na lastni koži.²⁴

Skratka, v dobrem desetletju pred izidom *Čefurjev raus*, ki si zagotovo zaslužijo oznako slovenska literarna uspešnica, je slovenski film ustvaril kar dve »čefurski« filmski superuspešnici. Filmska različica Vojnovičevega romana (*Čefurji raus!*, rež. Goran Vojnović, 2013, Slovenija) pa se jima na tem piedestalu ni ravno pridružila. *Čefurji raus* so v kinematografu prišli oktobra 2013. Na 16. Festivalu slovenskega filma (FSF) so prejeli eno vesno, kolektivno podeljeno za stranske moške vloge Markovih prijateljev Ada (Dino Hajderović), Adija (Ivan Pašalić) in Dejana (Jernej Kogovšek). Novembra istega leta je na 23. Festivalu vzhodnoevropskega filma v nemškem Cottbusu slavil igralec Emir Hadžihafizbegović, ki je za vlogo Markovega očeta prejel nagrado za najboljšo moško vlogo. Naslednje leto sta se tem lovorikam pridružili še nagrada za najboljši scenarij na pariškem 4. Festivalu filmov iz jugovzhodne Evrope in nagrada media, ki jo je na 6. Mednarodnem filmskem festivalu v Prištini podelila mednarodna žirija novinarjev iz različnih medijskih hiš. Ob solidni beri nagrad – ki pa delujejo nekako »toložilno«, saj med njimi ni najprestižnejših (za najboljši film, režijo, glavno moško vlogo ...) – je film že po prvih dveh tednih predvajanj oktobra 2013 pobral prvo zlato rolo,²⁵ ki ji je čez čas sledila še ena. A navsezadnje si je celovečerec v kinematografih ogledalo skupno nekaj manj kot 60 tisoč ljudi, kar v časih po *Outsiderju* in *Kajmaku in marmeladi* – ki so se jima v obdobju po osamosvojitvi do danes pridružile še »nečefurske« uspešnice *Petelinji zajtrk* (rež. Marko Naberšnik, 2007, Slovenija/Hrvaška), *Gremo mi po svoje* (rež. Miha Hočevar, 2010, Slovenija) in *Gremo mi po svoje 2* (rež. Miha Hočevar, 2013, Slovenija) ter trenutno vodilni *Pr' Hostar* (rež. Luka Marčetič, 2016, Slovenija) – ni ravno polom, uspeh pa tudi ne.²⁶ Hitremu pojemanju zanimanja gledalcev v kinematografih se je pridružil še mlačen kritiški odziv. Štefančič je v svoji kritiki, ki je v *Mladini* izšla že dan po ljubljanski premieri, izjavil da je »žanr komičnega, humornega, da ne rečem humorističnega imitiranja dikcije in običajev priseljencev, ki je prišel kot protiutež ksenofobičnemu stereotipiziranju in šikaniranju priseljencev, [...] že povsem iztrošen in prežvečen, tako da film stalno tvega, da bo izgledal le kot zapozneta, oportunistična imitacija

24 Zdaj je izseljenstvo izkusil tudi Andrej Košak, ki že pet let živi v Skopju.

25 Zlata rola je nagrada, ki jo Društvo slovenskih filmskih ustvarjalcev podeljuje za 25 tisoč gledalcev.

26 Glej http://www.cinemania-group.si/box_office.asp.

prav tega imitiranja» (2015, 110). In navsezadnje temu tveganju tudi podleže, kajti Marko Đorđić (Benjamin Krnetič) se Štefančiču zdi le »medla košarkarska verzija Seada Mulahasanovića iz Košakovega *Outsiderja*« (ibid.).

Kaj je botrovalo takšnemu sprejemu oziroma takšnemu učinku filmske različice *Čefurjev raus*? Po Štefančičevem mnenju menda že golo dejstvo, da so se priseljenici iz nekdanje Jugoslavije že tako zgodaj udomačili v slovenskem filmu, da četrto stoletja po osamosvojitvi kot liki delujejo medlo, iztrošeno, prežvečeno, posebno v komični reprezentaciji. A verjetno je pravi razlog kompleksnejši. Filmske adaptacije literarnih predlog pogosto spremlja bojazen, da bo film nekako plitkejši, da obstajajo imaginacijske globine, ki jih lahko ubesedi zgolj literatura, skratka, da film ne bo zmožen doseči jezikovnih učinkov svojega literarnega vira. In prav ti učinki so, kot smo videli ob jezikovni analizi zgoraj, tisto, kar je bistveno zaznamovalo recepcijo romana *Čefurji raus*, ki v sociolektu Vojnovičevih protagonistov ni prepoznala le osnovnega formalnega določila romana, temveč tudi njegov glavni tematski nosilec ter osrednje strukturno in kompozicijsko načelo.

Vojnović naj bi se filmske adaptacije svojega literarnega prvenca lotil premišljeno in ozaveščeno, kar je večkrat pojasnil v različnih intervjujih: »Do zgodbe sem ob prenosu na filmsko platno nastopil zelo kritično, v njej odkrival šibke točke, ki jih je literarni jezik mogoče po svoje zakril in reševal. Iskal sem *novi obliko* te zgodbe.« (Horvat, 2013, poudarek dodan) Kot pisatelj in režiser se Vojnović torej zaveda, da film ni siromašnejši, temveč preprosto drugačen medij od literature; z upovedovanjem zgodb v vseh svojih izraznih registrih lahko njihovo doživetje še obogati in tako zlasti tistim, ki jih v literarnih predlogah preokupira jezik, ponudi še intenzivnejše, celovitejše doživljanje zgodb. A vendar se zdi, da je prav v tem pogledu Vojnoviću s *Čefurji raus* spodletelo in da so ta poraz zaznali tudi gledalci. Za prepoznavno govorico svojih likov, ki tako izrazito obvladuje bralčevo dožemanje romana, Vojnović režiser ni našel zares ustreznega filmskega »prevoda«, ki bi sočni jezik fužinskih fantov izrazil v nekem drugem registru (in film jih ima na voljo precej, od filmske fotografije do montaže in zvoka). Tako kot v romanu je tudi v filmu stavil predvsem na jezik, na pripovedovalčev (protagonistov) glas in dialoge, torej na isti register, ki nesporno odlikuje njegov roman, filmsko podobo in glasbo pa je nekako zanemaril oziroma dopustil, da obtičita v okvirih pričakovanega, že videnega, predvidljivega (cf. tudi Kolšek, 2013; Štefančič, 2013). Namesto da bi našel novo, *filmsko* obliko te zgodbe, ki bi prigode Marka in njegove družčine utelesila v vsej njihovi večplastnosti ter vizualno in zvočno artikularala široko paleto njihovih izkustev, od nastopaške ležernosti in najstniške objestnosti pa vse do tesnobe in skorajda tragičnosti, jo je v veliki meri skrčil na zgolj zafrkantsko leksikalno

podajanje. S tem pa se je ujel v past, ki se ji je roman po mnenju kritikov večinoma izognil, to je past cenenega humerja na račun bosančizmov, na »fore brez metafor«.

Štefančič (2004) je ob *Kajmaku in marmeladi* ugotavljal, da »če film ni komedija, potem v kino ni mularije, najstnikov, ki so večinski segment sodobne kino publike. [...] Ni kaj, fore prodajajo komedijo. Če jih komedija ima, prime – če jih nima, je ni«. A *Čefurji raus* dokazujejo tudi nasprotno. Če film fore ima, če z njimi celo obilno in nedvoumno bombardira gledalca, usoda njegovih protagonistov pa očitno ni (niti črna²⁷) komedija, film ne zablesti kot slovenski čefurski film *par excellence*, temveč izzveni kot zgolj še en (in ne prav posrečen) primerek tega »žanra«, ki ga slovenski poosamosvojitveni film bolj ali manj uspešno producira že skoraj dvajset let.

8.2.1 Kratka zgodovina čefurskega filma na Slovenskem

V študiji *Slovenski poosamosvojitveni film: institucija in nacionalna identiteta* (2015, 117–121, 124–126) Matic Majcen s kvantitativno tekstualno analizo preučuje pojavljanje, referiranje in konstrukcijo likov in skupin drugih narodnosti v sodobnem slovenskem filmu. Ob tem ugotavlja, da več kot polovico pojavljanj predstavljajo liki iz nekdanjih jugoslovanskih republik in med njimi prednjačijo Bosanci. Štefančič v svoji »kritični enciklopediji slovenskega celovečernega filma« odmevnejše primerke filmov, v katerih pride do takšnih »pojavaljanj« (vključno s pojavljanji romskih likov), uvrsti v razdelek z naslovom »Multikulti« (Štefančič, 2015, 108–124). Seznam obsega enajst (tako igranih kakor tudi dokumentarnih) celovečercev, a ni izčrpen, kajti avtor nekatere filme, ki zagotovo sodijo (tudi sem, uvrsti v druge razdelke: *Kajmak in marmelada* denimo pristane med »Največjimi hiti« (ibid., 63). Tudi če pozornost namenimo le celovečernim igranim filmom, v katerih se pripadniki nekdanjih jugoslovanskih narodnosti ne le zgolj »pojavijo«, temveč jim pripade glavna oziroma ena od glavnih vlog, je očitno, da problematika priseljencev iz nekdanje skupne domovine filmskim ustvarjalcem v Sloveniji ni tuja. Prav nasprotno, kot bom skušala pokazati v nadaljevanju, si ta korpus del – po analogiji s fenomenoma, ki ju poimenujeta uveljavljena termina *cinéma de banlieue* (Tarr, 2005; glej tudi tematski blok zadnje številke *Ekrana*, zlasti Meterc, 2017 in Pohar, 2017) in *cinéma beur* (Tarr, 1993, 2005; Bosséno, 1992) – mogoče, vsaj za zdaj, zasluži celo posebno žanrsko oznako:²⁸ čefurski film.

27 Povezovanje obešenjaškega humerja in črne komedije (kot sredstev za soočanje z najrazličnejšimi tegobami in bridkostmi življenja) z vzhodnoevropsko in zlasti balkansko senzibilnostjo ni nič novega. O zagatah nepoučenih filmskih gledalcev pri dešifriranju tovrstnega humerja glej Eidsvik (1991).

28 Izraz žanr uporabljam precej ohlapno, v duhu filmske definicije Steva Neala (1990), ki poudarja, da so žanri korpusi del, ki postanejo prepoznavni kot žanri zaradi norm in konvencij, ki jih uravnava dinamika ponavljanja

Po *Outsiderju* (1996) je minilo kar nekaj let, preden smo dobili naslednji film s priseljencem (oziroma otrokom priseljencev) z juga v glavni vlogi. Kljub zanimivi igralski zasedbi (Uroš Fürst kot Amir, Marko Miladinović kot njegov prijatelj Bojan, Velimir Bata Živojinović kot Amirjev oče ...) si je *Amirja* (rež. Miha Čelar, 2002, Slovenija), film o čefurju, ki »sklene, da bo posnel film, v katerem bo poziral kot čefur«, in mimogrede še »posili neko podalpsko bunko« (Štefančič, 2015, 102), ogledalo le nekaj tisoč gledalcev (Rugelj, 2007, 153–154), kritiki pa so ga – kar verjetno ni slabo – večinoma kar spregledali.

Že naslednje leto se je *Outsiderju* in *Amirju* pridružil *Na planincab* (rež. Miha Hočevar, 2003, Slovenija), komična drama o bratih Saniju (Filip Djurić) in Amirju (Saša Tabaković), bosanskih sirotah, ki se iz Mostarja preselita k stricu (Mustafa Nadarević) in teti (Milena Zupančič) v Ljubljani. Hočevar, režiser, ki je že s svojim prvenecem *Jebiga* (2000, Slovenija) dokazal, da pozna recept za uspeh pri slovenskih občinstvih, in to nekaj let kasneje še dvakrat potrdil z *Gremo mi po svoje* in *Gremo mi po svoje 2*, s svojim čefurskim projektom ni navdušil ne gledalcev ne kritikov; Štefančiču se je zdel zgolj »kot predolg vic o Janezu in Hasotu, skrit za polnežni štrudl o odraščanju v tujem okolju« (Štefančič, 2015, 117).

Če bi se stvari nadaljevale podobno, bi verjetno težko govorili o porajajočem se čefurskem žanru, kaj šele o kakšnem razcvetu, saj bi se le s težavo dokopali do filmov, ki svoje poti po kinodvoranah ne zaključijo z manj kot deset tisoč prodanimi vstopnicami in seveda ne ugledajo luči sveta na DVD-ju. A le dva dni po premieri *Na planincab* je bil na 6. Festivalu slovenskega filma, takrat še v Celju, premierno predvajan četrti primerek, *Kajmak in marmelada*, ki se je že v naslednjih nekaj mesecih zavihtel na prestol najbolj gledanih slovenskih filmov in naslednje leto presegel celo številko 150 tisoč. Djurićev prvenec, ki je že na Festivalu slovenskega filma osvojil nagrado kot najboljši film po izboru občinstva (strokovne žirije na tem festivalu ni prepričal), je vseboval vse, kar slovenski film, kot je takrat ugotavljal Štefančič (2004), potrebuje za uspeh: to ni bila le »komedija o ljubezenski zvezi med Slovenko Špelo [Tanja Ribič] in Bosancem [Branko Djurić]« (Furlan et al., 2011, 345), pa še z nekam nadrealističnim in ne prav nedvoumnim, a menda vendarle srečnim koncem povrh; to je bil tudi film s priznanim srbskim igralcem in režiserjem Draganom Bjelogrićem in našim lastnim »dežurnim čefurjem« *Magnificom* v stranskih vlogah, z glasbeno opremo Saše Lošiča in kostumi Alana Hranitelja, film torej, ki je s svojo zasedbo in izvedbo pokazal popolno razumevanje,

in variacij: da film prepoznamo kot primerek nekega žanra, mora vsebovati dovolj že vzpostavljenih žanrskih konvencij, hkrati pa se mora od teh tudi dovolj odmakniti, da si zagotovi pozornost občinstva. Norme in konvencije vključujejo specifično ikonografijo, specifične pripovedne formule in načine karakterizacije likov, tipično atmosfero ipd.

da za slovenski film velja, da če hoče »zelo potegniti in postati mega hit, mora biti zgodba nekako povezana z bivšo Jugoslavijo. [...] Če hoče slovenski film v Sloveniji uspeti, ne sme ignorirati Bosancev, 'Bosancev' in drugih 'južnjakov'. Jug je del formule za uspeh« (Štefančič, 2004).

Štefančič torej ni ugotovil le, da v poosamosvojitvenem slovenskem filmu obstaja »formula za uspeh« in da njene bistvene sestavine (južnjaki kot protagonisti, jugonostalglična glasbena podoba ipd.) izvirajo iz jugoslovanske preteklosti nove države; zaslutil je tudi, da utegne imeti ta žanr ne glede na usodo, ki doleti njegove protagoniste, pomembno socialno funkcijo. Uspeh *Kajmaka in marmelade* se mu je namreč zdel »fina zaušnica tistemu delu slovenske nacije, ki ima do 'drugačnih' – do Bosancev, 'južnjakov', Romov, gejev, samskih žensk, beguncev, izbrisanih itd. – še vedno neandertalski odnos« (ibid.).

Kaj so torej konvencije, ki definirajo slovenski čefurski film? Pri čem vztrajajo repeticije, kam drezajo variacije? Stalnica, ki upravičuje poimenovanje, so seveda priseljenci (in/ali njihovi svojci) z območja nekdanje Jugoslavije. Zgodbe ubesedujejo njihova izkustva in se v večini primerov vrtijo okoli osrednjega moškega lika (Sead, Amir, Božo, Marko ...), ki se skuša bodisi asimilirati bodisi integrirati. Ta poskus je pogosto uprizorjen kot bolj ali manj uresničljiv, vsekakor pa heteronormativen scenarij (Sead in Metka [Nina Ivanič], Božo in Špela, Marko in ... TV voditeljica?). Poleg navzočnosti teh likov in prepoznavnih pripovednih formul je pogosta (a ne nujna) komična nota, ki sega od komičnega učinka posameznih fraz, idiolektov in sociolektov, od komičnosti jezika torej pa vse do komičnosti celote (*Kajmak in marmelada*, na primer), ki kot da se je te senzibilnosti nalezla od svojega protagonista, ki se z življenjskimi tegobami spopada »po balkansko«, brez prave vizije izhoda, a z dobršno mero obešenjaškega humorja (cf. Eidsvik, 1991). Čefurski film ima lahko tudi prepoznavno ikonografijo, običajno v obliki vizualnih ali celo zvočnih elementov mizanscene, ki nedvoumno kažejo na slovensko preteklost v Jugoslaviji (Titovi portreti, jugoslovanske zastave, džezve, jugo glasba ...) in filmu lahko dajejo pridih jugonostalgčnosti.

Poleg dejstva, da gre za priseljence z juga, je glavna stalnica čefurskega žanra torej (moški) spol protagonistov (ki jim je prav absurdno pogosto ime Amir), njihova starost pa po drugi strani tvori os, na kateri v zadnjem desetletju prihaja do najzanimivejših in najzgovornejših variacij. Sead, oba že omenjena Amirja in Marko so adolescenti, katerih poskuse vklapljanja v okolje ne otežuje le njihovo čefurstvo, temveč tudi mladostniška želja po objestnosti, kljubovanju. Na bistveno drugačen starostni profil južnjakov pa naletimo v kasnejših primerkih žanra. Istega leta kot *Čefurji raus* je premiero doživel tudi *Adria Blues* (rež. Miroslav Mandić, 2013, Slovenija / Hrvaška),

še en film, v katerem je izkustvo priseljenca iz Bosne kot scenarist in režiser upodobil priseljence iz Bosne, Miroslav Mandić, nekoč sarajevski čudežni deček, zdaj profesor na ljubljanski filmski akademiji. Za njegovega protagonista, Tonija Griffa (Senad Bašić), legendarnega yu-rockerja, ki že celo desetletje doživlja ustvarjalno blokado – ki je ob zlaganosti njegovega zakona s Sonjo (Mojca Funkl) glavna metafora za neuspešnost njegove socialne in kulturne integracije – se je čas ustavil. Čeprav se ga očitno že loteva kriza srednjih let, se zdi, da niti zadnjih vzdihljajev pubertete še ni pustil povsem za seboj. S frizuro iz obdobja, ko je še kraljeval na jugoslovanskih odrih, in bolj ali manj nespremenjenim slogom oblačenja se zdi kot osivela, a nič manj nezadovoljna, nič bolj prilagojena ali pomirjena različica Seada, Amirja ali Marka.

Na generacijsko podoben lik naletimo tudi v morda najzanimivejšem in hkrati najbolj problematičnem primerku žanra, filmu Metoda Pevca *Estrellita – pesem za domov* (2006, Slovenija/Nemčija/Bosna in Hercegovina/Republika Makedonija). V *Estrelliti* je protagonista pravzaprav težko določiti, saj je pripovedni fokus vse do konca dokaj enakomerno porazdeljen med več likov, pri čemer priseljence zastopa kar cela družina. Pravkar ovdovela Dora Fabiani (Silva Čušin) Amirju (Marko Kovačevik), bosanskemu begunskemu dečku iz barakarskega naselja, posodi moževo violino in poskrbi za njegovo glasbeno šolanje. Dorinega sina Juliana (Tadej Troha) zamika dragocena violina, a se zagleda v Amirjevo mamo Sabino (Mediha Musliović) in jo z izsiljevanjem zapelje v spolno razmerje. Amirjev oče Izet (Senad Bašić), mizerno plačani gradbeni delavec, vse skupaj bolj ali manj resignirano opazuje, ne Sabina ne Izet pa ne razumeta sinovega zanimanja za klasično glasbo, čeprav ga pri tem vsaj mama po svojih najboljših močeh spodbuja in podpira. Ko si Amir z zmago na glasbenem tekmovanju prisluži štipendijo za šolanje, se vsi vpleteni (razen Izeta) zberejo v gostilnici Sevdah,²⁹ kamor je, kakor da potrebuje nekakšen južnjaški glasbeni ventil za svoje navidezno meščansko uglajeno, a menda utesnjujoče življenje slovenskega profesorja glasbe, zahajal tudi pokojni Mihael Fabiani (Volodja Balžalorsky). Namesto neprilagojenega mladega čefurja v poznih najstniških ali zgodnjih dvajsetih letih nam Pevec ponudi izbiro: komu bomo pripisali več interpretacijske teže pri razmisleku o (ne)možnosti formiranja večkulturne identitete, o možnosti srečnejšega soobstoja in prihodnosti za priseljence v Sloveniji – Izetu, Bosancu srednjih let, ki mu v Sloveniji ni ravno uspelo, a je doslej vendarle nekako vztrajal in životaril na družbeni margini, navsezadnje pa zapusti družino in odide »domov«, čeprav mu ni niti najmanj jasno, kje naj bi to bilo, ali njegovemu nadarjenemu najstniškemu sinu Amirju, ki ga je ljubljanska dama že malodane

29 Bosanski izraz turško-arabskega izvora (tur. *sevda* – ljubezen, iz arab. *sawda'* – črn žolč, ki naj bi bil po starih prepričanjih povezan z ljubezenskimi občutki), ki označuje melanholično ljubezensko hrepenenje (*Veliki slovar tujk*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 2002).

posvojila, v obrisih prijateljstva s sošolko Nino (Ana Temeljotov) pa se zarisuje tudi možnost srečnega romantičnega scenarija? Žal se zazdi, da Pevec odločilno vlogo v tem premisleku pravzaprav nameni svoji slovenski protagonistki, Dori, čefurji pa

so tu le zato, da prikimavajo slovenski superiornosti. In da jo sentimentalizirajo. Begunci so tu le zato, da bi se lahko Slovenci »našli«, »odrešili« in bolje počutili. *Estrellita* je film, ki bolečino slovenskih buržujev primerja z bolečino bosanskih beguncev – in ki si za svojo pokroviteljsko »širino« stalno čestita. (Štefančič, 2015, 115)

Carrie Tarr (2005) v svoji pionirski študiji presečišč dveh tokov v sodobni francoski kinematografiji, *cinéma beur* (filmske produkcije francoskih režiserjev severnoafriškega porekla) in *cinéma de banlieue* (korpora filmov, katerih dogajanje je postavljeno v stanovanjska naselja v *banlieues*, to je deprivilegiranih predmestjih francoskih velemest), ugotavlja, da so to filmi, ki mobilizirajo glasove in zgodbe najbolj stigmatiziranih prebivalcev Francije, da bi v ospredje potisnili problematiko etnične pripadnosti in drug(a)čnosti, ki je bistvena za zamišljanje sodobne francoske identitete. Glede na orisane primere zgoraj z njihovimi priseljenjskimi avtorji in/ali fužinskimi in podobnimi prizorišči se zdi, da je cilj sodobnega slovenskega filma v njegovi čefurski inkarnaciji zelo podoben. Če si je francoski film predmestja že s *Sovraštvom* (*La Haine*, rež. Mathieu Kassovitz, 1995, Francija) kot cilj zastavil »preizpraševanje 'francoskosti' in stereotipov, ki se tičejo 'nefrancoskega'« (Meterc, 2017, 24), si slovenski čefurski film vsaj v nekaterih primerih prizadeva prisoliti »zaušnico tistemu delu slovenske nacije, ki ima do 'drugacnih' [...] še vedno neandertalski odnos« (Štefančič, 2004). A to počne z zgodbami, ki nimajo srečnih koncev, v najboljšem primeru so dvoumne ali odprte, v najslabšem pa nepreklicno tragične. Je imel torej Štefančič (2015, 120) prav, ko je ob *Outsiderju* zapisal, »da se v Slovenijo ne moreš asimilirati [...], Slovenec ne moreš postati, ampak se Slovenec lahko le rodiš. To je tragično [za Seada]. In to je še tragičnejše za Slovenijo«? Si je sodobno slovensko identiteto kot večkulturno identiteto res mogoče zamišljati zgolj kot fužinski, jadranski, jugonostalgični ... neuresničljivi blues?

8.2.2 Večkulturna zamišljanja slovenske identitete ob knjigi in filmu

Če bi pri iskanju odgovora na ta vprašanja ostali na ravni tekstualne analize bodisi čefurskih romanov bodisi filmov, bi odgovor verjetno moral biti pritrdilen. Sicer se zdi, da je v filmski sferi najbolj tragično končal prav Sead, torej protagonist prvega primerka tega žanra, ki ga je film že z naslovom razglasil za večnega obstranca; a

tudi njegovi nasledniki ne kažejo ravno v smeri inkluzivnejšega zamišljanja njihove usode. Že dejstvo, da v Sloveniji že več kot dvajset let nastajajo filmi, ki raziskujejo možnosti integracije priseljencev z juga in ki naj bi s tem dejansko prispevali h krepitvi in širitvi teh možnosti, in da so to filmi, ki jih še vedno prepoznavamo kot čefursko »naglašene«,³⁰ opozarja, da gre za paradoksalno kategorijo. Dokler je čefurski akcent slišen in viden, dokler obstaja potreba po takšnem poimenovanju te produkcije, dokler ima ta znak še vedno svojega referenta, proces integracije še zdaleč ni zaključen. Dokler bodo nastajali čefurski filmi, bo čefurstvo sinonim za takšno ali drugačno zaznamovanost nekje na prehodu med vzpostavljanjem medkulturnega dialoga in zamišljanjem večkulturne identitete.

Če bi ostali na ravni tekstualne analize, bi bili diagnoza in prognoza torej precej slabi. A če se od te ravni nekoliko odmaknemo in v razmislek zajamemo tudi vidik avtorstva in recepcije, se pokaže drugačna slika. Goran Vojnović, otrok priseljencev z juga, je za vse svoje romane prejel cenjeno literarno nagrado kresnik in je gotovo eden najuspešnejših in najbolj priljubljenih sodobnih slovenskih pisateljev. Branko Djurić, priseljenec z juga, kot scenarist, režiser in glavni igralec enega najbolj priljubljenih in gledanih slovenskih filmov vseh časov sodi med najuspešnejše slovenske filmske ustvarjalce. Miroslav Mandić, avtor zgodbe o priseljencu z juga, ki se v Sloveniji nikakor ne zmore več ustvarjalno aktivirati in uveljaviti, je priseljenec z juga, ki deluje kot profesor za scenaristiko na filmski akademiji osrednje slovenske univerze. Ta seznam bi lahko nadaljevali. Zdi se torej, da je na področju kulturne produkcije, v knjigah in filmih, prepoznana izrazita potreba po večkulturnem zamišljanju sodobne slovenske identitete, scenariji tega zamišljanja pa ostajajo previdni in ne pretirano optimistični. Toda avtorji teh filmov in knjig ter njihova občinstva s pozitivno recepcijo njihovih del dokazujejo, da tega zamišljanja vendarle ni nemogoče tudi udejanjiti in živeti.

Literatura in viri

Appiah, Kwame Anthony, 2007: »Identiteta, avtentičnost, preživetje: multikulturne družbe in družbena reprodukcija.« *Zbornik postkolonialnih študij* (ur. Jeffs, Nikolai). Ljubljana: Krtina. 339–353.

Battersby, Eileen, 2015: Yugoslavia, My Fatherland by Goran Vojnović: balkan brilliance. *The Irish Times*. 7. november 2015. Dostopno na naslovu: <https://www.irishtimes.com/culture/books/yugoslavia-my-fatherland-by-goran-vojnovic-balkan-brilliance-1.2420053> (citirano avgust 2017).

30 S tem namigujem na termin »naglašeni film« (*accented cinema*), ki ga je kot krovno poimenovanje za globalno filmsko produkcijo, ki produkcijsko in slogovno odstopa od mainstream filma, uvedel Hamid Naficy (2001).

- Bhabha, Homi, 1996: Culture's In-Between. V: *Questions of Cultural Identity* (ur. Hall, Stuart in Paul du Gay). London: Sage. 53–60.
- Borovnik, Silviya, 2012: *Književne študije: o vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Bosséno, Christian, 1992: Immigrant Cinema: National Cinema. The case of beur film. V: *Popular European Cinema* (ur. Richard Dyer in Ginette Vincendeau). London: Routledge. 47–57.
- Brezar, Vladimir, 2014: Fužine (ni)so geto. *Delo dosje*. Dostopno na naslovu: <http://www.delo.si/ozadja/ljubljanske-fuzine-ni-so-geto.html> (citirano avgust 2017).
- Burke, Michael; A. Kuzmičova; A. Mangen, T. Schilhab, 2016: Empathy at the confluence of neuroscience and empirical literary studies. *Scientific Study of Literature*. 6/1. 6–41.
- Cajnko, Ada, 2017: Osebna komunikacija.³¹
- Culler, Jonathan, 2008: *Literarna teorija. Zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
- Čakarić, Maja; Delić, Anuška; Krečič, Jela; Miholič, Andrej; Vogel, Voranc; Zabukovec, Mojca, 2014: Fužine (ni)so geto. *Delo Dosje*. Dostopno na naslovu: <http://www.delo.si/ozadja/ljubljanske-fuzine-ni-so-geto.html> (citirano avgust 2017).
- Čehovin Korsika, Maja, 2016: Več kot ti domovina pomeni, bolj si do nje kritičen. (Intervju z G. Vojnovičem.). *Sta misli*. 19. junij 2016. Dostopno na naslovu: <https://misli.sta.si/2273938/goran-vojnovic-vec-kot-ti-domovina-pomeni-bolj-si-do-nje-kriticen> (citirano avgust 2017).
- Davis, Robert Murray, 2001: Out of the Shadows: Slovene Writing After Independence. *World Literature Today*. 75/1. 59–65.
- Devčić, Karmela, 2016: »Intervju z Goranom Vojnovičem: Pisac, koji najbolje opisuje duh cijele regije«. *Jutranji list*. 29. september. Dostopno na <http://www.jutarnji.hr/globus/Globus-kultura/pisac-koji-najbolje-opisuje-duh-cijele-regije-vlastiti-identiteti-pogotovo-ako-ih-prezremomogu-nas-doci-glave/4740155/> (citirano avgust 2017).

31 Ada Cajnko je pri založbi Beletrina odgovorna za stike z javnostjo.

- Eidsvik, Charles, 1991: Mock realism: The comedy of futility in Eastern Europe. V: Andrew Horton (ed.), *Comedy/Cinema/Theory* (ur. Andrew Horton). Berkeley, Los Angeles in Oxford: University of California Press. 91–105.
- Fišer, Branka, 2003: Sprememba tipičnega ustroja junakov v slovenskih romanih po letu 1991. *Slavistična revija*. 51/1. 71–91.
- Fišer, Branka, 2011: Vpliv slovenske nacionalne osamosvojitve na tipologijo slovenskega romana. V: *Dušan Pirjevec: Slovenska kultura in literarna veda* (ur. Knop, Seta). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 67–77.
- Furlan, Silvan et al., 2011: *FILMOGRAFIJA slovenskih celovečernih filmov: 1931–2010/FILMOGRAPHY of Slovenian feature films: 1931–2010*. Ljubljana: UMco in Slovenska kinoteka.
- Hall, Stuart, 1997: *Representations: Cultural Representations as Signifying Practices*. Routledge.
- Harlamov, Aljoša, 2008: Enciklopedija Fužin. *Mentor*. 29/4. Dostopno na naslovu: <https://aljosaharlamov.wordpress.com/2012/12/18/goran-vojnovic-cefurji-raus> (citirano avgust 2017).
- Horvat, Marjan, 2013: Intervju z Goranom Vojnovičem. *Mladina*. 27. september. Dostopno na <http://www.mladina.si/148805/goran-vojnovic-zdaj-so-na-slovenskem-ze-neki-novi-cefurji-pri-njih-je-treba-iskati-pravi-o/> (citirano 15. avgust 2017).
- Juvan, Marko, 2002: Iz slovanskih literatur na koncu 20. stoletja. *Slavistična revija*. 50/49. 411.
- Knjižica utemeljitev Prešernovih nagrad za leto 2009.*
- Kolšek, Peter, 2013: Ocena filma *Čefurji raus*. *Delo*, 5. oktober 2013. Dostopno na naslovu: <http://www.delo.si/kultura/film/ocena-filma-cefurji-raus.html> (citirano avgust 2017).
- Kos, Janko, 1979: Dušan Pirjevec in evropski roman. V: Dušan Pirjevec, *Evropski roman*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kosmos, Iva, 2008: Medkulturni roman za medkulturno leto. *Literatura*. XX/207–208. 231–237.

- Leiler, Ženja, 2011: Ocena novega romana Gorana Vojnoviča: Ko očetje obmol-
knejo. *Pogledi*. 23. november 2013. Dostopno na naslovu: [http://www.
delo.si/kultura/knjizevni-listi/ocena-novega-romana-gorana-vojnovi-
ca-ko-ocetje-obmolknejo.html](http://www.delo.si/kultura/knjizevni-listi/ocena-novega-romana-gorana-vojnovi-
ca-ko-ocetje-obmolknejo.html) (citirano avgust 2017).
- Leiler, Ženja, 2017: *Figa* ni krik. Je dolg, tih izdih. (Intervju z G. Vojnovičem.)
Delo. 23. junij 2017. Dostopno na naslovu: [http://www.delo.si/kultura/
knjiga/goran-vojnovic-figa-ni-krik-figa-je-dolg-tih-izdih.html](http://www.delo.si/kultura/
knjiga/goran-vojnovic-figa-ni-krik-figa-je-dolg-tih-izdih.html) (citira-
no avgust 2017).
- Majcen, Matic, 2015: *Slovenski poosamosvojitveni film: institucija in nacionalna
identiteta*. Ljubljana: Aristej.
- Meterc, Petra, 2017: Sovraštvo, Vol. II. *Ekran*. LIV/junij-julij-avgust. 24–27.
- Naficy, Hamid, 2001: *An Accented Cinema: Exilic and Diasporic Filmmaking*. Prin-
ceton: Princeton University Press.
- Neale, Steve, 1991: Questions of genre. *Screen*. 31/1. 45–66.
- Pavičić, Mladen, 2010: Odnosi med Slovenci in prišleki s področja nekdanje
Jugoslavije v romanih *Fužinski bluz* Andreja Skubica in *Čefurji raus*
Gorana Vojnoviča. V: *Zbornik prispevkov z mednarodne znanstvene
konference ob 90-letnici Univerze v Ljubljani in Univerze Komenske-
ga v Bratislavi* (ur. Vojtechová Poklač, Saša in Miloslav Vojtech).
Bratislava: Univerzita Komenského. 293–305.
- Petek, Polona, 2010: Highways, byways and dead ends: towards a non-Eurocen-
tric cosmopolitanism through yugonostalgia and Slovenian cinema.
New Review of Film and Television Studies. 8/2. 218–232.
- Pirjevec, Dušan, 1979: *Evropski roman*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Pohar, Nejc, 2017: Film predmestja kot predmestje filma. *Ekran*. LIV/junij-julij-
-avgust. 34–36.
- Potisk, Martina, 2014: Konceptualizacija medkulturnosti v izbranih sodobnih
slovenskih romanih. *Philological Studies*. 3/2. 316–329.
- Puhar, Alenka, 1992: *Slovenski avtoportret 1918–1991*. Ljubljana:
Nova revija.
- Rugelj, Samo, 2007: *Stranpota slovenskega filma: zapiski o kinematografiji 2000–
2007*. Ljubljana: UMco.

- Stabej, Marko, 2010: Prišleki in čefurji. V: *Sodobna slovenska književnost 1980–2010* (ur. Zupan Sosič, Alojzija). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 297–304.
- Strsoglavec, Đurđa, 2010: Kako se govori v sodobni slovenski prozi. V: *Sodobna slovenska književnost 1980–2010* (ur. Zupan Sosič, Alojzija). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 311–318.
- Svetek, Irena, 2008: Prvi slovenski čefurski roman. Čefur v Sloveniji, Janez v Bosni. *Delo*. 8. april 2008. Dostopno na naslovu: <https://dnevnik.si/310701> (citirano avgust 2017).
- Šabec, Ksenija. 2007: Kdo je čefur za kranjskega Janeza: stereotipi in kulturne razlike v sodobnem evropskem kontekstu. V: *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj* (ur. Novak Popov, Irena). Ljubljana: FF (43. seminar slovenskega jezika literature in kulture). 102–116.
- Šinkovec, Hana, 2014: *Marginalne identitete v izbranih sodobnih romanih v času globalizacije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Štefančič, jr. Marcel, 2004: Več kot 100.000 gledalcev. *Mladina*, 9. januar. Dostopno na naslovu: http://www.mladina.si/97698/kul--film-marcel_ste-f1979ancic_jr/ (citirano 20. september 2017).
- Štefančič, jr. Marcel, 2013: *Čefurji raus* (ocena filma). *Mladina*, 4. oktober. Dostopno na naslovu: <http://www.mladina.si/149031/cefurji-raus/> (citirano 15. avgust 2017).
- Štefančič, jr. Marcel, 2015: *Slovenski film 2.0: Kritična enciklopedija slovenskega celovečernega filma 1991–2016*. Ljubljana: UMco.
- Tarr, Carrie, 1993: Questions of Identity in Beur Cinema: From *Tea in the Harem* to *Cheb*. *Screen*. 34/4. 321–342.
- Tarr, Carrie, 2005: *Reframing difference: Beur and banlieue filmmaking in France*. New York in Manchester: Manchester University Press.
- Virk, Tomo, 1991: Pirjevčevi nastavki za teorijo slovenskega romana. *Primerjalna književnost*. 14/1. 28–38.
- Virk, Tomo, 2007: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: kritični pregled*. Ljubljana: ZRC SAZU.

- Virk, Tomo, 1997: Dušan Pirjevec in slovenski roman. *Literatura*. IX/67–68. 76–101.
- Vojnović, Goran, 2008: *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba.
- Wittgenstein, Ludwig, 1976: *Logično-filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Zavasnik, Mojca, 2007: *Prenova stanovanjske soseske Fužine*. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo.
- Zorko, Urban, 2008: Vodič po vesti neke večine. V: Goran Vojnović: *Čefurji raus!*, Ljubljana: Študentska založba. 184–199.
- Zupan Sosič, Alojzija, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera.
- Zupan Sosič, Alojzija, 2011: *Na pomolu sodobnosti ali o književnosti in romanu*. Maribor: Litera.
- Zupan Sosič, Alojzija, 2015: Govor v sodobnem slovenskem romanu. *Slavistična revija*. 63/2. 183–195.
- Žižek, Slavoj, 1997: *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Filmografija

- Adria Blues* (rež. Miroslav Mandić, 2013, Slovenija / Hrvaška)
- Amir* (rež. Miha Čelar, 2002, Slovenija)
- Čefurji raus!* (rež. Goran Vojnović, 2013, Slovenija)
- Estrellita – pesem za domov* (rež. Metod Pevec, 2006, Slovenija / Nemčija / Bosna in Hercegovina / Republika Makedonija)
- Gremo mi po svoje* (rež. Miha Hočevar, 2010, Slovenija)
- Gremo mi po svoje 2* (rež. Miha Hočevar, 2013, Slovenija)
- Jebiga* (rež. Miha Hočevar, 2000, Slovenija)
- Kajmak in marmelada* (rež. Branko Djurić Djuro, 2002, Slovenija)
- Na planincab* (rež. Miha Hočevar, 2003, Slovenija)

Na svoji zemlji (rež. France Štiglic, 1948, Jugoslavija)
Ne joči, Peter (rež. France Štiglic, 1964, Jugoslavija)
Outsider (rež. Andrej Košak, 1997, Slovenija)
Petelinji zajtrk (rež. Marko Naberšnik, 2007, Slovenija / Hrvaška)
Pr' Hostar (rež. Luka Marčetič, 2016, Slovenija)
Sovraštvo (*La Haine*, rež. Mathieu Kassovitz, 1995, Francija)
Srečno, Kekec (rež. Jože Gale, 1963, Jugoslavija)
To so gadi (rež. Jože Bevc, 1977, Jugoslavija)
Vesna (rež. František Čap, 1953, Jugoslavija)
Žrelo (*Jaws*, rež. Steven Spielberg, 1975, ZDA)

Povzetek

Monografija *Identitete na presečišču kriz* je rezultat dela programske skupine Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije. Članice in člani skupine se raziskovalno ukvarjamo z različnimi temami, ki pa jih v najbolj osnovnem skupnem imenovalcu povezuje vprašanje (ne)stabilnosti identitet in avtonomije v nacionalnodržavnem kontekstu ter njuno soočenje s procesi v globalnem okolju. Raziskovalno delo zajema pet tematskih sklopov, pri čemer je v ospredju zanimanje za intersekcijsko učinkovanje teh področij: avtonomija in identitete, migracije, intimnost, religija in kultura. Omenjena področja so tudi tematski okviri, ki jih najdete v pričujoči monografiji, čeprav smo jo vsebinsko razdelili v štiri sklope: uvodno besedilo umešča razpravo o identitetah v sodobnem svetu v razmerje med nacionalno državo in procesi (de)globalizacije. Naslednji sklop se ukvarja z večinskimi, kolektivnimi identitetami – nacionalno in evropsko –, tretji sklop pa z manjšinskimi identitetami; najprej v političnem, pravnem in sociološkem kontekstu človekovih pravic in politik enakosti, v zadnjem sklopu pa še specifično v kontekstu kulture in kulturnih reprezentacij.

V izhodišče razprave postavljamo ugotovitev, da so globalizacijski procesi skozi delovanje ekonomije, politike in kulture neobhodno vplivali na samorazumevanje in reprezentacije različnih družbenih skupin. Informacijska revolucija, ki je tako rekoč ukinila fizične razdalje, je še dodatno spodbudila procese kulturne globalizacije. Hkrati smo soočeni z nasprotnimi procesi, procesi deglobalizacije, ki so jih v zadnjih letih spodbudile tudi različne krize – od finančne in varnostne do krize evropske integracije, ki jo v času tega pisanja pooseblja brexit. Te nestabilnosti so zamajale trdnost prepričanj nekaterih teoretikov globalizacije o globalizirani in multikulturalni prihodnosti sveta. V ospredje spet prihajajo nacionalno pogojeni odgovori na globalna vprašanja. Vizije o kozmopolitski solidarnosti in vzponu neteritorialnih identitet se spet zdijo utopije, saj vodje velikih evropskih držav razglašajo multikulturalizem za propadli projekt brez prihodnosti, medtem ko je »nacionalna identiteta znova postala pomembna spremenljivka v enačbah političnih elit« (str. 49). Vse to so konteksti, ki »pomemben segment družbe vlečejo v preživele narative ekskluzivnega zamišljanja monokulturnega, ogroženega nacionalnega prostora« (str. 21).

Avtorice in avtorji pričujoče monografije v svojih besedilih opisano trenje med procesi globalizacije in deglobalizacije vidimo v pojavljanju novih oblik nacionalizmov, populizma, procesov retraditionalizacije, neokonservativnih gibanj, anti-EU in antiestablishment politik, politik protekcionizma in podobno. Vse to so okviri, znotraj katerih obravnavamo vprašanje, kaj se s kolektivnimi nacionalnimi in transnacionalnimi ter manjšinskimi identitetami dogaja v času sodobnih kriz, ki so spodbudile in oživile procese deglobalizacije. Ugotovljamo, da so predvsem v primeru manjšinskih identitet

različne oblike družbenega izključevanja pogojene in utemeljene v ponovno obujenih nacionalističnih diskurzih o etničnih koncepcijah nacionalnih identitet. »Čiste« nacionalne identitete danes ne ogrožajo zgolj drugih etničnih in verskih identitet, pač pa tudi transnacionalna zamišljanja postidentitetnih pozicij in nenormativne identitetne pozicije znotraj same nacionalne identitete – tu gre predvsem za identitete, ki niso utemeljene v heteronormativnih vzorcih zamišljanja razmerja med spoloma.

Skozi različne analize – od analiz politik do diskurzivnih analiz – ugotovljamo, da je sodobna (nacionalistično utemeljena) govorica družbenega izključevanja bistveno bolj perfidna, na pogled manj radikalna kot nekoč, pogosto se sklicuje prav na človekove pravice, v svoji formi je populistična in antiestablišmentska. Na ta način je »del 'sprejemljivega' političnega terena postalo tudi tisto, kar je včasih ostalo na margini« (str. 44).

Zanimivo je, da so omenjeni procesi, ko jih obravnavamo skozi optiko manjšinskih identitet, mestoma sprožili tudi solidarnostne elemente. Tak primer je boj proti establišmentu v času finančne krize v Sloveniji, ko je bila vsaj mestoma zamenjana prejšnja izključujoča osamosvojitvena logika s tako imenovano horizontalno solidarnostjo z »balkanskim drugim« - migrantskimi delavci iz nekdanje Jugoslavije, ki so bili zaradi krize še huje prizadeti (gradbeni sektor). Vendar pa vse to ni preprečilo poznejšega postavljanja rezilnih žic na meji. Vse to je omogočilo tudi ponovitev epizode z Zakonom o tujcih, ki je v času osamosvojitve omogočil izbris, leta 2016 pa je – v kontekstu sklicevanja na varnostno krizo – omogočil vzpostavitev »vsiljene izbire med človekovimi pravicami 'nas' in 'njih'« (str. 87).

Ta lažna dilema se pojavlja tudi v obravnavi preostalih manjšinskih identitet, temelječih na spolu, spolni usmerjenosti in verski pripadnosti, saj so te identitete že tradicionalno vedno postavljene v binarno razmerje med »nami« in »njimi«, omejenjene krize pa so trdno zapirale prostor politikam enakosti, saj je prav »enakost« nekaj, kar ogroža obstoječa razmerja moči. Ta se reproducirajo tudi v medijskih reprezentacijah – bodisi v obliki reprodukcije vladajoče ideologije ali – rečeno z Gramscijem – skozi reprodukcijo okvira konsenza.

Zaključno besedilo monografije o upodabljanju manjšin v umetnosti vendarle vliva nekaj upanja k možnosti zamišljanja drugačne družbene realnosti. Zdi se, da je umetniški prostor nekoliko bolj odprt za večkulturno zamišljanje sodobne slovenske identitete. Hkrati, kot ugotovljamo, je tudi recepcija teh del praviloma pozitivna, kar pomeni, da tovrstnega »zamišljanja vendarle ni nemogoče tudi udejanjiti in živeti« (str. 173). Ne zgolj v fikciji, pač pa tudi v realnosti vsakdanjega življenja.

Summary

Identities at the Crossroads of Crises is the result of work carried out within the programme group “Problems of Autonomy and Identities in the Time of Globalization.” The group members are conducting research into various topics, the common denominator of this research being that of connecting the question of the (in)stability of identities and of autonomy in a nation-state context and how they confront processes affecting the global sphere. The research work covers five areas, focussing on the intersectional effects of these areas: autonomy and identity, migration, intimacy, religion, and culture. These areas also make up the thematic frameworks found in this monograph, even if we have divided the book into four sections: the introductory text discusses identity in the contemporary world in the relationship between the nation state and processes of (de)globalization; the second section deals with majority collective identities – both national and European identities; the third section deals with minority identities in the political, legal, and sociological context of human rights and equality policies; and the final section considers identities specifically within the context of culture and cultural representations.

The starting point for the discussion is this: through the workings of economics, politics, and culture, globalization processes have necessarily influenced the self-understanding and representation of various social groups. The information revolution, which has virtually abolished physical distance, has further stoked cultural globalization processes. At the same time, we are faced with opposite processes of deglobalization, which in recent years have been stimulated by various crises – from financial and security crises, to the crisis of European integration that, at the time of this writing, is being epitomized by Brexit. These instabilities have shaken the firmly held beliefs some theorists have about globalization and the multicultural future of the world. Once again, nationally conditioned answers to global questions are coming to the fore; once again, visions of cosmopolitan solidarity and the rise of non-territorial identities seem utopian, as leaders of large European countries have proclaimed multiculturalism to be a failed project without a future. “National identity has again become an important variable in the equations of political elites” (p. 49). All of these contexts “drag a significant segment of society into outdated narratives that are exclusively conceived of ideas about a monocultural, threatened national space” (p. 21).

The authors included in this monograph describe the friction between processes of globalization and deglobalization in the emergence of new forms of nationalisms, populisms, processes of “retraditionalization,” neoconservative movements, anti-EU and anti-establishment policies, politics of protectionism, and so on. It

is within these frameworks that we address the matter of what is happening with collective national and transnational – as well as minority – identities in times of contemporary crises that have spurred and revitalized processes of deglobalization.

We argue that, especially in the case of minority identities, various forms of social exclusion have been conditioned by and grounded in re-awakened nationalist discourses about ethnic concepts of national identities. Today, “pure” national identities not only threaten other ethnic and religious identities, they also threaten transnational conceiving of post-identity positions and non-normative identity positions within a national identity – not least those identities that are not grounded in heteronormative models of gender relations.

Through various analyses – from analyses of politics to discursive analyses – we find that the current (nationalistically based) language of social exclusion is significantly more perfidious than it once was. Seemingly less radical than it was in the past, such language often speaks in terms of human rights, and its form is populist and anti-establishment. In this way, “what used to lie on the margins has become a part of ‘acceptable’ political terrain” (p. 44).

It is interesting that these processes, when addressed through the optics of minority identities, have also produced elements of solidarity. One example of this is the fight against the establishment during the financial crisis in Slovenia, when, at least at times, the previous exclusionary logic of Slovenian independence was replaced by a so-called horizontal solidarity with the “Balkan other” – that is, with those migrant workers from the former Yugoslavia working in the construction sector, which was hit hardest by the crisis. However, this solidarity did not prevent the subsequent installing of barbed wire along Slovenia’s border. All of this made it possible to repeat the earlier episode with the Aliens Act, which allowed people to be “erased” in the years after Slovenia’s independence. In 2016 – in the context of references to the security crisis – it became possible to create a “forced choice between human rights” in terms of “us” and “them” (p. 87).

This false dilemma also appears in the treatment of other minorities, whose identities are based on their gender, sexual orientation, and religious affiliation, since traditionally these identities are always set in a binary relationship between “us” and “them.” Current crises have cut off the space for equality politics, since it is precisely “equality” that threatens the existing power relations. This is reproduced also in media representations – be it in the form of reproducing a reigning ideology or, to speak in Gramscian terms, through the reproduction of the frame of consensus.

And yet, the concluding text of this monograph, on the representation of minorities in art, provides some hope of the possibility of conceiving a different social reality. It seems that the realm of art is more open to conceiving a multicultural, contemporary Slovenian identity. At the same time, as we argue, also the reception of these works is, for the most part, positive, which means that this sort of “conceiving is not impossible to realize and to live out” (p. 173). Not only in fiction but also in the reality of everyday life.

Imensko kazalo

A

- Adonnino, Pietro 38
Adorno, Theodor 165
Ake, Claude 17
Alibašić, Ahmet 133
Althusser, Louis 140
Ameli, Saied Reza 127
Anderson, Benedict 27, 53
Antić Gaber, Milica 6, 101, 104, 106,
112–113
Appiah, Kwame Anthony 162–163

B

- Bahovec, Eva D. 113
Bajt, Veronika 87, 123
Baltić, Admir 162
Balžalorsky, Volodja 171
Banjac, Marinko 5, 23
Bašić, Senad 171
Battersby, Eileen 156
Bauk, Dino 160
Bauman, Zygmunt 52–53, 68, 89, 93
Beck, Ulrich 9–10
Bélangier, Marie-Eve 35–37
Bennett, Milton J. 13
Bentham, Jeremy 32
Bevc, Jože 165
Beznec, Barbara 83
Bhabha, Homi K. 164
Bigo, Didier 88
Bittar, Eduardo C. B. 52
Bjelogrlić, Dragan 169
Bleiker, Carla 25
Boer, Pim den 32–33
Boffey, Daniel 24
Bogataj, Matej 157

- Bohman, James 15
Borovnik, Silvija 157
Bosséno, Christian 168
Bourdieu, Pierre 147
Braidotti, Rosi 112
Brezar, Vladimir 161
Brubaker, Rogers 26, 52
Bulc, Mare 159
Burke, Michael 164

C

- Caharija, Miranda 165
Cajnko, Ada 154, 174
Carl, Eugenija 119
Carmichael, Cathie 57
Cerar, Miro 61–66, 68
Cesari, Jocelyne 125
Chebel d'Appollonia, Ariane 31–32
Chomsky, Noam 140
Churchill, Winston 34
Cobden, Richard 33
Cooper, Frederick 26
Crnović, Deja 119
Croucher, Sheila L. 15, 54
Culler, Jonathan 165

Č

- Čakarić, Maja 161
Čáp, František 165
Čapo Žmegač, Jasna 53
Čebular, Nataša 145
Čehovin Korsika, Maja 160
Čelar, Miha 169
Črnič, Aleš 129
Čuček, Tina 83
Čušin, Silva 171

D

Dahl, Robert A. 15
Davis, Kathy 112
Davis, Robert Murray 153–154
De Genova, Nicholas P. 89
De Giorgi, Alessandro 89
Debelak, Slavko 81
Dedić, Jasminka 78–81, 84
Delić, Anuška 162
Deutsch, Karl Wolfgang 27
Devčić, Karmela 163
Dinan, Desmond 34
Dirlik, Arif 28
Djurić, Branko (psevd. Djuro) 166,
169, 173
Djurić, Filip 169
Dobnikar, Mojca 103
Dolinšek, Marjan 92
Durmišević, Enes 132
Dussen, Willem Jan van der 32–33

Đ

Đogić, Osman 130–131

E

Eder, Klaus 27–30, 32–33, 37
Eidsvik, Charles 168, 170
Eriksen, Thomas Hylland 54
Erjavec, Karmen 137, 139
Escher, M. C. (Maurits Cornelis) 139
Evans, Mary 112

F

Fairclough, Norman 138–139
Featherstone, Mike 10
Ferluga, Marko 89, 92–93
Fichte, Johann Gottlieb 31
Filipčić, Emil 157

Fink-Hafner, Danica 56–57
Fišer, Branka 159
Fligstein, Neil 27, 42
Flisar, Evald 119
Foucault, Michel 137
Funkl, Mojca 171
Furlan, Silvan 169
Fürst, Uroš 169

G

Gale, Jože 165
Galilei, Galileo 125
Giddens, Anthony 12
Gil-Robles, Álvaro 18
Ginsberg, Alice E. 112
Glavan, Polona 157, 160
Goldmann, Kjell 12
Gorenak, Vinko 92
Gow, James 57
Grabus, Nedžad 124
Gradišnik, Branko 157
Gramsci, Antonio 140, 182
Greif, Tatjana 107, 114
Griffin, Gabriele 112
Grims, Branko 83–84
Grotius, Hugo 32
Györkös Žnidar, Vesna 88–89, 92–94

H

Habermas, Jürgen 13
Hadžihafizbegović, Emir 166
Hajderović, Dino 166
Hall, Stuart 140–141, 164
Hannerz, Ulf 16
Hansen, Peo 38–39, 41
Hanžek, Matjaž 94
Harlamov, Aljoša 155–156, 163
Harvey, David 12

Hashemi, Nader 125
Hedetoft, Ulf 18
Held, David 9, 13, 18, 48–49, 53
Herder, Johann Gottfried 31
Herman, Edward S. 140
Hirschfeld, Magnus 107, 114
Hobsbawm, Eric John Ernest 29
Hočevar, Miha 166, 169
Hočevar, Zoran 157
Hollande, François 117
Holton, Robert J. 11, 53
Horvat, Marjan 167
Hranitelj, Alan 169
Hugo, Victor 33
Huysmans, Jef 88

I

Ichijo, Atsuko 53
Ingarden, Roman 165
Irgl, Eva 84
Iser, Wolfgang 165
Ivanič, Nina 170

J

Jalušič, Vlasta 78–82, 84, 103–104
Jamieson, Lynn 37
Jančar, Drago 153
Janez Pavel II., papež 116
Janjič, Davor 165
Janša, Janez 84, 109, 119
Jenkins, Brian 27
Jeraj, Mateja 102
Ješe Perković, Ana 5, 47, 56, 58–59,
71
Jogan, Maca 112–113
Jovanović, Andrea 102
Jurša, Franc 92–93
Juvan, Marko 158

K

Kant, Immanuel 32
Karčič, Fikret 124, 126, 131, 132
Karić, Enes 124, 132
Kassovitz, Mathieu 172
Kern, Vera 25
Kerševan, Marko 124–125
Klopčič, Aleksandra 119
Kogovšek, Jernej 166
Kogovšek Šalomon, Neža 85, 87
Kohls, L. Robert 13
Kolšek, Peter 157, 167
Komac, Miran 55
Kopernik, Mikołaj (Nikolaj) 125
Kos, Janko 159
Kosmos, Iva 156, 163–164
Košak, Andrej 165–167
Kotnik, Alenka 137
Kovačevik, Marko 171
Kovačič, Lojze 157
Kováts, Eszter 118
Krečič, Jela 161
Kres, Gvido 84
Kresal, Katarina 83
Krnetić, Benjamin 167
Kuhar, Roman 6, 101, 108–109, 111,
114–117, 137–138, 143
Kuljić, Todor 54
Kurthen, Hermann 15
Kymlicka, Will 14

L

Lähdesmäki, Tuuli 29
Lainšček, Feri 157
Le Pen, Marine 24
Leben, Gusti 114
Lechner, Frank J. 9
Leiler, Ženja 155, 158

Lešnik, Bogdan 107
Levičar, Marinka 94
Lijphart, Arend 15
Lipovec Čebrown, Uršula 79–80
Lorber, Judith 112
Lošić, Saša 169
Lukšič Hacin, Marina 14
Lundestad, Geir 34
Luthar, Breda 68

M

Maas, Willem 39
MacEwan, Arthur 17
Magajna, Andrej 85–86
Magić, Jasna 108
Magnifico (pravo ime Robert Pešut)
154, 169
Majcen, Matic 168
Mandelc, Damjan 5, 9, 18, 55–56, 77
Mandić, Miroslav 170–171, 173
Manners, Ian 31
Marčetič, Luka 166
Marušič, Dragan 119
Mayer, Stefanie 117
Mazzini, Miha 160
McGrew, Anthony 18, 48–49, 53
Mekina, Borut 78, 80, 83
Mekina, Igor 81–83
Mencin Čeplak, Metka 85, 104, 106,
108–109, 113
Merkel, Angela 51
Meterc, Petra 168, 172
Miladinović, Marko 169
Milward, Alan Steele 30
Mlinarević, Gorana 113
Möderndorfer, Jani 112
Montesquieu (Charles-Louis de
Secondat) 32

Morović, Andrej 157
Mozetič, Brane 114
Musek, Janek 55
Musliović, Mediha 171

N

Naberšnik, Marko 166
Nadarević, Mustafa 169
Naficy, Hamid 173
Nasr, Seyyed Hossein 126
Neale, Steve 168
Nederveen Pieterse, Jan 11, 28
Nougayrède, Natalie 24

O

O'Leary, Dale 117
Orbán Viktor 65
Ortega y Gasset, José 33
Orwell, George 141
Osredkar, Mari Jože 129
Özkirimli, Umut 12

P

Pace, Michelle 31
Pahor, Borut 83, 119
Pajnik, Mojca 68
Papić, Žarana 102
Parekh, Bhikhu 14
Pašalić, Ivan 166
Pašek, Mojca 119
Paternotte, David 117
Pavičić, Mladen 157
Petek, Polona 6, 153, 165
Petković, Brankica 137
Pevc, Metod 171–172
Pirjevec, Dušan 159
Pohar, Nejc 168
Pöim, Maari 118

Polyakova, Alina 27, 42
Potič, Zoran 66–67
Potisk, Martina 155
Prijatelj, Srečko 84
Puhar, Alenka 162
Pušnik, Maruša 68

R

Rajaković, Aleksandar 159
Raley, Harold C. 33
Ramadan, Tariq 126, 128
Ribič, Tanja 169
Risse, Thomas 52
Ritzer, George 11
Rizman, Rudi 16, 18, 48
Roald, Anne Sofie 127
Robbins, John R. 57
Robertson, Roland 17, 49
Robinson, William I. 10
Röder, Daniel 24
Rop, Tone 83
Rousseau, Jean-Jacques 32
Rugelj, Samo 169

S

Sajovic, Borut 86
Sanader, Ivo 58
Sander, Åke 127
Sandholtz, Wayne 27, 42
Sassen, Saskia 90
Sauer, Birgit 117
Schaeffer, Robert K. 48–50
Schimmelfennig, Frank 56
Scholte, Jan Aart 11–12
Schöpflin, George 53, 55, 57–58
Schuman, Robert 35–36
Selišnik, Irena 106
Shore, Cris 23

Silajdžić, Adnan 124, 132
Skubic, Andrej 153, 157
Smith, Anthony D. 27
Sofos, Spyros A. 27
Sokolović, Zijah 165
Spielberg, Steven 165
Spohn, Willfried 27–30, 32–33, 37
Staab, Joachim Friedrich 139
Stabej, Marko 155–157
Steger, Manfred 13
Stojić, Marta 79
Storti, Craig 13
Strsoglavec, Đurđa 155, 157
Sukič, Nataša 114
Svetek, Irena 157, 165

Š

Šabec, Ksenija 161, 164
Šinkovec, Hana 162
Škoberne, Jan 92
Šlibar, Neva 113
Štefančič, Marcel, jr. 165–170, 172
Štiglic, France 165
Švab, Alenka 115

T

Tabaković, Saša 169
Tarr, Carrie 168, 172
Taylor, Charles 125
Teasdale, Anthony 37
Temeljotov, Ana 172
Tibi, Bassam 126–128, 133
Tindemans, Leo 38
Tito (pravo ime Josip Broz) 170
Todorova, Maria 55
Tomlinson, John 9
Toš, Niko 59, 68–70, 111
Tratnik, Suzana 108, 114

Trček, Franc 89
Triandafyllidou, Anna 88
Troha, Tadej 171
Tsoukala, Anastassia 88, 94
Tusk, Donald 24

U

Učakar, Tjaša 6, 18, 55–56, 58–59, 71,
77, 83, 90, 92–94
Urry, John 49–50
Uzelac, Gordana 53

V

Van Reybrouck, David 15
Vatovec, Matej T. 92
Velikonja, Nataša 107, 114
Verbič, Dušan 89, 91–94
Vežjak, Boris 119
Vezovnik, Andreja 68, 111
Vidmar Horvat, Ksenija 55–56
Vindex 114
Virk, Tomo 159, 165
Vives, Juan Luis 32
Vogrinc, Jože 6, 137–138, 141, 144
Vogrinčič Čepič, Ana 6, 153, 163
Voje, Ignacij 128
Vojnović, Goran 6, 153–160,
162–167, 173
Voltaire (pravo ime François-Marie
Arouet) 32
Vonk, Esther 112
Vovk, Tina 59
Vrečko, Lea 105
Vrtovec, Jernej 89, 91–92

W

Wallerstein, Immanuel 11
Walters, William 88

Waters, Malcolm 11
Wiener, Antje 37
Wilders, Geert 24
Wilson, Kevin 32–33
Wittgenstein, Ludwig 160
Wodak, Ruth 91, 94, 111, 138–139
Wolf, Eric Robert 28
Wuthnow, Robert 58

Y

Yavuz, M. Hakan 126
Yuval-Davis, Nira 52–53

Z

Zagorc, Saša 87
Zaiotti, Ruben 94
Zalta, Anja 6, 123
Zambelli, Nataša 52, 55
Zavasnik, Mojca 161
Zorko, Urban 155, 157
Zorn, Jelka 78–82, 87
Zupan Sosič, Alojzija 153–155,
157–159
Zupančič, Boštjan M. 119
Zupančič, Milena 169

Ž

Žirovnik, Angelca 108
Živojinović, Velimir Bata 169
Žižek, Slavoj 162
Žnidaršič, Franc 86